

VALLÁSI NÉPRAJZ 17.

Vallási néprajz 17.

*A Magyarországi Református Egyház Doktorok
Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának és
Molnár Ambrus szekcióalapító emlékének jubileumi
kötete*

Debrecen, 2022

VALLÁSI NÉPRAJZ 17.

A kiadvány fővédnöke:
FEKETE KÁROLY

Védnök:
P. SZALAY EMŐKE
KEMÉNYFI RÓBERT

Főszerkesztő:
BARTHA ELEK

Szerkesztő:
BIHARI NAGY ÉVA – SÁPY SZILVIA

A szerkesztőbizottság tagjai:

Barna Gábor (Szeged), Küllös Imola (Budapest), Kész Margit (Salánk /Kárpátalja), Lévai Attila (Komárom/Felvidék), Szászfalvi Márta (Debrecen), Szőke Anna (Kishegyes/Vajdaság), Tánczos Vilmos (Kolozsvár/Románia)

Ezúton is köszönjük a lektorok áldozatos munkáját, szíves együttműködését!

A kötet megjelenését támogatta:

Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma; ELKH-DE Néprajzi Kutatócsoport; Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó

DEBRECENI EGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉK

ISSN 2732-2920

Borítóterv: M. Szabó Monika készítette a hódmezővásárhelyi régi református templom „papkok székéről” 1732. (Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely) A kép forrása: Hofer Tamás és Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest: Corvina Kiadó 1975. 21. oldal.

(Szelényi Károly színes felvétele)

Nyomdai munka: Kapitális Kft., Debrecen

Tulajdonos: Kapusi József

Tartalom

SOLI DEO GLORIA

†Szigeti Jenő: Az Egyházi Néprajzi Szekció alapítás története és Molnár Ambrus teológiája.....	9
Küllős Imola: „örök emlékezetben lesz az igaz”	24
Margaret A. Mackay: Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples (Rezümé – <i>Bálint Zsuzsa</i>)	42
Ötvös László: A Néprajzi Szekció emlékei (előzmény–megalapítás–működés).....	64

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ DOKTOROK KOLLÉGIUMA EGYHÁZI NÉPRAJZI SZEKCIÓJÁNAK TÖRTÉNETE

1981–2006 (<i>P. Szalay Emőke</i>)	73
A szekció létrejötte, kutatási irányai	73
A szekció lelkipásztor tagjai	77
Kapcsolat az egyetemekkel, főiskolákkal	78
Néprajzosok, muzeológusok részvétele a szekció munkájában	79
Kapcsolatok más felekezetekkel	81
Határon túli kapcsolatok	81
A Doktorok Kollégiuma más szekcióival való kapcsolataink	82
Vallási néprajz és egyházművészet az egyetemeken	82
A szekció legjelentősebb kutatásainak támogatottsága	83
A magyar protestáns vallási néprajzi kutatások tizenöt éve (1997) (<i>Barna Gábor</i>).....	87
2006–2013 (<i>P. Szalay Emőke</i>)	102
A szekció kutatási irányzatai	102
A szekció tagjai	102
Nemzedékváltás	102
Lelkipásztorok	103
Kapcsolat az egyetemekkel	103
Határon túli kapcsolatok	104
Múzeumokkal való kapcsolat	104
Kiemelkedő személyiségek a szekciónkban	105
Önkéntes gyűjtők	105
Más felekezettel való kapcsolat	105
Tudományos kutatások	106

Megjelent tudományos munkák	106
Kiállítások	107
Más szekciókkal közös program, költői est	107
Évenkénti programok 2007–2013	108
Elismerések – Károli Gáspár díj	109
2013–2020 (<i>Lévai Attila</i>)	110
Tudományos eredmények 2013 augusztusától	112
Fotókiállítások	113
Kötetek	113
A szekció tervei 2014-re	113
Egyéb	114
A szekció tisztségviselői	129
Új tagok	129
Elhunyt szekciótagok	130
A szekció kiadványai	130
Kiállítások, videofilmek, egyéb programok	139
Fotókiállítások	139
Kapcsolat a médiákkal	143
Díjak	143

SCIENTIA

Sápy Szilvia: Az utolsó vacsora aszalterítője volt-e Jézus halotti leple? <i>Észrevételek az oltárterítő, úrasztali terítő kialakulásának történetéhez</i>	147
P. Szalay Emőke: Sajátos 17. századi kis serlegek a református gyülekezetekben.....	198
Barna Gábor: Adatok Végvár ünnepeiről.....	210
Nagy Varga Vera: Református anyakönyvek házassági bejegyzéseinek tanulságai. <i>A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723–1810)</i>	222

Soli Deo Gloria

†Szigeti Jenő
Küllős Imola
Margaret A. Mackay
Ötvös László

Az Egyházi Néprajzi Szekció alapítás története és Molnár Ambrus teológiája

†SZIGETI JENŐ

Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) az újkori gondolkodás nagy ikonikus alakja ezt írta:

„Egyháztörténet? Nekem nem ingem.
Pap, csupa pap – ez benne minden.
Mít tesz az egyszerű keresztény?
Ott szóra nem is érdemes tény.

Ez nem locsogás! Ha nem hinnéd el,
nézd meg, s mutass fel más igazat.
Az Egyház története kényszer,
s tévelygés zagyaléka csak.¹

Ha Molnár Ambrus teológiáját röviden jellemezni akarom, akkor Goethe nyomán azt mondhatnám, hogy a „szóra sem érdemes” egyszerű keresztényt, „a más igazat” fedezte fel.

Az egyháztörténetnek, mint teológiai tudománynak három megközelítési formája lehet. Ha az egyházat intézményként vizsgálom, akkor intézménytörténeti jellegű kutatómunkát végzek, ha eszmetörténetileg akarom megérteni a kereszténység egy-egy jelenségét, vagy történeti szakaszát, akkor teológiatörténetet írok.

Viszont van egy harmadik út is, ez a mentalitástörténeti kutatás módszere. Révész Imre egy, még 1924-ben megjelent tanulmányában² a barcelonai Szent Család-templomhoz – a hosszú ideig

¹ W. Goethe: *Szélid xéniák* (részlet), (ford.) Gáspár Endre és Eörsi István.

² Révész Imre (1924) Régi magyar imádkozók és imádságaik. *Protestáns Szemle* 2. 73.

csenkán maradt remekműköz – Antoni Gaudí (1852–1926) zseniális művéhez hasonlítja a magyar egyháztörténelem épületét, amelyben pontos, művészi gondossággal kidolgozott részek váltogatják egymást az elnagyolt vagy el sem kezdett elemekkel.

A magyar egyháztörténet épületében ilyen elnagyolt, figyelemre alig méltatott részlet annak a vizsgálata, hogy a Biblia hogyan élt a magyar népi tudatban. Erre a problémára, több mint harminc esztendővel ezelőtt utalt már Esze Tamás, amikor ezt írta.

„A magyar Biblia múltját, egyes kiadásait, a kiadások létrejöttének körülményeit jól ismerjük, s már az egyes fordítások filológiai kritikája is megindult, de ez a szép és eredményes kutatómunka egyetlen adatot sem szolgáltatott arra, hogy a közrendű, kis nemes származású vagy jobbágyi állapotban élő református magyarság milyen mértékben ismerte a Bibliát, s olvasta vagy hallomás révén ismerte.”³

Molnár Ambrust ennek a hiánynak a felismerése indította kutatómunkára. Egy-egy korszak eseménytörténetét hiába ismerjük, ha nem tudunk ellátni az egyes hívő emberek hitéig. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, hogyan alakult ki ez a szemléleti mód Molnár Ambrusban? Mivel sok ponton hasonlóan láttunk, így kissé szubjektív lesz emlékezésem. Ezért előre is elnézésüket kérem.

*

Molnár Ambrussal 1970. szeptember 9-én a Református Egyház lelkészi szakkonferenciáján ismerkedtem meg a Ráday Kollégiumban. Az Ökumenikus Szekcióba kaptam meghívást, ahol többször is hozzászóltam, aminek, úgy tűnt, nagy sikere volt. Egyedül Molnár Ambrus volt az, aki érdeklődött azután, amit mondtam. Ekkor

³ Esze Tamás (1957) A magyar református kegyesség múltja. *Református Egyház*, 178.

már évek óta cikkírója voltam a *Reformátusok Lapjának*⁴ és néhány egyháztörténeti tárgyú dolgozatom is megjelent a *Theológiai Szemlében*. Már ekkor figyelemmel olvastam a „*Templomok, falvak, gyülekezetek*” rovatban sorra megjelenő írásait.⁵

Ötvös László 1966-ban megjelent interjúja is figyelemre méltó Molnár Ambrusról. Beszélgetéseink alkalmával hamar kiderült, hogy több lényeges kérdésben hasonlóan látunk. Ekkor kezdtem a kegyességtörténet, a népi vallásosság kutatása felé fordulni, amiben sok hasznos szempontot, segítséget kaptam Molnár Ambrustól. Így barátságunk nem csupán kölcsönös szimpátián, hanem közös szakmai érdeklődésen nyugodott.

Ekkoriban Kardos Lászlóval együtt dolgoztam a nazarénus könyvemem,⁶ amelyről akkor még nem sejtettem, hogy ez lesz a teológiai doktori értekezésem tárgya és ez lesz az a botránykő, ami oda vezetett, hogy először elbocsátottak lelkészi állásomból, majd Békéscsabára száműztek.⁷

Molnár Ambrus ott is többször meglátogatott. Már korábban atyai jóindulatába részeltetett Újszászy Kálmán professzor úr is, aki látva a sárospataki levéltárban szorgoskodásaimat Barcza Józseffel és Takács Bélával, kedves barátaimmal együtt besorolt az általa „gőzhangyáknak” titulált kutatók tiszteletreméltó rendjébe.

Molnár Ambrus ekkor már jelentős néprajzi kutatói múlttal rendelkezett. Többször beszélünk sápi gyűjtéséről, amellyel 1967-ben a XV. Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton díjat nyert.⁸

⁴ 1966–1967-ben több kisebb recenzió mellett Rembrandt bibliai tárgyú rézkarcairól szóló sorozatom jelent meg, valamint 1967–1970-ig a „Vasárnapi séta” című rovatom.

⁵ Szigeti–Terbócs 2001: 324–341.

⁶ Ez volt teológiai doktori értekezésem *A Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezet története Magyarországon* (néprajzi vizsgálat) Debrecen, 1978. Sokszorosítva megjelent a H. N. Adventista Egyház kiadásában lásd: Szigeti 1978; továbbá: Kardos–Szigeti 1988.

⁷ Ennek rövid foglalatát lásd Szigeti 2004: 318–322.

⁸ Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Dala Sára In: Küllős (szerk.) 2001: 137–325.

Hamar megismertem az *Agrártörténeti Szemlé*ben megjelent tanulmányait is.⁹

Évente találkoztunk az egyháztörténeti konferenciákon és az itt elmondott előadásaimhoz sok segítséget kaptam tőle.¹⁰

Különösen két tanulmányom keltette fel figyelmét, amit 1975-ben¹¹ és 1976-ban¹² Debrecenben, a szakkonferencián mondtam el. Ezekben többször is hivatkoztam közös beszélgetéseink, a kutatásaink eredményeire. Mindketten részt vettünk a *Studia et Acta Ecclesiastica* 5. kötetének anyaggyűjtésében, melynek eredményeit a megjelent kötetben Molnár Ambrus felhasználta.¹³

Néprajzi szempontokat figyelembe vevő teológiai doktori disszertációm és a többi néprajzi gyűjtőpályázatokon résztvevő lelkész munkássága is segített abban, hogy a figyelem az egyházi néprajz felé terelődjön.

Ahhoz, hogy Molnár Ambrus ez irányú érdeklődését és munkásságának teológiai indítékait megértsük, egy pillantást kell vetnünk az elődeinkre, a mestereinkre, akik ebben az irányban kutatták az egyház történetét.

Az 1970-es évek második felében az egyháztörténeti szakkonferenciákon ugyanis egyre több olyan kutató jelentkezett, aki nem a klasszikus egyháztörténeti témák után érdeklődött, hanem a kegyességtörténet, a megélt népi vallásosság kérdései iránt, ami a regnáló ateizmus idején egyre sürgetőbb feladata lett az egyházaknak.

Ezek a lelkipásztorok egyrészt a sárospataki faluszeminárium munkáját folytatták, másrészt pedig Illyés Endre debreceni tanít-

⁹ Lásd: Molnár 1967: 1968.

¹⁰ Például. *Spurgeon magyar hallgatói* című tanulmányomhoz is hasznos adatokat kaptam tőle. Vö. Szigeti 1981: 69–79, 265–267.

¹¹ „A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a református egyház” 1975. augusztus 27. Lásd: Szigeti 1976.

¹² „A közös keresztény tradíció szektás elszíneződése” 1976. augusztus 25-én elmondott előadás. Lásd: Szigeti 1978b: 5–6. 147-152. Erre Lendvai L. Ferenc is reflektált a *Világosság*ban.

¹³ Bartha–Makkai 1983. 479–490. – Lásd: jegyzetek 506.

ványai közül kerültek ki. Molnár Ambrus is az ő ösztönzésére kezdett néprajzi munkásságához. Ez volt a református múzeumok szervezésének időszaka is, és több olyan kutató volt, aki az egyház életének tárgyi emlékeivel foglalkozott. Ezért már akkor többen szerettek volna egy külön egyházi néprajzi konferenciát, vagy munkacsoportot. Ebben a munkában más vallásfelekezethez tartozó világi kutatók, köztük több jeles szakember is késznek mutatkozott a segítségre. Ezt az igényt Szabó Lajos ref. lelkész fogalmazta meg a *Conféssióban*,¹⁴ és konkrét javaslatot is tett.

Mivel véleménye szerint egy-két-három ember nem tudja elvégezni ezt a hatalmas munkát, ezért egy munkacsoport szervezését javasolta tizenöt-húsz taggal.

„Erre a csoportra javasolom reábízni a magyar református néprajz ügyét. A csoport két részre tagolódik: a szellemi néprajz művelőire és a tárgyi néprajz munkásaira. Ez a csoport szerény elgondolásom szerint Sárospatak székhellyel működne, vezetőjének javasolom dr. Újszászy Kálmánt, tagjainak a következőket: Achs Károlyné, dr. Barsi Ernő, dr. Bottyán János, Csiszár Árpád, Galuska Imre, dr. Kormos László, dr. Makra Sándor, Molnár Ambrus, Nagy József, Nánási Mihály, dr. Ötvös László, dr. Szabó Lajos, dr. Szabó Lajosné, dr. Szokody Gyula, Takács Béla, dr. Újszászy Kálmánné. Pártoló tagul javaslok egy-egy katolikus, evangélikus, unitárius, izraelita és szabadegyházi, szakrális néprajzzal foglalkozó kutatót.”

Molnár Ambrus négyévnyi Szovjetunióban letöltött hadifogság után került teológiára, úgy, hogy eredetileg nem erre a pályára készült. Ezért, ha a teológiáját, a hivatástudatát mérlegre akarjuk tenni, fontos ismernünk, hogy milyen társadalmi, kegyességi örökséget hozott magával. A tradicionális puritán gyökerű kegyességi hagyományt őrző középparaszti családból jött és ehhez a kegyességi körhöz élete egészében hűséges maradt. A református egyháznak ez a tradíciót őrző egysége a kulákküldözéssel, az erőszakos tsz-esítéssel meggyötört és szétszóródott. Ennek a református ke-

¹⁴ Szabó 1980: 29–34.

gyességi iránynak a tudományos értékelése, hagyományainak megőrzése lett sürgető feladatunk.

A teológia az egyház életének és hitének tudományos önvizsgálata, önkritikai funkció, ami nélkül az egyház nem tudja betölteni hivatását. Molnár Ambrus hűséggel tett eleget ennek a kihívásnak. Nem külön teológiát gyártott, hanem gyülekezetet, egyházat épített. Visszaemlékezése szerint a második világháború után kialakult ébredésből indult el benne, méghozzá az akkori lelkipásztorának hatására. Ezt az ébredést nem szabad összekeverni a városias bethánista, szubjektív, érzelmi megtérésre épülő kegyességi irányzattal.

Fontos és időszerű lenne ennek a gyakorlatias, egyházépítésre koncentráló, áldozatos lelkigondozói és gyakorlati munkát végző mozgalomnak a teológiatörténeti szerepét, helyét megvizsgálni.¹⁵

Ennek az irányzatnak köszönhető, hogy a kommunista ateizmus nem tudott ideológiailag hatalomra jutni. Ez volt a harmadik út teológiája.¹⁶

A hadifogság emberpróbáló évei elegendő tapasztalatot adtak Molnár Ambrusnak arra, hogy megértse, nem az elméleti viták ideje jött el, hanem a gyakorlati egyházépítés a fontos cél. A fogságból hazatérve nagy élménye az volt, hogy az ateista propaganda ellenére tele volt vasárnaponként a templom. Az emberek számára az egyház maradt a fogódzó, a kulturális identitásuk biztos támasza. Nem az íróasztal mögött megfogalmazódott tételeket kell a népre rákényszeríteni, hanem a nép hitét, kegyességét kell megismerni, mert ez a református gyülekezetek lényege, ebből élnek a gyülekezetek és erre épül fel az egyház. Ennek alapjait már a debreceni teológián elsajátította, de az igazi megvilágosodása sápi szolgálatára idején (1956–1967) jött el, amikor gyászterítő helyett az

¹⁵ Bogárdi Szabó István, Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. *Societas et ecclesia* 3. Debrecen, Ethnica, 1995.

¹⁶ Veöreös Imre

Úr asztalát az öröm színeivel piros bordó színű terítővel terítette meg, és azt prédikálta, hogy a nagypéntek nem a gyász napja, hanem a megváltás örömmünnepe. A terítőből nagy botrány lett.

Ennek tanulságára 1999-ben így emlékezett vissza:

„Rájöttem arra – (amire) már régebben is rájöbtem volna –, hogy évszázados szokásokat nem lehet, nemhogy egy, de száz prédikációval se megváltoztatni. (És arra, hogy) ami tulajdonképpen arany szabálya a lelkipásztornak, (hogy) alkalmazkodni kell a gyülekezethez, hogyha azt akarja, hogy a gyülekezetbe befogadják és a szolgálata eredményes lehessen. Ahhoz az kell, hogy megismerje a gyülekezetet, megismerje annak múltját, hagyományait, szokásait és mind-ezeknek az ismeretében, ha, mondjuk, olyan helytelen hagyományokat lát, vagy tapasztal, amelyek ellen tényleg harcolni kell, vagy azoknak a megszüntetéséért, akkor ugye nagyon finoman, nagyon óvatosan, és lépésenként esetleg megpróbálhat valamit tenni.

Tulajdonképpen itt már maga ez a tény is azt jelzi, hogy így aztán én kapcsolatba kerültem valahogy a vallási néprajzzal, legalább is abban a tekintetben, hogy egy egész életre ez a' eset engem meggyőzött arról, hogy ez így, ilyen egyszerű és egyszerű prédikációval vagy megmagyarázással nem lehet megoldani”¹⁷

Ez a felismerés indította Molnár Ambrust a sápi hiedelmek és a népi vallásosság jelenségeinek vizsgálatára. A múltat nem a hivatalos jegyzőkönyvek dokumentálják, hanem a nép tudatába, hitébe rögzült elemek. Molnár Ambrus számára a néprajzi gyűjtőmunka teológiai munka volt. A jó lelkész tudja, hogy az eredményes prédikációnak két alapigéje van. Az egyik a Szentírásban, a másik a gyülekezet tudatában, szívében van megírva. Ha a két alapige nem kerül szinkronba, eredménytelen az Isten igéjének hirdetése. A helyi kultúra ismerete és értéke nélkül nincs egyházismeret, sem pedig érvényes és értékes teológiai munka. Így kell vállalni a népi hiedelmek és az egyház hivatalos tanításának is a konfliktust.

¹⁷ Küllős Imola (szerk.): „És emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr...” Molnár Ambrus pályaképe, egyháznéprajzi munkássága és sápi gyűjtése. A Református Zsinati Iroda a Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Bp. 2001: 79.

Ezt a teológiai szempontot akkor nem volt könnyű elfogadtatni a református egyház hivatalosaival. Ebből az időből visszaemlékszem egy beszélgetésre. 1978 kora őszén, közvetlenül a doktori disszertációm¹⁸ megvédése előtt, Beregfürdőről jövet többen lekéstük a Budapest felé induló vonatot, s az állomáson kellett megvárnunk a következőt. Ott volt Makkai László – akinél a dolgozatomat megvédeni készültem, – és Újszászy Kálmán professzor is. Az egyháznéprajzi munkacsoport ügye volt beszélgetésünk témája. Mindkét nagy tekintélyű professzor ígérte, hogy befolyását latba veti annak érdekében, hogy a munkacsoport az egyháztörténeti szakosztályból kiválva megalakulhasson. Ekkor ajánlotta fel Újszászy Kálmán, hogy az első tanácskozás székhelye legyen Sárospatak. A szervezés munkáját Molnár Ambrus végezte.

1980 augusztusára megszületett a döntés, amelyet a debreceni Doktorok Kollégiumában tartott szakkonferencián, zsinati határozatra hivatkozva Bartha Tibor püspök jelentett be. Mindnyájunkat meglepte a kezdeményezés sikere. Az Egyháznéprajzi Szekció lett a legnagyobb, legtöbb tagot és érdeklődőt vonzó, mindenféle vállalási kötődésű csoportja a Doktorok Kollégiumának. Ennek a sikernek külső okai is voltak.

A 80-as években az ideológia bilincseit tágítani akaró human értelmiség egyik csoportja az egyházak felé fordult azzal a célkitűzéssel, hogy alternatívát keressen a diktatórikus ateista világnézettel szemben. Az egyházi hagyományok, az egyházi sejtek, a kereszténység kegyességtörténeti hagyományainak megismerése és feltárása céllá lett. Az érdekesség az volt, hogy a hamarosan jelentős taglétszámot felmutató szakcsoportban alig volt református lelkész, mégis a legaktívabb írásbeli és kutatómunkát ez a szekció fejtette ki. A vallásnéprajzi kötetek egyre szaporodó tanulmányai tanúsítják ezt a fejlődést.

¹⁸ *A Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezet története Magyarországon* (néprajzi vizsgálat) kisebb javításokkal, sokszorosítva megjelent „Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok” címen. Lásd: Szigeti 1978a.

Az alakuló ülés célkitűzése egy vallásnéprajzi bibliográfia összegyűjtése volt. Ebben Molnár Ambrus folyamatosan gyűjtött céduláin és néhány tematikus gyűjtésen túl nem sok történt.¹⁹

Már az alakuló ülésen bejelentettük, hogy Molnár Ambrussal közösen tervbe vettük a XVIII. századi protestáns népi látomások felkutatását, megjelentetését. Erre elsősorban az irodalomtörténész Gyenis Vilmos tanulmánya indított minket.²⁰

Az anyag az egyházi és világi levéltárakból hamar összegyűlt és már az 1983. augusztusi szekcióülésen előadásban tudunk beszámolni az eredményekről. A levéltárakban felkutatott iratokról *Református népi látomásirodalom a XVIII. században* címen könyvet is írtunk, ami sokszorosított formában megjelent.²¹

A könyvről Barna Gábor²² és Kósa László²³ írt ismertetőt.

A kötet megjelenése előtt figyelt fel a Szekció munkájára az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszékének vezetője, Voigt Vilmos. Megkeresése nyomán már 1982 nyarán ezt írta Molnár Ambrus a *Reformátusok Lapjában*:

„Szakcsoportunk az ELTE Folklore Tanszékének munkatársaitól azt a lehetőséget kapta, hogy bekapcsolódhat a *Kálvinizmus és folklóre* című forrásgyűjtemény összeállításával a Tanszék által tervezett »A magyar nemzeti kultúra emlékei« című kutatási főirány keretében készülő forráskiadvány-sorozat munkálataiba.

Kötetünk az 1750 és 1850 között keletkezett, nyomtatott és kéziratos prédikációkban előforduló népi szövegeket, közmondásokat, szólásokat, továbbá búcsúztató verseket, kántáló és köszöntő énekeket tartalmazná.”²⁴

¹⁹ Többek között a „Temetők és a temetés néprajzához” címen egy 197 tételes bibliográfiát készített, amelyhez Huley Alfréd evangélikus lelkész társunk készített értékes kiegészítéseket.

²⁰ Gyenis 1968.

²¹ Molnár–Szigeti 1984.

²² *Theológiai Szemle* 25. (1985) 6. 324–327.

²³ *Confessio* 9. (1985) 4. 68–70.

²⁴ Molnár 1982: 5.

Ezért Molnár Ambrus a lap olvasóit arra kérte, hogy a következő forrásanyagok létezéséről adjanak hírt: Az 1750 és 1850 közötti prédikációs kötetekről, kéziratoss vagy nyomtatott búcsúztató versekről, sirató énekekről, verses feljegyzésekről, a passiótörténekről vagy dramatizált bibliai történetekről.²⁵

Az 1980-as évek második felében megnőtt a világi tudományos életben is a vallási néprajz iránti érdeklődés. Jól tükrözi ezt a Bálint Sándor emlékének szentelt tanulmánygyűjtemény,²⁶ melynek bevezető, tudománytörténeti áttekintésében a kötet szerkesztője, Tüskés Gábor Szekciónkat biztató kezdeményezésnek tartja²⁷ és Molnár Ambrustól²⁸ valamint Szigeti Jenőtől²⁹ egy-egy tanulmányt közöl. Ez is jelezte azt, hogy a szakcsoport munkája része lett a magyar vallási néprajz megteremtésének.

Az évi két munkaülés új színfoltja volt, hogy a vallási néprajz tárgyi emlékeinek kutatói is rendszeresen előadásokat tartottak a Szekcióban. E tematika úttörője Takács Béla volt, de nyomában hamarosan több jeles kutató csatlakozott a szakcsoport munkájához. Nagyon hamar a határon túli magyar reformátusság kutatására is megtörténtek az első lépések. 1984 nyarán Molnár Ambrus Eszék környékén négy magyar faluban járt, Kórógyon, Szentlászlón, Harasztiban és az Eszékkel majdnem teljesen összeépült Rétfalun. Gyűjtést csak Harasztin és Szentlászlón végzett.³⁰

A magyarságkutatási programhoz (IS-4) kapcsolódva 1988-ban „*A határokon túl élő magyarság vallásos életének kutatása és a magyarságtudat*” címen Küllős Imola és Molnár Ambrus adta be az első pályázatot az Egyházi Néprajzi Szekció nevében. Ennek a kutatási

²⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy e felhívásnak bizony nem sok visszhangja támadt. (A szerk.)

²⁶ Tüskés (szerk.) 1986.

²⁷ Szigeti munkásságáról. Lásd: Tüskés (szerk.) 1986. 42–43.

²⁸ A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága. In: Tüskés (szerk.) 1986. 418–443.

²⁹ A békési paraszt-ecclesiólák válsága és a baptista gyülekezet megalakulása (1890–1891). In: Tüskés (szerk.) 1986. 444–478.

³⁰ Molnár 1990.

programnak első gyümölcse a *Vallási néprajz* 4. kötete, amit Fejős Zoltán és Küllős Imola szerkesztett és a Magyarországi Intézet adott ki *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* címen.³¹

Ez a kötet lett talán a sorozat legsokszínűbb kötete, melyben a Kárpát-medencei magyarság – beleértve a moldvai csángókat is – csaknem minden rétege és az itt előforduló vallások tarka sokasága megtalálható.

Juhász Gyula (a Magyarországi Intézet főigazgatója) bevezető ajánlásában a többi között megállapítja a kötetről, hogy

„...a magyar társadalomtudományon belül az első önálló kiadvány a határon túli magyarok vallásos életéről. (...) A kötet szerkesztői törekedtek arra, hogy minden jelentősebb határon túli magyar csoport vallásos életét bemutassák, lehetőleg friss kutatások, mai terepmunka eredményeként. Igyekeztek felekezeti vonatkozásban is minél teljesebb képet nyújtani. A kötetben helyt kapott néhány olyan tanulmány is, amely a népi vallásosságot kisebb vagy nagyobb mértékben egyháztörténeti, művelődéstörténeti megközelítésben vizsgálja. A történeti adatok részben a mai viszonyok háttérét világítják meg, részben olyan témákat érintenek, amelyekkel a kutatás eddig még egyáltalán nem foglalkozott.”³²

Az 1988-ban beadott pályázat kutatási területként a Felvidéken Gömör-Kishont megyét, Erdélyben a Nyárad völgyét, Jugoszláviában Bácskát és a Drávaszöveget jelölte meg. A várható munkára az 1989. tavaszi, beregfürdői konferencián készült fel a munkacsoport, amely ekkor nyerte el a Magyarországi Intézet Programiroda három évre szóló pályázatát. Ebből a pályázati pénzből indult el az első kutatás a Küküllő mentén, aminek kalandos története volt.

Sándor Attila sövényfalvi református lelkész hozta a hírt 1989 végén vagy 1990 tavaszán, hogy a dicsőszentmártoni parókia padlásán befalazva megtalálták a Küküllői Egyházmegye irattárát, ami az 1600-as évek közepétől 1950-ig az összes iratot megőrizte, a vizitációs jegyzőkönyvektől, a presbiteri jegyzőkönyveken és szám-

³¹ Fejős–Küllős (szerk.) 1990.

³² Fejős–Küllős (szerk.) 1990: 7–8.

adásokon át az esperesi körlevelekig. Sürgősen meg kellett menteni az iratanyagot attól, hogy beolvasszák nagy, román irattárak anyagába. A helyszínre érkező Molnár Ambrusnak és Küllős Imolának az volt az első gondolata, hogy lefénymásolják az iratokat, mert a dicsőszentmártoni parókián volt már egy xerox-gép. Éjjelente titokban dolgoztak, de hamar be kellett látniuk, hogy ezzel a módszerrel nem jutnak célhoz. Ekkor segítségül hívták Nagy Zoltánt, az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárának vezetőjét, aki pályázott az iratmentési akcióra és több éven át tartó munkával filmre rögzítette ezt a felbecsülhetetlen értékű, hiánytalanul ránk maradt anyagot.³³ A régi anyag rögzítése mellett a recens vallási néprajzi anyag gyűjtését is elkezdték Molnár Ambrusék a Küllői Egyházmegye falvaiban, amiből a Doktorok Kollégiuma munkaértekezletein számos beszámoló született.³⁴

A *Vallási Néprajz* 7. kötetét a Kis-Küllő mentén végzett kutatások publikálásának szánta a Szekció.³⁵

1989 májusában Kárpátalján is elkezdődött a gyűjtőmunka. Az itt élő magyarság élete, vallása volt a legkevésbé ismert a kutatás előtt, ezért sürgetett a feladat. Az évek során talán ez a kutatás járt a legnagyobb sikerrel. Az emberi és baráti kapcsolatokon túl jelentős tudományos hasznot is hozott a gyorsan meginduló kutatás. Küllős Imola Borku Mariskára vonatkozó terepmunkája ekkor kezdődött el.³⁶

Molnár Csilla a Kárpátalján fennmaradt énekdiktálás szokásáról írt értékes dolgozatot.³⁷ Sándor Ildikó, mint a Folklore Tanszék

³³ E leletmentő munkáról több beszámoló is készült, legutóbb Küllős 2008.

³⁴ Például Sándor 1991; Molnár 1994; György Horváth 1994.

³⁵ Küllős (szerk.) 1995.

³⁶ Küllős 1991; Küllős–Sándor 2009. (a gyűjtés szövegeinek közzététele)

³⁷ Molnár Csilla 1994.

hallgatója itt talált rá doktori disszertációjának témájára,³⁸ és itt indult el az a nagyszabású feltáró munka – a kisebbségi sorban élő magyar reformátusok hitélete, mindennapi és ünnepi szokásai vonatkozásában –, ami máig a legfontosabb része Szekciónk tevékenységének.

Ez az elkezdett út tovább folytatása volt. A kárpátaljai gyűjtéssel, melynek során minden református gyülekezet összes tárgyi emlékének összeírása a népi vallásosság kutatásnak óriási adatbázisává nőtte ki magát. Hiszen a tárgyi emlékek mindig hiteket és hiedelmeket is őriznek. Ez a felismerés indította arra az Egyháznéprajzi Szekció vezetőségét, hogy szorgalmazza azt, hogy a teológusok oktatásában is részt kapjon az egyháznéprajzi ismeretek tanítása. Ezzel kapcsolatban tervezet is készült, amit az *Educatio* című lap meg is jelentetett.

Az első tíz esztendő munkájának összefoglalója a gondokról is szólt.

„Komoly gondot okoz, hogy munkacsoportunknak nincs szakmai utánpótlása. Fiatal, tevékeny munkatársakra lenne szükségünk, mert az Egyháznéprajzi Szekció átlagéletkora igen magas, s az Igével szólva: »*αγαρνηνι való sok, de a munkás kevés*«(Mt 9,37-38.)»³⁹

Ezért törekedett a munkacsoport bevonni a Kárpát-medencei kutatásokba az egyetemi hallgatókat. Sajnos a teológus ifjúság megnyerése nem volt sikeres, pedig ennek érdekében 1991 őszén, Mátraházán, egy tervezetet készítettünk a vallásnéprajz oktatására a teológiákon. A tervezet kidolgozásában az ELTE Bölcsészettudományi Kar részéről Voigt Vilmos és Küllős Imola, az MTA Néprajzi Kutatócsoport részéről Pócs Éva, míg a Doktorok Kollégiuma részéről Molnár Ambrus és Szigeti Jenő vett részt. A tanácskozáson járható útnak tűnt a vallási néprajzi posztgraduális

³⁸ Sándor Ildikó: Egy vallásos kisközösség és vezetője a kárpátaljai Nagydobronyban (1937-től az 1970-es évekig). (PhD értekezés. Budapest ELTE 2003., kézirat.)

³⁹ Dankó–Küllős–Molnár (szerk.) 1991: 14. (Szerkesztői előszó)

képzés. A tervezet tantervi javaslatot is tartalmaz mind az alap- mind a posztgraduális képzésre. Javaslatokat tesz a segédanyagokra és a rendelkezésre álló külföldi kapcsolatok ápolására. Ám ez a tervezet a teológiai fakultások érdektelensége miatt pusztába kiáltott szó maradt.⁴⁰

A rendszerváltás utáni első évtized megmutatta, hogy az ún. szocializmus irányított egyházpolitikájának kártevését csak úgy lehet helyrehozni, ha az egyház népének hitét, kegyességi szokásait jobban megismerjük. Ez igazolta Molnár Ambrus eddigi törekvéseit. Ezt ismerte el a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, amikor 1996. november 22-én díszdoktorrá avatta őt.

A Vallásnéprajzi Szekció megalakulásának 20. évfordulóján a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége oklevéllel fejezte ki köszönetét Molnár Ambrus teológiai munkásságáért,

„fáradhatatlan és áldozatos tudományos tevékenységéért, valamint a határon túli gyülekezetekben végzett leletmentő és feldolgozó munkájáért.”⁴¹

Molnár Ambrus munkásságát az oklevél mottójaként idézett bibliai igével lehet a legjobban jellemezni:

„Az eszesnek elméje tudományt szerez, és a bölcseneknek füle tudományt keres”
(Példa 18, 15).

A szerző, utolsó, életében megjelent könyvének, a „*Békés pusztulása és újjászületése*” című monográfiának az ismertetőjében a *Magyar Nemzet* így jellemezte tudós kollégánkat:

„Az egyszerűség és a sallangmentes pontosság Molnár Ambrus hatásának titka”.

⁴⁰ Erről a tantervről (*Vallásnéprajz a teológiákon*) lásd még kötetünkben a szerkesztői előszót.

⁴¹ Az oklevél másolata: Küllős Imola (szerk.) „*És emlékezzél meg az egész útról...*” Bp. 2001: 116.

Akik még emlékezünk rá, mi sem tudunk róla mást mondani. Legfeljebb csak annyit, hogy minden élő és ható teológiai fáradozásnak ez az alfája és ómegája. A gyülekezetek misztériuma a népi vallásosság megértésének a titka. E nélkül minden „íróasztal-szagú” okoskodás hitelképtelen.

Az egyháztagnak nem hittételei vannak, hanem gyakorlati szokásai, hiedelmei, amelyek befolyásolják az életet, a cselekvés módját. Ebből kell megtanulni olvasni, érteni ahhoz, hogy a kereszténység alapigazságait tanuljuk. Az alap az a felismerés, hogy az egyház története tagjainak sorsában íródik.

[A kéziratot megkereste és feldolgozta: Dr. Tokics Imre.
A Szerző, dr. Szigeti Jenő a tanulmányt
a kéziratot 2019. november 15-i dátummal látta el.
Budapest, 2021. szeptember 28.]

„...örök emlékezetben lesz az igaz”
(Zsolt. 112,6)

KÜLLŐS IMOLA

Szakmai pályafutásom egyik meghatározó személyiségét, dr. Molnár Ambrus református lelkészt az 1980-as évek elején ismertem meg az ELTE Folklore Tanszékén. A Tanszék akkori vezetője, Voigt Vilmos szervezésében megalakult egy munkacsoport, amely arra vállalkozott, hogy *A magyar népköltészet forrásai* címmel különböző műfajú folklórtörténeti szövegeket tár fel és ad ki sorozatban.¹ A forráskiadványok feladatainak megbeszélésén „Ambrus bátyánk” Szigeti Jenővel együtt érkezett, ők ugyanis nemcsak találtak már, de szemelvényeket is közöltek 18. századi, kéziratos változatokban terjedő protestáns látomásszövegekből.² A meg nem valósult tervek szerint teljes szövegeket rendeztek volna sajtó alá.³

E két kiváló lelkésszel való rendszeres találkozások és beszélgetések hatására 1984 tavaszán beléptem a Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiumának (a továbbiakban: DK) Egyházi Néprajzi Szekciójába, és vallási néprajzi kérdésekkel is elkezdtem foglalkozni. Először azt kaptam tanszéki feladatul, hogy szerkesszem meg a recens terepmunkán alapuló és egyháztörténeti forrásokat feldolgozó *Vallási Néprajz* c. tanulmánygyűjtemény első két kötetét, melynek alapját az Egyházi Néprajzi Szekció értekezletein addig elhangzott előadások, ill. azok tanulmányá

¹ A sorozat és néhány kötet tervét ld. *Artes Populares* 8. 1982: 217–251.

² Molnár–Szigeti 1984.

³ Évtizedekkel később néhány 18. századi protestáns látomásszöveget külön kötetben sajtó alá rendezett a *Fontes Ethnologiae Hungaricae* sorozat II. köteteként, lásd Szigeti 2006.

formált változata adta.⁴ Az első két kötetet még számos olyan követte, amelyiknek szerkesztésében, sajtó alá rendezésében – Molnár Ambrussal, Dankó Imrével, Bartha Elekkel és alkalmilag más kollégákkal együtt részt vettem. Kiadandó anyagunk bőven volt, hisz „Ambrus bátyánk” elnöksége idején évente két munka-értekezletet is tartott a Szekció, melynek tagsága folyamatosan alakult, bővült. Munkatársaink között különböző protestáns felekezetek, szabadegyházak lelkészei, néprajzkutatók, muzeológusok, történészek, pedagógusok, írók/költők és néprajz szakos egyetemi hallgatók is voltak.

Molnár Ambrus érdeklődését a vallásos néphagyományok, a népi kegyesség és a népművészet iránt még teológus korában Illyés Endre professzor⁵ keltette fel, annak idején az ő ilyen témájú dolgozataihoz készített rajzos illusztrációkat. Ő szorgalmazta azt is, hogy a Szekció adja ki Mestere kéziratos dolgozatait. „Ambrus bátyánk”-kal jó másfél évtizedig dolgozhattam együtt terepen, Erdélyben (főként a Küküllői Egyházmegyében) és Kárpátalján a kisebbségi sorban élő magyar protestáns közösségekben. A református, evangélikus és unitárius gyülekezetek etnikus identitásának, vallásos hitének összefüggéseit, a népi írásbeliség emlékeit, valamint jeles napi és nemzeti történelmi szokásait gyűjtöttük különböző pályázatok – először a Magyarságkutató Intézet,⁶ majd

⁴ *Vallási néprajz* 1. [Református néphagyományok. (szerk.: Dankó–Küllős) 1985.] *Vallási néprajz* 2. [Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok. (szerk.: Dankó–Küllős) 1985.]

⁵ Illyés Endre (Tunyog, 1897 – Debrecen, 1962): ref. lelkész, egyháztörténész. Három kéziratban maradt tanulmányát 2002-ben kiadta a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója a *Vallási Néprajz* 11. kötetében. [Illyés Endre néprajzi tanulmányai. (szerk.: Bartha–P. Szalay) 2002.]

⁶ Fejős Zoltán közreműködésével ők jelentették meg a *Vallási Néprajz* 4. kötetét. [Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. (szerk.: Fejős–Küllős) 1990.]

az OKTK és az OTKA – anyagi támogatásával. Néprajzi gyűjtéseinkről számos leíró és elemző tanulmány készült, és mindkét határainkon túli területről összeállítottunk és kiadtunk egy-egy kötetet a *Vallási Néprajz* c. sorozatban.⁷ Molnár Ambrus a Szekció más tagjaival (Felhősné Csiszár Sarolta, Nagy Varga Vera, P. Szalay Emőke muzeológusok és Küllős Imre lelkész) is együtt dolgozott a Kárpátalján, az egykori Jugoszlávia magyar ajkú református gyülekezeteiben és a Felvidéken. A határon túli gyülekezetek ingó és ingatlan vagyonáról: templomairól, felszerelési tárgyairól, könyv- és iratanyagáról készítettek művelődéstörténeti értékű, tudományos igényű leltárt és leírásokat a *Magyar Református Egyház Javainak Tára* c. sorozatban az Országos Gyűjteményi Tanács anyagi támogatásával, Tenke Sándor felkérésére.⁸

„Ambrus bátyánk” figyelmét egy sövényfalvi lelkész hívta fel a Küküllői Református Egyházmegye különleges értékű archívumára 1989–90-körül, s így jómagam aktívan közreműködtem a hazai viszonylatban is páratlan gazdagságú, kb. négy évszázadot felölelő levéltár mikrofilmre mentésében.⁹ A 17. század közepétől a 20. század közepéig datált több folyóméternyi, történeti iratanyag a dicsőszentmártoni parókia padlásán egy szekrényben volt elfalazva, ezáltal menekült meg attól, hogy beszolgáltassák a bukaresti központi levéltárba. 1990-es évek közepén – amíg hivatalosan nem indult meg az OSZK Mikrofilmosztálya által végzett módszeres fotózás –, mi a parókia elfüggönyözött padlásán tanulmányoztuk, jegyzeteltük a forrásértékű kéziratokat: pl. vizitációs jegyzőkönyveket, a „*Matrimonialis causae*”-kat, az egyházi

⁷ *Vallási Néprajz* 7. [Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében. (szerk.: Küllős 1995.); *Vallási Néprajz* 9. [Kárpátaljai tanulmányok. (szerk.: Küllős–Molnár 1997.)]

⁸ P. Szalay Emőke kitaró munkája nyomán 2000 óta a *Magyar Református Egyház Javainak Tára* c. sorozatnak 24 kötete jelent meg. A *Kárpátaljai Református Egyház c. I–IV.* kötet anyagának összegyűjtésében Molnár Ambrus még aktívan részt vett.

⁹ Küllős Imola 2008: 310–316.

bíráskodás egykori dokumentumait, és mutatóban xeroxáltunk is belőlük az OSZK, ill. a Szekció Adattára¹⁰ számára.

Molnár Ambrust elsősorban egy-egy faluközösség gazdaság- és gyülekezettörténeti adatai érdekelték, engem pedig a nyelvi, mentalitástörténeti és folklorisztikai emlékek. Kiváltképp akkor dolgoztunk így, ha nem tudtunk a kiszemelt faluba utazni, mert épp hiánycikk volt a benzin a dicsőszentmártoni kútnál. A mikrofilmre mentett iratanyagoknak történeti-folklorisztikai szempontú feldolgozásaként született meg történész-néprajzos hallgatónk, Kiss Réka több tanulmánya, majd PhD disszertációja.¹¹

A 3–5 napos erdélyi és kárpátaljai gyűjtőutakat Molnár Ambrus szervezte. Rendszerint a mátraházi református lelkész-üdülőből indultunk (ahol igazgató lelkész volt) az ő gépkocsijával utaztunk, ő videofilmezett és fotózott, én csináltam a néprajzi interjúkat, olykor budapesti néprajz szakos egyetemi hallgatók bevonásával. Vallási néprajzi kutatásainknak nemzetközi perspektívát adott az, hogy két ízben erdélyi, 1994 augusztusában pedig egy kárpátaljai gyűjtőúton is velünk tartott dr. Margaret Mackay kanadai származású skót etnológus, aki akkoriban az Edinburgh University School of Scottish Studies nevű intézetének volt oktatója, majd igazgatója.¹² Első szakmai tapasztalatairól egy 1996. január 26–28. között Mátraházán megrendezett, fényképkiallítással egybekötött Szekcióülésen beszélt.¹³ Nemcsak nagyra becsülte, de őszintén meg is szerette Ambrus bátyánkat (aki emlékeztette őt lelkész édesapjára) és ezért egy kettejükről elnevezett ösztöndíjat (Molnár–Mackay Foundation) alapított, amit éveken át biztosított a nagyenyedi ref. kollégium egy-egy

¹⁰ Az Adattárat Molnár Ambrus halála után átszállítottuk a Ref. Egyház Zsinati Irodájába az Abonyi útra, ahonnan a Kálvin téri Zsinati Levéltárba került.

¹¹ Kiss 2011.

¹² 2001-ben Londonban megtartott előadását „*Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples*” lásd kötetünkben magyar nyelvű rezümével (42–63).

¹³ Előadását magyarul is leközölte a *Confessio*. M. Mackay 1996: 94–98.

tehetséges diákjának. Maggie Mackay mindenkor támogatta szakmailag és anyagilag is Szekciónk munkáját, tanulmányköteteink kiadását. Az Edinburghi Egyetem Teológiai fakultásának bevonásával lehetőséget teremtett arra, hogy szűkebb szakmai közönség előtt bemutassam a Szekció vallásos szokásokat érintő gyűjtéseinek részeredményeit, Küllős Imre látványos, színes fotóival illusztrálva a '90-es években zajló kalotaszegi konfirmációk templomi szertartását.¹⁴

Kalotaszegi konfirmáció

2020 márciusában a Szekció alapításának 40. évfordulójára szervezett konferencián Molnár Ambrus páratlan tudományos kezdeményezéseiről, szakrális néprajzi és gazdaságtörténeti kutatásairól, kiváló szervezőkészségéről, (ha nem lenne a szó mára elkoptatott, azt mondanám:) „hazafiú” és hitbéli elkötelezettségéről akartam beszélni. Annál is inkább, mert 2000 óta már

¹⁴ Erről bővebben írtam a *Vallási néprajz* 5. „jubileumi” kötetében. Küllős 1991: 339–362.

nincsen közöttünk és az azóta felnövő új néprajzos, művelődés- és egyháztörténész már csak hírből ismeri munkásságát.¹⁵ A koronavírus-járvány ezt lehetetlenné tette, így személyes emlékeim és az általa készített, ill. közreműködésével készült néprajzi értékű filmek¹⁶ bemutatása helyett az 1989 őszén indult, Kárpátalján végzett közös munkáinkról írok néhány összefoglaló gondolatot. Emlékező és emlékeztető célzatú írásomnak szomorú aktualitást ad a 2022. február 24-én kitört orosz–ukrán háború, amely a magyarokat is sújtja az 1991. augusztus 24-én függetlenné vált Ukrajnában. Olyan kárpátaljai közösségeket, melyek Trianon óta az ötödik, hosszabb-rövidebb ideig fennálló államalakulaton belül élnek szülőfalujukban.¹⁷ Magyarságtudatukra is befolyással voltak a történelmi változások. Beszélgetés közben rendszerint így határozták meg magukat: „amikor *csehek/magyarok/szovjetek* vótunk.”

Először 1989 októberében jártunk Visken, épp akkor, amikor idehaza kikiáltották a köztársaságot. Természetesen részt vettünk az istentiszteleten, a helybéli lelkész bemutatta Ambrus bátyánkat a gyülekezetnek, majd az utána a szokásos templom előtti beszélgetésben egy idősebb ember kalaplevéve, szinte áhítattal azt mondta Ambrus bátyánknak:

„Tessék elhinni, tiszteletes úr, még a könnyem is kijött, amikor ezt meghallottam.”

¹⁵ Teljes szakmai bibliográfiáját összeállította (Szigeti Jenő és P. Szalay Emőke segítségével) Terbócs Attila. Életrajzával és sápi mondanymagyűjtésével együtt sajtó alá rendezte 2001-ben Küllős Imola és Dala Sára.

¹⁶ A terepen VHS kazettára felvett videofilmeket a Néprajzi Múzeum Hangarchívumába adtam, néhányukat Csorba Judit segítségével sikerült is digitalizálni 2020 elején.

¹⁷ Erről bővebben lásd Dupka 1993a, 1993b; P. Panykó 1992, 1997; Botlik 2003; Fodor 2017a.

Visken és Nagydobronyban hallottam először életemben diktálásos éneklést református istentiszteleten. Ennek az archaikus formának fennmaradását talán az is magyarázza, hogy a gyülekezeteknek nem volt magyar nyelvű zsoltáros/énekeskönyvük, a többség csak a csehszlovák érában kiadott ún. „Hallelujás” énekeskönyvet ismerte és használta. Nagydobronyban a tilalmas magyar Himnusz helyett a 46. zsoltárt, az „Erős vár a mi Istenünk”-et énekelte a gyülekezet az istentisztelet végén.

Az anyaországához és az anyanyelvi kultúrához való erős kötődés saját történelmi sorsfordulóik ismeretében jobban érthető.¹⁸ Érdeemes idézni egy levéltári dokumentumokat feltáró kárpátaljai születésű lelkész, Fodor Gusztáv történelmi összefoglalásának lényegi mondanivalóját:

„A Kárpátaljai Református Egyház életében a legsúlyosabb veszteségek korszaka a szovjetizálás első évtizede volt 1944–1953 között. 1944 őszén a vörös terror rémségei elől elmenekült az egyházat kormányzó elit világi része, a felekezeti iskolák tanári karának nagy része és a száz fős lelkészi kar egynegyede. 1944 novemberében – külön kárpátaljai forgatókönyv alapján – elkezdődött a helyi magyar és német lakosság deportálása (málenkij robot), mely következtében 15 ezer munkaképes református egyháztag került munkatáborokba. Egyháztörténeti kataklizmaként értelmezhető a helyi református magyarság megtörése és elpusztítása, majd a kolhozosítás egésze. Ez idő alatt az egyházat a szovjet államhatalom minden vagyonától megfosztotta: államosították a felekezeti iskoláit, parókiáit, templomait, teljes földvagyonát. A harcos ateista államhatalom a helyi reformátusságot idegen testként kezelte. 1950-re a Református Egyház több száz éves jogrendjét felváltották a szovjet egyházügyi törvények. [...] 1946–1951 között Ukrajna Állambiztonsági Hivatala 19 lelkészt tartóztatott le, koncepciós perekben ítélve őket el 4–25 év javító-nevelő munkatáborokban letöltendő szabadságvesztésre és teljes vagyonfosztásra. A letartóztatott lelkészek közül hárman meghaltak a GULAG táborokban.”¹⁹

¹⁸ Kárpátalja hányatott történelméhez lásd még Botlik 2003.

¹⁹ Fodor 2017a: 195.

Épp ennek a tragikus, a magyar nemzeti kultúrára nézve hátrányos helyzetnek orvoslására „hajdúvidéki gyülekezeti kirándulásnak” álcázva lelkészekkel és autóbuszokkal magyar és ukrán nyelvű bibliákat, meg magyar nyelvű tankönyveket vittünk Kárpátaljára '91-ben, amelyeket a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség osztott szét. A Szekció tagjai Ambrus bátyánk vezetésével, a helyi értelmiségiek, egyházi tisztségviselők bevonásával jelen voltak esküvőkön, temetéseken, halotti toron és konfirmációs ünnepségeken, ill. olyan magyar nemzeti történelmi ünnepeken, mint március 15. Igyekeztünk minden megfigyelésünket (pl. a beregszászi zsidó temető pusztulását; a még szokásos halottsiratást és a lakodalmi vőfélyverseket; a puritán hagyományokat felidéző családi áhítatokat és az ott elhangzó spontán bibliamagyarázatokat, imádságokat, vagy a külföldi munkavállalás lehetőségével kialakuló új szokást, a „felfogadást”²⁰) videofilmen, magnófelvételeken és gyűjtési naplókban dokumentálni, tanulmányokban elemezni.

Ez alkalommal két látszólag egymástól független témájú kutatásunkról 1. a nemzeti kultúra és identitás, ill. a népi vallásosság/kegyesség kérdéseit érintő témáról, nevezetesen: a tiszágteleki „próféta” lelkigondozói tevékenységének, bibliaparafrázisának jelentőségéről²¹ és 2. a II. világháborút követő hadifogoly és lágerfolklor folklorisztikai feltárásáról emlékeznék meg részletesebben.²² Mindkettő szorosan kapcsolódik a régió aktuálpolitikáját elszenvedő magyar református egyház gyülekezeteihez és ártatlanul elítélt, meghurcolt lelki vezetőikhez.²³ Egyikük,

²⁰ Küllős Imre 1997: 377–392. Digitalizált filmes változatát lásd a Zsinati Levéltárban.

²¹ Ezt a munkát 1989 májusában kezdtük meg Molnár Ambrussal. Küllős–Sándor 2009: 20–225.

²² Küllős–Vasvári 2006.

²³ Gönczyn kívül (több hullámban) kb. 29 református lelkészt, 129 görögkatolikus és 19 katolikus papot is bebörtönzött és légerekbe, munkatáborba küldött a sztálini rezsím 1946–51 között a Kárpát-

Gönczy Pál (1901–1981) 1933 októberétől 1946. július 31-ig volt Nagydobrony lelkésze, majd 10 évnyi börtön, láger és szibériai kényszermunka²⁴ után 1956 májusában hazatérve kis ideig az őt helyettesítő Csík Józseffel közösen szolgált. Mivel a nagydobronyi református gyülekezet miattuk két pártra szakadt, mindkettőjüket áthelyezték. Gönczy Nagyberegben és Beregújfaluban, később Csonkapapiban, Hetenyben, végül Beregsomon lelkészkedett.²⁵ Gönczy Pál személye azért is érdekes, mert összeköti az általunk vizsgált témaköröket, ugyanis Borku Mariska *Lettszövetségéről* barátja, dr. Szabó Zoltán sárospataki professzor által tudunk. Gönczy Pál hányatott életéről, fogságban írt gyülekezetgondozói leveleiről és evangélizációs célzatú verseiről részletes elemzést adott Molnár Ambrus, az alakja körül kialakult szájhagyományról pedig egy 1990-ben készített interjú alapján Sándor Ildikó és Vakler Anna tanulmánya.²⁶ Feltűnő, hogy Fodor Gusztáv történeti összefoglalásában – amelyet hivatalos iratokkal, Gönczy felesége

aljáról. Vö. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Karpatalja_magyarsaga/pages/006_vallasi.htm; Az 1946–1951 között ártatlanul elítélt 16 kárpátaljai lelkész sorsáról dokumentumokkal alátámasztva írt Fodor 2017b.

²⁴ Néhányuk írásos visszaemlékezést is készített fogságáról. Pl. Forgon Pál (Szernye 1913 – Nyíregyháza 2004) viski lelkész, 1978-tól a Kárpátaljai Református Egyház püspöke, a régió lelkészképzésének megindítója. 1992 áprilisában rehabilitálták. 1951–1956 között egy Omszk környéki lágerben dolgozott (vö. Forgon 1992; Fodor 2017b: 587–632) és 1954–1956-ban együtt raboskodott Kovács Zoltán (Vágsellye 1907 – Leányfalu 2002) tiszaujlaki lelkésszel, akit 1949 márciusában ítéltek el négy másik ref. lelkésszel együtt koholt vádakkal a szovjetellenesnek tartott „Keleti fivérek klubja” elnevezésű baráti kör tagjaként. 1956 júniusában szabadult, több határ menti, tiszántúli gyülekezetben szolgált, majd 1982-ben áttelepült Magyarországra, 1992 áprilisában rehabilitálták. (vö. Kovács 1990; Fodor 2017b: 253–289),

²⁵ A sztálini diktatúra koncepciók perei kárpátaljai református lelkészek ellen c. fejezet. Fodor 2017b: 9–24.

²⁶ Molnár 1997: 131–225; Sándor–Vakler 1997: 227–234.

(Margit) visszaemlékezésével, saját leveleivel és a reá vonatkozó „szakirodalommal” hitelesített – egyik említettem publikáció sem szerepel, a szerző csak a Szekció Adattárában lévő kéziratok leveleire hivatkozik.²⁷

Tiszaágleleken több ízben is megkerestük Badó Irént, a „látó asszony”/„próféta” 63 éves leányát, akivel hosszabb interjút készítettünk. Megmutatta saját írásos visszaemlékezését is, amelyet kérésre készített édesanyja prófétai „elhívásáról”, a „Lettszövetség”-nek nevezett, Szentlélek által sugallt bibliaparafrázis létrejöttéről még 1989 adventjében. Hátborzongató volt és nagy lelki felelősséget rótt ránk, amikor szimbolikus álmát úgy magyarázta, hogy a mi kutatásunk fogja a világ elé tárni édesanyja szentnek tartott írását.²⁸ 1993-ban xerox-másolásra kis időre megkaptuk Borku Mariska 1977-ig vezetett, és nagy becsben tartott „igés” füzetét, amit teljes egészében publikáltam.²⁹

A helyi szájhagyomány szerint Gönczy, a szomszédos Nagydobrony lelkésze, kezdetben elutasította, sőt tűzre is dobatta a neki küldött első „igéket”, szibériai fogsága idején azonban „elfogadta” azokat, ugyanis egy „tizedelés” során épp egy „Mariska nénitől” kapott, magánál hordott „ige” mentette meg az életét.

²⁷ Fodor 2017b: 25–52. Fodor Gusztáv (az 1990-es évek után) derceni lelképásztor volt. 2004 óta Magyarországon él, jelenleg feleségével együtt Tiszaszentimrén szolgál. Vö. *Reformátusok Lapja* 2014. okt. 19. Fekete György írása. <http://regi.reformatus.hu/mutat/teglaba-zart-szerelem/>; Nagyon fontos számára, hogy minden évben valamilyen segítséget nyújtson szülőföldjének, pl. a Kárpátaljai Református Egyház és üldözött, fogságba vetett lelkészei történetének feltárásával (Fodor 2017a, 2017b) Az orosz–ukrán háború kitörése óta fáradhatatlanul szervezi a menekültek megsegítését idehaza és Ukrajnában egyaránt.

²⁸ Küllős–Sándor 2009: 56.

²⁹ Ez volt az autográf kézirat 2. verziója. Mindkét kéziratot Borku Mariska egyéb szakrális szövegeivel és az alakja körül kialakult szájhagyománnyal együtt közreadtam és elemeztem. Küllős–Sándor 2009: 20–262.

1989 májusában jártunk először a prófétaasszony első és másodgenerációs híveinél Nagydobronyban. Találkoztunk és interjút készítettünk Borku Mariska már idős nagydobronyi „íródeákjával”, akinek „lediktálta” a Szentlélektől éjszaka kapott és kívülről megtanult „üzeneteit”.³⁰ A dobronyi hívek (pl. a Hidi család) egyenesen Dercenbe irányítottak minket. Ott két együtt imádkozó, lettszövetséges csoport működött még a '90-es években is. A kisebbet Szabó Dia Ágnes (1900) és családja, rokonai alkották, a nagyobbat a 12 éves korában megnyomorodott Balla Ida (1931), aki vasárnap délutánonként rendszeresen felolvasta és megmagyarázta Borku Mariska füzetekbe másolt igéit 20-30 főnyi (bár az idők folyamán egyre fogyatkozó létszámú) „paraszt ecclesiolája” előtt. Balla Ida 1965-től járt titokban Borku Mariskához, és többen állították, hogy „neki adatott meg az a kegyelem”, hogy értelmezze a próféta füzetekbe másolt biblia-parafrázsisát. A saját *Lettszövetség* verzióját mindennap a Bibliával együtt olvasta, és mélyen hívő reformátusként Biblia szerves folytatásának, a Szentlélek által íratott 3. testámentumnak tartotta.

A parasztpróféta 1937 húsvétja és 1939 októbere között Tiszaágteleken, a saját portáján megtartott nyilvános, pénteki igehirdetéseit – a tömeges érdeklődés ellenére – a „csehek” nem akadályozták, de a Kárpátalját visszafoglaló magyar hatóság betiltotta. A kárpátaljai belmisszióval egyidejű, szekta-alakításnak vélt, mert nemcsak a helybéli reformátusokat vonzó istentiszteletei miatt a rövid életű magyar, majd a kifejezetten vallásellenes szovjet államhatalom képviselői, „a milicisták és beszpekások” valamint a helyi református egyház hivatalosai is rendszeresen zaklatták a hívő asszonyt. Ezért hívei az 1950–60-as években csak titokban, 1-3 fős csoportokban keresték fel otthonában lelki felüdülést, gondozást keresve. Emiatt verses biblikus igéi, énekei és szózatnak

³⁰ Ráti Mária (1935) édesanyja (1906) révén régi híve volt az ágteleki próféta tanításainak, 1992 októberében ő kísért el bennünket Dercenbe, részt is vett a Balla Idánál (1931) megtartott délutáni házi áhítaton, amit Molnár Ambrus végig filmezett.

nevezett tanításai, misztikus látomásai szájról-szájra és cédulákra felírva terjedtek. A személyesen leírt füzetekben meg is számozták őket, akárcsak a Biblia ígét. Több református közösségben megtaláltuk a „Lettszövetség”-nek minimum két generáción át szóban és írásban hagyományozódó, még a ’70-es, ’80-as években is újramásolt, hosszabb-rövidebb változatait. Néhány használatban lévő, családban hagyományozódó „igés” füzetről (pl. az ágteleki próféta unokájáérol³¹ vagy a dobronyi Hidi Erzsébetéről, a derceni Fodor Rózáérol) xerox másolatot is sikerült készítenünk,³² annak dacára, hogy voltak olyan lelkészek, akik az idők folyamán összeszedték és megsemmisítették a templomon kívüli kegyességnek ezt a figyelemreméltó, szép dokumentumát. Igaz, ebből okulva, igyekeztek más kegyességi formákat és alkalmakat találni arra, hogy gyülekezetük „lelki éhségét” csillapítsák. Kárpátaljai kutatásunk során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a vallásos és „világi” népi írásbeliségnek más termékei (ének-, ima- és versgyűjtemények, populáris kegyességi iratok másolatai;³³ lágerben készült, emlékezetből füzetekbe másolt énekek, sírversek és emlékversek) is voltak, és közkézen forogtak a szovjet érában.³⁴

A kárpátaljai vallási néprajzi terepmunka során akadtunk rá a sztálini lágerrekbe elhurcolt magyar férfilakosság évtizedekig tabuként kezelt témájára, a Gulágon kialakult lágerfolklórra, a sztálini idők genocídiumának oral historyjára, mint a modern

³¹ Közreadva *Lettszövetség 3* címen, tulajdonképpen időrendben ez a biblioparafrázis vége. Küllös–Sándor 2006: 223–246.

³² Vö. Küllös–Sándor 2006: 66–67. Fodor (Bíró) Róza (1928) büszkén mesélte, hogy unokája, Guszti lelkésznek tanul Magyarországon, és ő is ismeri, olvasta a *Lettszövetség* nagyanyja által leírt szövegét.

³³ Ezek egyike Lewis Baley (1575?–1631) *Praxis Pietatis* c. műve, amelyet a magyarországi puritán kegyesség legjelesebb képviselője Medgyesi Pál (1605–1663) fordított le angolból *Praxis Pietatis azaz a kegyesség gyakorlása...* címmel (Debrecen, 1636). A kárpátaljai népi kézirat másolat, ami egy kórházban (!) készült valószínűleg az 1936-os, Ravasz László bevezetőjével ellátott debreceni kiadáson alapult.

³⁴ Lásd Dupka György és P. Punykó Mária írásait a bibliográfiában.

folklór sajátos megnyilatkozási formájára. Mindkét szóban és írásos változatokban élő folkorikus hagyományt: a málenkij robotra és a fogságra vonatkozó visszaemlékezéseket, a lágerneveket és verseket, valamint a próféták tevékenységét az anyanyelvű vallásos élet, a nemzeti kultúra és folklór, valamint az etnikus és felekezeti identitástudat összefüggéseinek perspektívájában vizsgáltuk, bevonva munkánkba néprajz szakos hallgatóimat, Vasvári Zoltánt és Sándor Ildikót. Ennek eredményeként Sándor Ildikó egy Borku Mariskával kortárs, nagydobronyi „szent” asszonyról, a „rekeszi” gyülekezet vezetőjéről, Szanyi Mikó Borbáláról és csak családi körben ismert bibliaparafrázisáról készíttette PhD disszertációját.³⁵ Egy több éves OTKA pályázat keretében pedig Vasvári Zoltánnal³⁶ közösen a II. világháborús hadifogoly- és lágerfolklórról sikerült újabb adatokat gyűjtenünk és tágabb, európai perspektívában feldolgoznunk egy kis emlékező, emlékeztető, oktatási segédanyagnak szánt népszerűsítő tanulmánykötetben.³⁷ Ennek *Antológiájába* beválogattuk Molnár Ambrus saját hadifogságáról szóló visszaemlékezését is.³⁸

Milyen tapasztalat volt egy református lelkésszel együtt gyűjteni egy ún. parasztproféta még élő hívei, „tanítványai” körében?

³⁵ Sándor 1997: 393–405. és Küllős–Sándor 2009: 263–357.

³⁶ Vasvári 2001, 2003, 2006a, 2006b.

³⁷ Küllős–Vasvári 2006; *Vallási néprajz* 9. (szerk.: Küllős–Molnár) 1997: 93–287.

³⁸ Küllős–Vasvári 2006: 118–152. Molnár Ambrus videofilmre rögzített szóbeli élettörténetét, szakmai pályaképét Szacsavay Évával és Szigeti Jenővel közösen készítettük Mátraházán, 1999. október 23–24-én. A megszerkesztett életrajzi visszaemlékezést és 17 hadifogságból írott levelezőlapját közreadtuk 2001-ben. Küllős–Dala (szerk.) 2001: 10–123. Ambrus bátyánk 1945 márciusában esett orosz fogságba, és 1949 szeptemberéig volt a 704-es lágerben, Asztrahánban. Hazatérése után felnőtt fejjel végezte el a debreceni teológiát, 1953-ban szerzett lelkészi oklevelet.

Jó, de Ambrus bátyánk feszített munkatempója miatt nem könnyű, ugyanakkor módszertanilag rendkívül tanulságos. Ugyanis Molnár Ambrus sohasem a tanult ember gögjével, a református teológia dogmatikus felfogásával, hanem a vérbeli néprajzi gyűjtők alázatával és kíváncsiságával fordult adatközlői felé, legyenek azok lelkészek, lelkészfeleségek, egyházi tisztséget viselő emberek vagy egyszerű hívők. Sohasem „térített”, okított, csak kérdezett és dokumentálta/dokumentáltatta a válaszokat. Velem együtt ámult el az egyszerű hívők emberek és a „Lettszövetség munkásai” alapos bibliaismeretén, spontán elmondott imádságaik nyelvi gazdagságán és poétikai szépségén. Egy-egy közösségi interjúzás végén előfordult az is, hogy restelltem újra bekapcsolni a magnetofont, olyan váratlanul hangzottak fel a hálaadó imádságok. Mint említettem, a dobronyi és derceni Lettszövetség munkásai szerint a mi gyűjtőmunkánk is Isten akaratából történik, benne vagyunk Mariska néni igéiben és az a feladatunk, hogy e „szent irat” igazságát megismertessük a nagyvilággal.³⁹ A bibliai parafrázis alaptanításai felekezetiesség felettiek, ökumenét hirdetnek: „Az Ige mindenkinek szól”.⁴⁰ Legfontosabbnak az Isten hitet, a keresztényi szeretet és az „egy akol, egy pásztor (ti. Jézus Krisztus)” elvét tartják.

Milyen általános néprajzi/folklorisztikai tanulságai voltak/[vannak] a Molnár Ambrussal és hajdani egyetemi hallgatóimmal közösen végzett kárpátaljai terepmunkának?

- Igazolást nyert általa az a folklorisztikai axióma, hogy a közösségi identitást erősítő anyanyelvű hagyomány (tehát az ún. modern folklór is) ott jön létre, ahol szükség van rá.
- Az általunk feltárt folklorikus és szakrális hagyomány a kárpátaljai/Kárpáton túli térség geopolitikai helyzetének megfele-

³⁹ „Magok Isten szempontjából olyan hivatalos férfiak és nők, akik nem maguktól jöttek, hanem az Isten küldte magukat.” – mondta nekünk Balla Ida. Vö. Küllös–Sándor 2006: 56.

⁴⁰ Jehova tanúit kivéve.

lően mindenkor reflektált az elszennvedett történelmi viszontagságokra és a személyes sorsra: a Trianon után, a II. világháborút követő szovjet rezsimben és az 1968-as csehszlovákiai bevonulás, a varsói szerződés országainak „baráti segítségnyújtása” idején is. Elsődleges funkciója a trauma-kezelés, a lelki segítségnyújtás volt.

A néprajz és művelődéstörténet kutatójaként őszintén érdekelne a jelenlegi orosz–ukrán háború nyomán kialakuló, „válságkezelő” kulturális hagyomány. De ennek feltárása már az újabb néprajzos/történelem generációk feladata lesz.

Bibliográfia

BOTLIK József

- 2003 Kárpátalja mint Zakarpatszka–Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság (1944. november 27. – 1946. január 22.) I., *Valóság*, XLVI. évfolyam, 10: 56–78.

DUPKA György

- 1999 *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó

DUPKA György (szerk.)

- 1992 *Istenhez jobászkodva... Verses levelek, imák a sztálini légerekből (1944–1957)*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó
- 1993a *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó
- 1993b *Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992)*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó

FODOR Gusztáv

- 2017a Kárpátalja szovjetizálásának hatásai a Kárpátaljai Református Egyház életére 1944–1954 között. In Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*. Tanulmánykötet. Budapest: Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány. 180–198.
- 2017b (összeállította, szerkesztette és a bevezetőt írta) *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciójás pereit a*

kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.
Debrecen: Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány

FORGON Pál

1992 *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai református lelkész a Gulágokon.* Budapest–Debrecen: Kálvin János Kiadó

KISS Réka

2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó

KOVÁCS Zoltán

1990 *Bilincsen is békecséggel Istennel. Szibériai rabságom története.* Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya

KÜLLŐS Imola

1991 Borku Mariska, egy parasztpróféta tevékenysége és hatása a Kárpátalján. In Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási Néprajz* 5. Jubileumi kötet. Tanulmánygyűjtemény a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója tevékenységének 10. évfordulójára. Debrecen. 339–362.

1997 „Kísértő múlt”. A sztálini légerek költészete egy folklorista szemével. In Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest. 235–277.

2005 A puritán/pietista kegyesség nyomai a kárpátaljai népi vallásosságban. *ATF Szemle* [az Adventista Teológiai Főiskola lapja] 1: 38–55.

2008 Tények és értékelő megjegyzések a Kükküllői Református Egyházmegye Levéltárának (1639–1952) mentési munkálatairól. In Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat.* L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest: 310–315.

KÜLLŐS Imola – DALA Sára (szerk.)

2001 „És emlékezzél meg az egész útról...” *Molnár Ambrus pályaképe, egyháznéprajzi munkássága és sápi gyűjtése.* Budapest: A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Lux

- KÜLLŐS Imola – VASVÁRI Zoltán
 2006 *Aldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerek folklórából.* Budapest: Európai Folklór Intézet – L'Harmattan
- KÜLLŐS Imola – SÁNDOR Ildikó (közreadja, kommentálja és tanulmánnyal kíséri)
 2009 *Két kárpátaljai parasztpróféta szent iratai.* Fontes Ethnologiae Hungaricae V. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék.
- MACKAY, Margaret
 1996 A vallási élet magyar–skót kutatásának értékéről. *Confessio.* 2. 94–98.
- MOLNÁR Ambrus
 1997 Gönczy Pál nagydobronyi református lelkész levelei és versei Silinkából. In Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest. 131–225.
- MOLNÁR Ambrus – SZIGETI Jenő
 1984 *Református népi látomásirodalom a XVIII. században. Theológiai Tanulmányok* (új folyam) 19. kötet.
- P. PUNYKÓ Mária
 1993 *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei a kárpátaljai népi elbeszélésekben.* Debrecen.
 1997 *Hét kereszt alatt felkelek. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok.* Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó
- SÁNDOR Ildikó
 1997 A kegyességgyakorlat történeti formái egy parasztt-ecclesiola tevékenységében. In Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest. 393–405.
- SÁNDOR Ildikó – VAKLER Anna
 1997 „A hazugság, az vót akkor az igaz...” In Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest. 227–234.
- SZIGETI Jenő (közreadja)
 2006 *Protestáns népi látások a XVIII. századból I.* Fontes Ethnologiae Hungaricae II. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék

Vallási Néprajz

- 1985 1–2. *Református néphagyományok – Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.* (Szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus.) Utószó: Küllős Imola, Budapest.
- 1990 4. *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* (Szerk. Fejős Zoltán – Küllős Imola) A Magyarságkutatás Könyvtára 2. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- 1991 5. *Jubileumi kötet.* (Szerk. Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus) Debrecen.
- 1995 7. *Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében.* (Szerk. Küllős Imola, munkatárs Timár András) Budapest.
- 1997 9. *Kárpátaljai tanulmányok.* (Szerk. Küllős Imola – Molnár Ambrus) Budapest.
- 2002 11. *Illyés Endre néprajzi tanulmányai.* (Szerk. Bartha Elek – P. Szalay Emőke) Debrecen.

VASVÁRI Zoltán

- 2000 „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkben merítettünk”. A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár*, IX. 3–4. 545–556.
- 2001 Üzenet a fogságból. A hadifogolytáborok költészetéről. *Honismeret*, XXIX. 2. 72–77.
- 2006a Rövid összefoglaló a második világháborús hadifogság és a Gulag történelméről. In Küllős Imola – Vasvári Zoltán (szerk.): *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerok folklórából.* Budapest: Európai Folklór Intézet – L'Harmattan 17–41.
- 2006b A hadifogság és a lágerévek idejéről szóló visszaemlékezések jellemzőiről. In Küllős Imola – Vasvári Zoltán (szerk.): *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerok folklórából.* Budapest: Európai Folklór Intézet – L'Harmattan 52–116.

Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples

MARGARET A. MACKAY

Introduction

President, members of The Folklore Society, and friends: I am deeply conscious of the honour which the Society has bestowed on me by its invitation to deliver the Katharine Briggs Memorial Lecture for 2001.¹ This annual lecture was instituted in order to commemorate the life and work of a scholar who made a lasting contribution to our subject, to its wider understanding and its extending horizons. She worked tirelessly to ensure respect for folk-

¹ Dr. Margaret A. Mackay az Edinburghi Egyetem Skót Tanulmányok Intézetének (Edinburgh University School of Scottish Studies) nyugalmazott intézményvezető tanára, és az Európai Etnológiai Intézet (European Ethnological Research Centre) egykori igazgatója. Jelenleg is tanít, a Kelta és Skót Tanulmányok Intézetének (Celtic & Scottish Studies) tiszteletbeli oktatója. Itt közöljük a Folklore Society által küldött levél részletét, melyben engedélyezik Margaret Mackay tanulmányának újraközlését és magyar nyelvű fordítását. The Folklore Society is happy to give permission, free of charge, for the reproduction of article: “Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples” (the Twentieth Katharine Briggs Memorial Lecture), by Margaret A. Mackay, from *Folklore* 113/2 (2002), 139–149, in Volume 17 of the series *Vallási Néprajz* (Festschrift for Rev Dr Ambrus Molnár), both in the original English and in Hungarian translation. Original article available online at <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0015587022-000015284> [A levélrészletet Küllös Imola bocsátotta rendelkezésünkre – A szerk.]

lore among the disciplines which have the study of human experience as their focus, and took a broad, inclusive and comparative approach to all she did. We remember Katharine Briggs with gratitude and affection.

In my lecture tonight I wish to pay tribute to research in the field of folk religion carried out by a dedicated team who have also been inspired by a scholar with very special qualities, whose work deserves to have our attention. The Reverend Doctor Ambrus Molnár (see Figure 1), who was born in 1922 and died in 2000, gave encouragement to others in the study of religious life both within and beyond the bounds of officially recognised denominational practice by his own commitment and dedication, often at risk to his own personal safety. Since the late 1980s I have had the privilege of a growing acquaintance with, and limited participation in, the work of Dr Molnár and his team, carried out in a part of Europe where East meets West in the lands of Greater Hungary. The fact that the research findings of the group are published almost entirely in Hungarian means that they are not widely known to international folklore scholars. And because of their relevance to the study of religious phenomena in countries such as Scotland, where I am based, I have chosen them for the focus of this Katharine Briggs Lecture.

Some Personal Reflections

But first of all, in a reflexive mode, let me say something about my own background which will help to place my interests in this conjunction of cultures in context. I was born in 1945 in the Western Canadian province of Saskatchewan to parents who would not have called themselves anything but Canadian, but whose heritage was, in both cases, Highland, Scottish and Calvinist.

My mother was born in Scotland, in the Badenoch community of Kingussie, and emigrated as a small child with her parents after the First World War. My father was a descendent of

emigrants of an earlier period, Mackays from Sutherland in the north of mainland Scotland, who settled as part of a group migration in what is now Western Ontario – then known as Upper Canada or Canada West – in 1831. Like his father, his uncle and several cousins, he was a minister of the Presbyterian Church in Canada.

Growing up in a manse, in a ministerial household, provided me with experiences which I could recognise later in my life for their folkloric significance. There was exposure on a regular basis to the events in the human life cycle, and responses to them, among members of the congregation and community. Consciously or unconsciously came a growing awareness of the multiple meanings associated with foodways and expressive genres such as the in-group humour of the clergy, to select but a few examples.

Life in a western Canadian city, Saskatoon, provided the multicultural context of a province which had been settled by Europeans within seventy-five years of my own birth, where Ukrainian and German could be majority mother-tongues and where the population of my primary school classroom in the early 1950s bore witness not only to several generations of settlement, but also to the influx following the Second World War of so-called “New Canadians” from Europe and from Asia.

My acquaintance with the phenomenon of Hungarian Calvinism can be said to date from this period. There were Hungarian families in the St Andrew’s Presbyterian congregation. One of the church elders was a well-known medical doctor in the city, Dr George Biro, whose brother-in-law, Dr Alexander King, was a Church of Scotland official with an Eastern European remit. From time to time we would have staying with us, in town for a meeting of Presbytery perhaps, the Hungarian-born or Hungarian-speaking minister of a community created in south-eastern Saskatchewan in the first years of the twentieth century by Calvinist emigrants from north-eastern Hungary and known as Békevár, “The Fortress of Peace”.

The events in Hungary of October 1956 touched us in my home on 24th Street, and in my school, as a new wave of refugees arrived in a city which was known to have been a destination for earlier Hungarian emigrants, to be received by committees formed for the purpose including Presbyterian Church groups from congregations such as our own. I recall helping with the preparation for the wedding in our own living room of a couple who had been engaged in Hungary but had left the country separately, to be reunited in Saskatoon.

Hungary's Calvinist History

The 1560s saw the establishment of Calvinism in both Hungary and Scotland following earlier activity. In fact, in 1557 a declaration was published for Calvinism in Csenger, the *Confessio Hungarica*. The Protestant Reformation in Hungary took place in the context of ethnic diversity and political turmoil: Szeklers and Magyars, Saxons (settled since the twelfth century in Transylvania) and Vlachs or Romanians. The royal court of Lajos II was subject to Lutheran influence before 1526 but that year saw the defeat of the Hungarian armies by the Turks under the Ottoman Sultan Suleiman I at Mohács. The king, two archbishops, five bishops and a large number of nobles were among the heavy casualties; a subsequent weakness in the old hierarchy and a division of jurisdictions allowed diversity to thrive. In the lands under Turkish rule, religious tolerance was practised. Initially, the reformation followed ethnic lines, with the Saxons adopting Lutheranism, as did some Magyars and Szeklers, but both Unitarianism and the doctrines of Calvin, especially in such areas as the interpretation of communion, also took hold.

Debrecen, the so-called "Calvinist Rome", on the border of Eastern Hungary and the independent Transylvanian Principality under the influence of the Turkish Empire, became the centre of Hungarian Calvinism. Following the 1562 Confession of Debre-

cen and the 1564 Diet of Torda, a synod there adopted the second Helvetic (Swiss) Confession in 1567. It was published in Hungarian in 1616. In 1568 a royal edict extended religious toleration to Catholics, Lutherans, Unitarians and Calvinists. In the independent Transylvanian Principality diets had resolved on religious toleration even earlier (from the 1540s). The later counter-reformation was mainly effective in areas of Western Hungary (Transdanubia) under Habsburg rule, although even here a history of Puritan folk piety maintained from the 1630s through family worship and the reading of Hungarian translations of English Puritan literature ensured continuity through periods when Protestant ministers and teachers were barred from certain areas. Transylvania and North Eastern Hungary remained Calvinist strongholds.

Joseph II's Edict of Tolerance of 1781 brought in a period of expansion and church building. The nineteenth century saw Hungarian ministers coming to Scotland for theological study (a link which is still maintained by the Church of Scotland and the Free Church of Scotland), and the relaxation of earlier regulations such as the 1562 ban on musical instruments such as organs in church worship. A Scottish presence in Budapest served the interests of Scottish industrial engineering workers' recruitment for such projects as Adam Clark's Chain Bridge (1842–9) and the Free Church began a mission to the Jews there.

Studying Hungarian Calvinism in an Ethnographic and Folkloristic Context

Hungary has given much to folklore studies, both in terms of major collections and in the development of theoretical and methodological approaches to the subject. Music, customs and beliefs, and oral narrative are only some of the genres which have received attention, with names such as Bartók, Kodály, Dömötör,

Ortutay and Dégh well known internationally. Material culture studies, based in museums or in university departments, have also put Hungary “on the map” even when international communication among scholars was difficult. It can be said that the study of Calvinist expressions of folk culture owes a debt to scholarship in all these fields, for they are manifested in storytelling, in music, in calendar customs, in rites of passage, in foodways, in social interaction and organisation, in personal devotion, in church decoration and in graveyard symbolism amongst many examples of human activity.

The Rev Dr Ambrus Molnár was unusual in that he did not have a base in a university, museum or academy. He was a Calvinist minister, with an insider’s knowledge allied to the scientific perspective of the ethnologist and folklorist. He was born in Mezőberény in 1922. His early studies were in economics, but

Figure 1 *Ambrus Molnár on the occasion of becoming a honorary Doctor of Theology.*

Figure 2 Boys in Bánffyhungad on their way to their Confirmation service.
Photograph: Imre Küllős.

Figure 3 Interior of Nyárszó church,
with embroidered texts, ornate pulpit and
harvest-time bell. Green branches decorate
the church for the confirmation communion
service.
Photograph Imre Küllős.

Figure 4 *The Lord's Supper celebrated at Bánffyújnyad, with girls being confirmed as church members. Note the commemorative wreaths with ribbons in the colours of the Hungarian flag.*
Photograph Imre Küllös.

wartime and post-war experiences, particularly the years he spent from March 1945 to September 1948 in a Soviet labour camp, impelled him towards theological study and ordination. Those years, which he tended to deduct from his age when asked, he in fact put to positive use in difficult circumstances, honing skills of ethnological enquiry amongst his fellow prisoners. He served in parishes in Eastern Hungary, the Calvinist heartland, and became Dean of a district in that part of the country. Later, in an active “retirement” which marked the last decade of his life, he and his wife Gizella were in charge of a Reformed Church study and retreat centre in the Mátra mountains north-east of Budapest. He died in March, 2000.

From his youth he was genuinely interested in the lives of the people amongst whom he found himself, and his work as a minister did not diminish this interest but enhanced it. He came under the influence of the historians and ethnologists based at the University of Debrecen, Professor Béla Gunda amongst them, and, as time allowed, familiarised himself with the ethnological and agricultural and local historical literature. In time, he began to

contribute to it himself. He was not alone in being a clergyman with such interests – we in this country are well aware of similar individuals in the history of our subject – although not all in official positions in his denomination were prepared to value, or countenance, traditions which had grown up alongside those officially sanctioned or new practices or movements which came into being as a result of social, political or economic turmoil.

Building on the Hungarian tradition of local documentation by teachers, ministers and priests, and on the creation of a Church Folklore Section in the College of the Doctors of Theology (Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció) established in 1980, he aspired to a programme of documentation of religious practice in congregations in and – importantly – beyond the present day borders of Hungary. The Treaty of Trianon after the First World War reduced Hungary to one-third of its earlier size, with Hungarian populations (c. 5 million) remaining in what was now Romania, Ukraine, Slovakia and Yugoslavia. In circumstances such as these, maintaining a religious orientation was far from easy. Churches and graveyards suffered desecration and in some places destruction under subsequent regimes. Hungarian language education was also imperilled, and religious practice and identity – ethnic and national – came to be closely allied among the Hungarians.

On a personal level, Ambrus Molnár did all he could to develop and maintain contacts with congregations beyond the borders, particularly, although by no means exclusively, in areas where his own parishioners had family links. He and his friends brought boxes full of Hungarian Bibles and school-books several times into Sub-Carpathia where during the Soviet regime one could scarcely find Hungarian religious literature. The last psalm book was published there in Hungarian in the 1930s under Czech rule. He encouraged interested individuals locally to care for congregational records, communion chalices, flagons and plates, woven and embroidered cloths for commemorative and ceremonial purposes, and he began to record on tape, photograph and

film congregational oral histories, ceremonies, public gatherings, baptisms, weddings, funerals, Sunday and weekday services, communions and commemorations.

From the 1980s this project of documentation and associated research found support through a unique collaboration of individuals and institutions which has ensured a series of lasting outcomes which can serve as valuable models for similar work elsewhere. This collaboration has included the Church Folklore Section of the College of the Doctors of Theology, whose series *Vallási Néprajz (Religious Ethnology)*, begun in 1985, provides a published record of Hungarian religious life and history across faiths and denominations, and whose activities have also included the preparation and dissemination of a questionnaire for surveying religious values in a community context. With its sections on religious awareness, religious practice and the role of religion for the individual in his/her personal and public life, it makes a useful guide for enquiry elsewhere. The Folklore Department of Eötvös Loránd University, Budapest (Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszék), the Hungarian Ethnological Museum (Magyar Néprajzi Múzeum) and the Microfilm Archive of the National Széchényi Library have played central roles, and special mention must be made of the work of a number of key individuals. The folklorist Dr Imola Küllős (of the Folklore Department of Eötvös Loránd University) has undertaken fieldwork, edited a vast body of material for publication and most recently has been responsible for co-ordinating and editing a biographical and bibliographical account of Ambrus Molnár's work (Küllős 2001). Her own special studies include work on a Calvinist woman prophet in Sub-Carpathia (Ukraine), Mrs Mariska Borku.

Dr Éva Szacsvey of the Hungarian Ethnological Museum has produced, among other publications, a series of remarkable films of baptism, wedding and funeral ceremonies and associated customs, and a film which has as its theme painted ceilings which are a feature of folk art in the context of ecclesiastical architecture. Dr Sarolta Csiszaár and Dr Emőke P. Szalay have been res-

possible for inventories of objects relevant to worship and customary practice including communion vessels, textiles, and bells, while much of the visual documentation through film and photograph has been the responsibility of Imre Küllős. The results of this team work started and headed by Dr Ambrus Molnár were recently published by the Hungarian Calvinist Church in four volumes covering all of the Hungarian Calvinist congregations of Bereg, Ung, Máramaros and Ugocsa county – now in the Ukraine. Zoltán Nagy (the chief of the Microfilm Archive of the National Széchényi Library) has also made major contributions to the rescue of cultural material. After he was given information by Dr Ambrus Molnár and Dr Imola Küllős on a hidden church archive containing material dating from the sixteenth century to the 1950s from the Küküllő Diocese in Romania, he and his co-workers put all the documents on microfilm for the Microfilm Archive of the National Széchényi Library. Since, for many historical reasons, there is not a similar complete set of church documentation from any other diocese in the recent territory of Hungary, their work has a permanent and unique value, both for Calvinist church history and in the wider context of Hungarian Studies.

The documentation and research programme which Dr Molnár and those working with him have carried out encompasses a range of themes and material relevant to the study of folk religion in its denominational context with both diachronic and synchronic perspectives. Records relating to congregational history have been preserved. Church buildings, bells and bell-towers, schools, monuments and graveyards, interiors and furnishings have been photographed and documented. Inventories have been made of objects made for ceremonial, commemorative or devotional use. Services and customary practices associated with the church calendar have been filmed – Christmas, Easter, Pentecost, communions, confirmations, “kirking” after marriage – as have the events in the human life cycle (see Figures 2 and 4). Commemorations such as the “Little Pentecost” which marks the liberation of

the serfs and the reunion of Hungary and Transylvania in March 1848 in the Transylvanian community of Alsórákos and which has taken on new meanings in the 1990s have been of special interest. Narratives of faith and of the faithful have been collected, information relating to music – including the role of the psalms and the practice of “giving out the line” – has been gathered and work has been done on the biographies and impact of lay leaders and their followers among Hungarian Calvinists of Sub-Carpathia. Data has been provided for studies of the role of popular religious practices in relation to identity and survival strategies in minority communities.

Their work has also benefited from the methodological and analytical perspectives of scholars working on other religious traditions. Among these are Dr Gábor Barna of the Department of Ethnology, József Attila University, Szeged, current Chair of the Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore (SIEF) Commission on Folk Religion who leads in the strong tradition established by Sándor Bálint (1904–80), who made the first general theoretical review of the aims and tasks of the ethnology of religion in 1948, Dr Éva Pócs (studies of witchcraft and mythology), Dr Zsuzsanna Erdélyi (archaic prayers), and Dr Jenő Szigeti (expert in Protestant and neo-Protestant church history, Hungarian puritanism and the folklore of the Bible) – to name but a few of those who have contributed or are contributing to the study of folk religion in Hungary, a subject which is also attracting young scholars there.

The Scottish Dimension

For the past fifty years, since its inception in 1951, the School of Scottish Studies at the University of Edinburgh has had amongst its field collection, research and teaching interests the areas of custom and belief, religious music, and narratives which reflect personal experience of the transcendent. Our archives

contain a wealth of such material from all parts of Scotland and from Scottish communities of the diaspora. However, the past decade has also seen the development of a closer focus on what we term “the ethnology of religious expression”, a topic which links scholars from Europe and beyond and for whom the Folk Religion Commission of SIEF provides a valuable forum for the exchange of methods and findings and analysis. The subject has a place in our undergraduate honours degree curriculum at second year and honours option levels, and provides opportunities for postgraduate research. Work by staff and students is enabling us to explore the meaning and manifestation of faith and belief for the individual believer in a country where – in spite of the central place of religious factors in the shaping of Scotland’s history and culture – relatively little research of this kind has hitherto been done.

Scotland offers fertile ground for this ethnographic approach to religious life. All the major world faiths are represented in its population as well as new religious movements, with the opportunities which these provide to explore evolving spirituality, something in which our university departments of Religious Studies also take an interest. Here there is scope for fruitful interdisciplinary connections between ethnology, history and anthropology, and we are grateful to scholars in England, Wales, Ireland and beyond – many of them members of this Society – who have provided models of theoretical and methodological guidance, as well as to those from outwith Scotland who have seen the potential of Scottish phenomena for such study, including Trefor Owen, very early in the history of the School, and more recent researchers from the United States such as Susan Parman, Jane Nadel-Klein, Gwen Kennedy Neville and Julie Heath. Our colleagues in the Elphinstone Institute at the University of Aberdeen also have this area of investigation high on their agenda.

While our work to date has embraced a range of faiths, and will continue to, our Hungarian colleagues have shown how fruitful a confessional or denominational focus can prove and this has encouraged us to look more closely at vernacular religion in the context of Calvinism or Presbyterianism. What is of great interest is not a search for parallels, but the exploration of a number of themes which are common to the experience of both communities. In historical and political context and in institutional organisation, there are differences. The Hungarian Calvinist Church embraced bishops and deans in a way which John Knox's successors in Scotland rejected and, except in its overseas manifestations, the Hungarian Calvinist Church is more unified than that of Scotland, with its history of divisions, splits and unions. Theologically it could be said at present to resemble most closely the Free Church of Scotland in theological terms, although students still regularly come from Hungary and the countries beyond its borders to study at both the Free Church College and the Faculty of Divinity of the University of Edinburgh where Church of Scotland ministers are trained.

The simplicity of a Free Church interior contrasts with the appearance of a Transylvanian church, with its embroideries, the colours of the Hungarian flag prominent – red, green and white – or decorated for a confirmation service with moss and green branches symbolising new life (see Figures 3 and 4). But the impulses which have had over time their effect on lay expressions of faith can be seen to be similar and it is here that the Hungarian approach with its comprehensive embrace of material objects, foodways, narrative genres, customary practices and musical expression provides a useful framework for the exploration of the interplay between religious phenomena and other aspects of the culture. As the Danish ethnologist Margaretha Balle-Petersen has written in her studies of revivals in Denmark: “It is a two-way process. The cultural forms also help to maintain the world of belief. Belief has to be lived for it to become reality” (Balle-Petersen 1994, 26).

For example, the emphasis in Calvinism on “the word” opens up areas of individual experience of interest for the study of a range of narrative genres. In Scotland the five-day Communion Season of the Free or Free Presbyterian Churches, with its occasions for informal house visits as well as the formal gatherings and services, provides opportunities for recounting personal experiences of conversion or the biographies of those whose experience of grace provides exempla for others. These supply a context not dissimilar to the secular ceilidh house of the past and a genre of storytelling which deserves its own study. Here the theological, the social and the cultural meet and, as Balle-Petersen has remarked, a horizontal dimension linking godly people in a kind of spiritual and reinforcing kinship crosses a vertical dimension of a life lived close to God.

In denominations which place an emphasis on the psalms to the exclusion of other religious songs in public worship, their repeated hearing and use means that people know the words of the psalms intimately. A personal experience may prompt the quotation of a verse; a verse or simply a reference may appear in the death notice or on the gravestone of a believer. Individuals may have a close personal attachment to a certain psalm or groups of psalms, identifying closely with their content in the autobiographical way which the psalms *par excellence* are open to (Wright 1988, 5). In some family settings, psalms or paraphrases have been adopted almost as a motto or are recalled in family history in association with events such as the departure of emigrants. For Hungarian Calvinists beyond the borders Psalm 90 – “O Lord Thou Hast Been Our Dwelling Place in All Generations” – became an unofficial national anthem, and is still used as a means of expressing identity there and in the emigrant diaspora. The art of “giving out the line” is found in both traditions, as are the secular practice – verses which were used for teaching psalm tunes and which were parodied by popular entertainers: “There was a Presbyterian cat went searching for her prey. And she went out and caught a mouse upon the Sabbath Day”.

The transformative power of language is another area for exploration, whether it be the followers of the sub-Carpathian prophets with their in-group vocabulary, or the head of a household offering a grace *extempore* before or after a meal in the Scottish Highlands, or simply saying “we’ll take the books” as a signal for and prelude to family worship, acting as a reinforcer of group identity. Lay preaching styles, hymn-making and hymn-singing and the role of instrumental music are topics for study across the denominations and in individual localities, while the role of anecdote, humour and satire in the religious context contributes to the study of insider–outsider themes.

The subject of identity takes me back to the beginning of this lecture, to the community of Békevár in rural Saskatchewan and, indeed, to Hungarian congregations scattered across Canada, now mainly in towns or cities. In 1974 and 1975, a group of Hungarian folklorists made a depth study of the community (Blumstock 1979). They found that the church served as an important social meeting point and was an institution where the Hungarian language was still valued. There was dissension only when inroads began to be made on that provision. For emigrant Scots, particularly those from the Highlands and Islands, the church was equally an important reinforcer of identity and a bastion for Gaelic in the early generations. It is still possible to undertake research on religious expression in the diaspora of both the Hungarians and the Scots.

In our present world, where issues of culture, identity and their connection with religious expression are alive as never before, there is a pressing and challenging role for the folklorist and the ethnologist. In concert with our colleagues elsewhere, we in Scotland look forward to making our contribution to this dialogue.

References Cited

- Balle-Petersen, Margaretha "The Impact of Religion on Everyday Life: Some Examples from Danish Revivalist Settings." In *Religion in Everyday Life*, ed. N.-A. Bringéus. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1994.
- Blumstock, Robert, ed. *Békevár: Working Papers on a Canadian Prairie Community*. Ottawa: National Museum of Man Mercury Series, 1979.
- Küllős, Imola, ed. *És emlékezzél meg az egész útról*. Budapest: Lux Publishers, 2001.
- Wright, David F., ed. *The Bible in Scottish Life and Literature*. Edinburgh: The Saint Andrew Press, 1988.

REZÜMÉ

Margaret A. Mackay: Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples. *Folklore*. 113: 2. 2002: 139–149.

Bálint Zsuzsa

A Katharine Briggs-díj a Folklore Society által a folklór kutatás ösztönzésére, a Nagy-Britanniában és Írországból megjelenő folklór kiadványok színvonalának emelésére, valamint Katharine Mary Briggs (1898–1980) munkásságának megemlékezésére alapított publikációs díj. Az évente megrendezendő díjátadó ceremónia keretén belül hangzik el a Katharine Briggs emlékelőadás, melynek megtartására 2001-ben Margaret A. Mackay kutatónőt kérték fel; az előadás szövegéből készült tanulmány „Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples” [Népi vallásosság kálvinista kontextusban: magyar modellek és skót példák] címen egy évvel később a *Folklore* nemzetközi, szakmai folyóiratban jelent meg. Mackay előadásában Dr. Molnár Ambrus (1922–2000) református lelkész protestáns gyülekezetek-

ben végzett népi vallásosság, vallásos néphagyományok és vallási néprajzi gyűjtéseit felölelő munkássága előtt tiszteleg, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az ezidáig kizárólag magyarul publikált kutatási eredményeket a népi vallásosság iránt érdeklődő szélesebb körű, nemzetközi közönséggel is megismertesse. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dömötör Ákos, Ortutay Gyula vagy Dégh Linda nevével Magyarország már felkerült a folklorisztika képzeletbeli nemzetközi térképére, ahol méltó helyet érdemelne Dr. Molnár Ambrus is, aki „elkötelezettségével és elhivatottságával bátorított másokat a vallási élet tanulmányozására a hivatalosan elismert felekezeti gyakorlat keretein belül és kívül, gyakran saját személyes biztonságát is kockáztatva” (43/46).

Margaret Mackay magyar kálvinizmussal való megismerkedése gyermekkorára vezethető vissza: emigrált skót protestáns lelkész családban felnőve nyugat-kanadai otthonukban számtalan alkalommal szállásoltak el különböző nemzetiségű lelkészeket és presbitereket, köztük magyarokat is. Az 1956-os emigrációs hullám jelentősen megnövelte a kanadai magyar nyelvű közösség létszámát, a gyülekezetek közös összefogásban igyekeztek az újonnan érkezőknek segíteni; a következő jelenet mély nyomot hagyott az akkor gyermek Mackay emlékezetében, aki felnőve életét a kultúrakutatásnak és többek között a népi vallásosság vizsgálatának szentelte: „Emlékszem, egy Magyarországon eljegyzett, de az országot külön elhagyó pár esküvői előkészületeiben segédkeztünk a saját nappalinkban, hogy Saskatoonban újra találkozzanak és egybekeljenek” (45).

Mackay Dr. Molnár Ambrus életútjának és pályafutásának bemutatását a következő rövid, de annál találóbb jellemzéssel indítja: „különös volt a tekintetben, hogy nem volt intézményi affiliációja egyetemmel, múzeummal vagy akadémiai kutatócsoporttal. Kálvinista lelkész volt és ezt a beavatottként szerzett tudást kapcsolta össze néprajzi és folklorisztikai szemléletével” (47). A második világháborút követő szovjet kényszermunkatábor keserves tapasztalata Molnár hivatástudatát a teológia irányába terelte, Kelet-Magyarországon, a kálvinizmus szívében kezdett el egy

parókián szolgálni, ahol később az egyik egyházmegye esperese lett. Mindig is érdeklődéssel figyelte az őt körülvevő emberek életét és viselkedését, mely lelkészi hivatásával csak fokozódott; ekkoriban ismerkedett meg a Debreceni Egyetem történész professzoraival és néprajzkutatóival – köztük Gunda Bélával –, akik nagy hatást gyakoroltak rá és a néprajztudomány, valamint a helytörténeti szakirodalom alaposabb tanulmányozására buzdították. A tanítók, lelkészek és papok által végzett lokális értékek dokumentálásának magyar hagyományaira támaszkodva nemsokára ő maga is vallási néprajzi gyűjtésekbe kezdett, melynek a Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának 1980-as megalapítása újabb lendületet adott. Célul tűzte ki a magyarországi és határon túli gyülekezetek vallásgyakorlásának dokumentálását, mely utóbbi a kisebbségi létben szorosan összefonódott a nemzeti és etnikai identitással. „Barátaival többször is magyar nyelvű Bibliákkal és tankönyvekkel teli dobozokat vitt Kárpátaljára, ahol a szovjet rendszer idején alig lehetett magyar nyelvű vallásos irodalmat találni.” (50) Arra buzdította a helyi érdeklődőket, hogy gondozzák a gyülekezeti feljegyzéseket, úrasztali kelyheket, kannákat és tányérokat, szőtt és hímzett terítőket, emellett maga is elkezdte rögzíteni, fényképezni és filmre venni a gyülekezeti szóbeli történeteket, szertartásokat, nyilvános összejöveteleket, keresztelőkert, esküvőket, temetéseket, vasárnapi és hétköznapi istentiszteleteket, úrvacsorákat és megemlékezéseket.

Az 1980-as évektől kezdve a gyűjtő- és a hozzákapcsolódó kutatói munkálatok számos szakmai együttműködést eredményeztek, melyek későbbi vizsgálatok számára referenciapontként szolgáltak. Az említett Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója által 1985-ben alapított *Vallási Néprajz* sorozat „a magyar vallási élet és történelem felekezetenkénti áttekintését adja, illetve tevékenysége közé tartozik egy kérdőív elkészítése, valamint terjesztése a vallási értékek közösségi kontextusban történő vizsgálatához. Az egyén személyes- és közéletben megmutatkozó vallástudatáról, vallásgyakorlásáról és a vallás szerepéről szóló rovataival hasznos útmutatót nyújt a további érdeklődőknek” (51). Az in-

tézményi kollaborációk terén a Magyar Néprajzi Múzeum, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtára kulcsfontosságú szerepet töltött be, amelyek mellett Margaret Mackay név szerint megemlíti néhány kutatót, akik évtizedeken keresztül segítettek és ösztönözték Dr. Molnár Ambrus munkájából. Dr. Küllös Imola sajtó alá rendezte a kéziratait, 2001-ben pedig Dala Sára és Szathmáry Sándor közreműködésével *És emlékezzél meg az egész útról...* címen válogatott kötetet jelentett meg, mely „az ő emberi, kutatói személyiségét szeretné közismertté tenni, egy ’igaz történetek’-ben bővelkedő életrajzi visszaemlékezés, személyes dokumentumok, újságcikkek és munkásságának bibliográfiája segítségével” (fülszöveg). A szerkesztői munkálatokon kívül Dr. Szacsavay Éva nevéhez fűződik a keresztlő, esküvő és temetéshez fűződő szokásokat bemutató filmsorozat, mely kiegészül az egyházi építészet kontextusában kiemelkedő festett mennyezetekről szóló felvétellel. Nagy Zoltán Molnár útmutatásait követve mikrofilmen dokumentálta Küküllői Egyházmegye egyik templomában őrzött közel ötszáz évet felölelő egyházi archívum anyagát. „Mivel a jelenlegi Magyarország területén számos történelmi ok miatt nem áll rendelkezésünkre ehhez hasonló teljes egyházi iratanyag egyetlen másik egyházmegyéből sem, munkájuk állandó és egyedi értékkel bír, mind a református egyháztörténet, mind a magyarságtudomány tágabb kontextusából nézve.” (52) Dr. Csiszár Sarolta és Dr. P. Szalay Emőke jóvoltából készültek el az istentisztelet és vallásgyakorláshoz kapcsolódó tárgyak, úgymint úrasztali edények, textíliák vagy harangok leltározása; míg a fényképen és filmszalagon történő vizuális dokumentáció Küllös Imre feladata volt. Ez utóbbi munkákból illusztrációként Mackay is felhasznál néhányat tanulmányában.

Dr. Molnár Ambrus kollégáival diakrón és szinkrón megközelítésből egyaránt jelentős gyűjtő-, valamint kutatói munkálatokat végzett: a gyülekezettörténeti írásos feljegyzések, a szóbeli hagyományok magnóra rögzítése, az egyházi építészet vizuális dokumentációja és a liturgikus eszközök leltározása mellett az egyházi ka-

lendáriumhoz kapcsolódó vallási népszokások szisztematikus gyűjtése is említésre méltó. Margaret Mackay kiemeli ezek közül a pünkösdi hétfő után egy héttel megrendezendő alsórákosi „kicsi pünkösdi” örömteli történelmi népszokást, melyet a szabadság napjának is neveznek, hiszen eredete az 1848. június 6-i jobbágyfelszabadítás elrendeléséről hozott országgyűlési határozathoz fűződik. A rendeletről Erdélyben csak június 19-én értesültek, amikor egy Kolozsvár környékén dolgozó lelképásztor hazavitte a hírt Alsórákosra; a falu lakosai a hír hallatán egybegyűltek a református templomban és hálaadó istentiszteletet tartottak. Napjainkban „aktuális üzenete van a prédikációnak és a templomi istentiszteletnek, melyen egyébként hazafias versek, identitást erősítő, a nemzeti együvértartozást erősítő költemények hangoznak el, különböző helyekről összejövő dalárdák énekelnek”.²

Margaret Mackay tanulmányát a skót színtérre való kitekin-téssel zárja. 1951-es megalapítása óta az Edinburgh-i Egyetem Skót Tanulmányok Iskolája oktatási képzésében és kutatási érdeklődésében különös hangsúlyt kap a szokások, hiedelmek, vallásos zene és narratívák vizsgálata. „Míg eddigi munkánk sokféle hitet ölelt fel, és a jövőben is ezt szándékozunk folytatni, addig a magyar kollégáink rámutattak arra, mily gyümölcsöző lehet egy vallási vagy felekezeti fókuszáltság, és ez arra ösztönzött bennünket, hogy a kálvinizmus vagy presbiterianizmus kontextusában közelebbről megvizsgáljuk a népi vallást. [...] a magyar szemlélet a tárgyi kultúra, táplálkozási módok, narratív műfajok, szokások és zenei kifejezések széleskörű vizsgálatával hasznos keretet nyújt a vallási jelenségek és a kultúra egyéb aspektusai közötti kölcsönhatások feltárásához.” (55) Mackay szerint a nyelv transzformáló ereje, a laikus prédikációformák, a himnusz megalkotása és éneklése, a hangszeres zene funkciója vagy az anekdota, a humor és a szatíra vallási kontextusban betöltött szerepének a vizsgálata újabb színtert hozhat a népi vallásosság kutatásában. Majd zárszóként

² <https://reformatus.hu/egy hazunk/hirek/az-alsorakosi-kicsi-punkosd/>

hozzáteszi: „Mai világunkban, ahol a kultúra, az identitás és a vallás kifejezésével való kapcsolat kérdése soha nem látott elevénységgel él, sürgős és kihívásokkal teli szerep hárul a folkloristákra és a néprajzkutatókra. Mi itt Skóciában, külföldön dolgozó kollégáinkkal karöltve alig várjuk, hogy hozzájáruljunk ehhez a párbeszédhez.” (57)

A Néprajzi Szekció emlékei (előzmény–megalapítás–működés)

ÖTVÖS LÁSZLÓ

A Magyarországi Református Egyház DK Néprajzi Szekciója megalapítására emlékezünk, ami 40 éve történt! Azt is hangsúlyozzuk, hogy dr. Molnár Ambrus esperes-lelkipásztor alapította, és 20 évig vezette. Prófétai szavakat ihlet a Szentlélek a szívünkben:

„Eben Haézer! Mindeddig megsegített minket az Isten!”

(I Sám. 7,12)

Isten szava legyen az én köszöntésem! Isten szava az Ő áldása, sőt legyen a mi tanácskozásunkon fénylő világossága! Úgy legyen ... ámen!

Fontosnak tartom, így előre bocsátom, hogy előterjesztésemnek három mozzanata lesz:

1. A Néprajzi szekció előzménye.
2. A Szekció megalapítása.
3. A Szekció negyven éves munkálkodása.

A Néprajzi szekció előzménye

A DC Néprajzi Szekció előzetes évei tulajdonképpen az Egyháztörténeti Szekcióval közösen rejtőzve élt, folyamatosan jelen volt. Nem volt külön Szekciója, de a néprajzzal foglalkozó kutatók az Egyháztörténeti Szekcióba jelentkeztek, annak rendes tagjai lehettek. Természetesen a kutatási területüknek megfelelően készítettek el tanulmányaikat, amiket aztán a történetkutatók közösségében terjesztettek elő.

Éveken át folyamatosan ez volt a rend. Az egyháztörténések és a néprajzosok szívesen hallgatták kölcsönösen a különböző témájú előadásokat. A megbeszéléseknél, a hozzászólásokra a lehetőség mindenki számára megvolt. Tanulságos és élvezetes volt az együttlét. Később aztán – évek múlva – úgy alakították ki a közös megbeszélés után a programot, hogy a foglalkozás egyik napján az egyháztörténeti tárgyú előadások hangzottak el, a másik napon pedig a néprajzosoké.

Ez a foglalkozás megértéssel folyt éveken át, melyen lehetőség nyílt a különböző érdeklődésű kutatók találkozására is. Tekintettel arra, hogy a résztvevők között voltak olyanok, akik szépirodalommal is foglalkoztak, megbeszéltek a szekció vezetőjével, Molnár Ambrussal, hogy egy estén költői találkozót rendezhessenek, amit természetesen önkéntes jelentkezők részvételével tarthattak meg.

Molnár Ambrus felkért egy vezetőt, aki szervezte és irányította a költői estet. Kezdetektől fogva e sorok írója kapta ezt a megbízatást.

Később a Néprajzi Szekció – amint érintettük korábban – megkapta a lehetőséget, hogy külön szekcióvá alakuljon (1980). Molnár Ambrus esperes-lelképásztor – akkor már országos hírvé néprajzkutató – húsz éven át vezette a szekciót, haláláig.

A költői est az említett időszakban sok érdeklődő számára tartotta az összejöveteleit.

Molnár Ambrus szekcióelnök halála után változás történt.

Megalakult az Irodalmi Nyelvészeti Szekció e sorok írójának vezetésével, de a költői est megmaradt tizenöt éven át a Néprajzi Szekció keretén belül.

Istennek hálát ad megsegítő kegyelméért, és az Ő áldását kéri a további szolgákra.

Soli Deo Gloria!

A Szekció megalapítása

A Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekciójának alapítása teológiai jelentőségű esemény. Így szólni kell róla. A Néprajzi Szekciót 1980. december 12-én alapították meg.

Ez az ünnepi esemény Sárospatakon a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye tanácsstermében, a híres Gutenberg teremben, Dr. Újszászy Kálmán professzor, gyűjteményi Igazgató vezetésével ment végbe.

A DK önálló Néprajzi Szekciója Dr. Szabó Lajos és Molnár Ambrus tudós lelkipásztorok szervezésében a meghívott – néprajzzal foglalkozó – lelkészek mintegy húsz fős csoportjával alakult meg. A megalakulásról hozott döntés teljes egyhangúsággal ment végbe.

A Néprajzi Szekció megalapításának előkészítését a felettes egyházi hatóság döntötte el, amiről a *Reformátusok Lapjában* (1981. 25. 2 : 3.) a következőket olvashatjuk:

„Ez év augusztusában, a Debreceni Kollégiumban megtartott teológiai szakkonferenciák megbeszélések során dr. Bartha Tibor püspök, a tudományos tanácskozás elnöke, zsinati határozatra utalva bejelentette, hogy az eddigi szakkonferenciák a jövőben a Doktorok Kollégiuma Teológiai Szakosztályának szakcsoportjaiként végzik kutatómunkájukat. Új szakcsoportok megszervezése is szerepelt a tudományos tanácskozás napirendjén. Ezek során most a néprajzi szakcsoport megalakulásáról, megkezdéséről számolunk be.”¹

A Néprajzi Szekció alapító tanácskozásán részletes ismertetés hangzott el a sárospataki egyházi hagyományokról. Erről fontos eligazítást ad a következő idézet:

„A megnyitó elhangzása után az ügyvezető elnök, Molnár Ambrus esperes-lekész a gyűlés résztvevői nevében felkérte dr. Újszászy

¹ Molnár Ambrus: Megkezdődött a néprajzi gyűjtőmunka. In *És emlékezéssel meg az egész útról...* Bp. 2001. 133–135.

Kálmán professzort, hogy a meginduló munkában legyen a szakcsoport segítségére, és vállaljon védnökséget a néprajzi – ezen belül az egyházi néprajzi – kutatással is foglalkozó, vagy az ilyen tevékenység iránt érdeklődő lelkészeknek, mert szeretné bevonni egy olyan közös munkába, melynek célja: segítséget adni az egyháztörténet művelőinek olyan kérdések tisztázásához és megoldásához, amelyek az egyház élete és funkciója során jelentkeznek, de ezen belül a néprajz témaköréhez tartozik.”

Például hangzott el a katolikus néprajzkutató, Bálint Sándor munkássága a felekezeti, vallási kutatók – unitárius és zsidó – eredményeivel együtt.

Isten iránti hála, a jelen lévők öröme töltötte be a szíveket, amikor a néprajzi kutatás megkezdéséről és folytatásáról volt szó az alakuló ülésen. A további részben a Szekció eljövendő tevékenységével kapcsolatosan igen fontos előterjesztés hangzott el, ami a liturgiareformot, a karizmatikus-kérdés fontosságát hangsúlyozta.

Szó esett a tanácskozáson a továbbiakban a paraszti ekléziológus életéről, annak kutatásáról és a Berekfürdőn tartandó szekcióülésekről, ahol szakmai előkészítéssel, bibliográfia összeállításával, tudományos módszerek meghatározásával foglalkoztak. A szekció tagjait ezáltal készítették fel a vállalt szolgálat végzésére.²

Molnár Ambrus esperes-lelképásztor az így megalapított szekciót szeretettel, tudományos igényességgel indította és vezette két évtizeden át.

Isten megáldotta a szorgalmas, aktív közösségi munkájukat, aminek bő gyümölcse termett. A Néprajzi Szekció országos hírűvé emelkedett, Molnár Ambrus elnököt díszdoktorátussal jutalmazták, a tagok közül is többen doktoráltak.

² *És emlékezzél meg az egész útról...* Bp. 2001: 133–135.

A Szekció negyven éves munkálkodása

A DK Néprajzi Szekciója negyvenéves (1980–2000) története két szakaszra tagolódik: az első húsz év Molnár Ambrus vezetésével telt el, a második húsz évben több szekcióelnök – P. Szalay Emőke, Lévai Attila, Sápy Szilvia – tevékenykedett.

A negyven év alatt több emléket őrzök, kiemelem a költői esteket, amire Molnár Ambrus kért fel, de a halála utáni húsz évben megmaradt a megbízatásom. A második húsz éves időszakról külön bemutatás születik.

Molnár Ambrus szekcióelnök, tudós esperes-lelkipásztor gyülekezeti és egyházmegyei szolgálata mellett teljes erővel végezte a szekciómunka szervezését és a résztvevők kutatásainak irányítását. Engem is mindig segített, lelkesített, a költői estek kapcsán is. A szekcióelnök nagyra értékelte, amikor a kandidátusi értekezésem témáját, a Biblia jelenléte a népi vallásosságban történeti néprajzként állítottam össze. Támogató értékelése is hozzájárult ahhoz, hogy a kandidátusi értekezésem házi vitája eredményes volt. Ide kívánczok egy néprajzi kutatásom, ami megelőzte az előbbi eseményt, már csak azért is, hogy kicsit rávilágítsak arra, hogy azokban az évtizedekben, amiről szó van, bizony nem volt egyszerű egy lelkésznek például néprajzi kutatásokat feltárni.

Az 1960-as évek elején Morvay Péter megkeresett Újlétán, ahol lelkipásztor voltam, és mivel nem tartózkodtam otthon, üzenetet hagyott, hogy a községben lévő egyik parasztház lábaskemencéjéről készítsék leírást, és a Néprajzi Múzeum Adattárába vigyem be. Ezt el is készítettem dr. Bartha Tibor püspök írásos engedélyével, amire szükség volt a pártállam idején.

Molnár Ambrus a korszak adta nehézségek ellenére mindig kifejezte támogató egyetértését a kutatásokkal kapcsolatban.

A Néprajzi Szekció munkájában résztvevő, különböző felekezetű – adventista, evangélikus, református, unitárius stb. –, sőt világi kutatók igyekeztek az együttes munkára, Molnár Ambrus pedig kész volt ennek az ökumenikus aspektusnak a támogatására is.

Az említett két évtizedes kutató munka jellemzésére, értékelésére elég azt említeni, hogy vezetésével a két évtized alatt a Néprajzi Szekciónak tizenegy kötete jelent meg Molnár Ambrus szerkesztésében az elhangzott tanulmányokból. Mindezekről és a kiadási költségek dologáról a részletes beszámolókat megtaláljuk a következő kötetben:

„És emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr...”

Molnár Ambrus pályaképe, egyháznéprajzi munkássága és sápi gyűjtése (2001).

A kötet tartalmát összefoglalja a cím. Szívesen kiemelem Molnár Ambrus szakirodalmi munkásságának címlistáját, ami tizennégy oldalt foglal el,³ megemlítem még a „Gyülekezetépítés és néprajzkutatás” című interjút,⁴ ami Molnár Ambrus nagy műve egy részét jelzi, és a kettőnk munkásságát is összefoglalja.

Zárszóként idézem a *Nemzetközi Teológiai könyv* című sorozat 50. kötet hátsó borítóján megjelent életrajzi összefoglalást Molnár Ambrusról.⁵

„Molnár Ambrus (1922–2000) református lelkész, nyugalmazott esperes, a Budapesti Református Teológia díszdoktora, a Doktorok Kollégiuma egyházi Néprajzi Szekciójának egyik megalapítója és haláláig szeretve tisztelt elnöke volt. Ezzel a kötetel a Doktorok Kollégiuma egy kihalóban lévő embertípus, a »tudós pap« emléke előtt kíván tisztelegni. Az Ő emberi, kutatói személyiségét szeretné közismertté tenni, egy »igaz történetekben« bővelkedő életrajzi visszaemlékezés, személyes dokumentumok, újságcikkek és munkásságának bibliográfiája segítségével. Itt adjuk ki az első, ez ideig publikálatlan folklór gyűjtését, a »Sápi mondákat« is.

³ *És emlékezzél meg az egész útról...* Bp. 2001: 326–344.

⁴ Ötvös László: Gyülekezetépítés és néprajzkutatás. In *És emlékezzél meg az egész útról...* Bp. 2001: 129–132.

⁵ Nemzetközi Teológiai könyv sorozat 50. kötet, szerkesztette: Dr. Szathmáry Sándor

Molnár Ambrus fáradhatatlanul és lelkesen végzett hagyománymentő és szervező munkájának köszönhető, hogy az utóbbi 20 esztendőben szervezett formát öltött a protestáns vallásfelekezetek, elsősorban a református gyülekezetek egyháztörténetének, paraliturgikus hitéletének és vallásos szokásainak néprajzi kutatása, valamint az is, hogy elkezdődött a szomszédos országokban élő magyar református gyülekezetek egyházi javainak regisztrálása.”⁶

Molnár Ambrus derűs, kedves személyiségére, életére háláadással emlékezünk.

SOLI DEO GLORIA!

⁶ Nemzetközi Teológiai könyv sorozat 50. kötet, szerkesztette: Dr. Szathmáry Sándor

A Magyarországi Református Egyház
Doktorok Kollégiuma Egyházi
Néprajzi Szekciójának története
1981–2020

P. Szalay Emőke
Barna Gábor
Lévai Attila

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának története

1981–2006

P. SZALAY EMŐKE

A Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója történetének¹ áttekintését csak azzal kezdhethük, hogy emlékezünk Molnár Ambrusra, aki a szekció egyik létrehozója és két évtizeden keresztül fáradhatatlan szervezője volt.

„Saját néprajzi érdeklődésétől is vezettetve számos jó barát, segítőkész etnográfus támogatásával, a legjobb hazai és külföldi példákhoz igazodva voltaképpen megteremtette-újrateemtette a magyar református vallási néprajzi gyűjtést, kutatást, feldolgozást. Molnár Ambrusnak sok nehézséggel kellett megküzdenie mindenekelőtt azért, hogy a vallási néprajz fogalmát elfogadtassa elsősorban egyházán, a magyar református egyházon belül, lelkipásztor társai – potenciális munkatársai – között.”²

A SZEKCIÓ LÉTREJÖTTE, KUTATÁSI IRÁNYAI

Az 1960-as évektől kezdődően néhány református lelkész az Országos Néprajzi és Nyelvjárési Gyűjtőpályázatokon jelentkezve szép eredményeket ért el. Dr. Szabó Zoltán noszvaji, Szűcs István

¹ Az eredeti tanulmány *A Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának története 1981–2006* címmel jelent meg a *Collegium Doctorum Magyar református teológia* 2007. III. évf. 1. szám 73–85.

² Ujvary Zoltán: Beköszöntő. *Vallási Néprajz* 6. 1994: 3–6.

vajdácskai, dr. Szabó Lajos taktaszadai, Galuska Imre kesznyéteni és Molnár Ambus sápi, majd hajdúhadházi lelkész alkotta a csoport magvát. Rendszeres találkozósaik során egyre jobban érlelődött bennük a gondolat, hogy olyan munkaközösséget alakítsanak, amely behatóbban foglalkozik a református egyházi néprajzzal.³

1980 szeptemberében a *Reformátusok Lapjában* Komlós Attila számolt be arról, hogy a Doktorok Kollégiumában a Makkai László professzor irányította egyháztörténeti szakosztály megalakította a magyar néprajz speciális református területével foglalkozó szakcsoportját.

A néprajz iránt érdeklődő lelkészek előtt álló feladatokról Szabó Lajos, a szekció egyik alapító tagja a következőket fogalmazta meg:

„Azokat a feladatokat, melyek a magyar református néprajz terén reánk várnak, egy-két-három ember nem tudja elvégezni, hanem ehhez a munkához egy munkacsoport kell, legalább tizenöt-húsz taggal.”⁴

A magyar református néprajzzal foglalkozó csoportot a szellemi és a tárgyi néprajz művelőire osztotta fel. Már ekkor leírta javaslatként, hogy a tervezett munkacsoportba egy-egy katolikus, evangélikus, unitárius, izraelita és szabadegyházi szakrális néprajzzal foglalkozó kutatót be kellene vonni.

1980. december 12-én Sárospatakon a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében a néprajzi kutatásokban eddig is tevékenykedő lelkészek mintegy húsz fős csoportja megalakította a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekcióját.

Dr. Újszaszy Kálmán megnyitó beszédében felidézte a néprajzi gyűjtést és kutatást végző elődök emlékét. Kiemelte közös vonásukat, hogy nemcsak a tudományt szolgálták, nemcsak sze-

³ Szerkesztői előszó. *Vallási Néprajz* 5. 1991: 5–16.

⁴ Szabó Lajos: A református nép hitvilága a folklórban. *Confessio* 1980. 4. 29–34.

mélyes eredményeket akartak elérni, hanem azt is, hogy a nép iránti szeretetből szolgálatot végezzenek népi és egyházi hagyományaink megőrzéséért. Ezért úgy vélte, hogy a néprajzi munkacsoportnak akkor lesz eredményes és maradandó a munkája, ha tagjai népünk és egyházunk iránti szeretetből ugyanígy szolgálatnak tekintve végzik munkájukat.⁵ A gyűlés a szekció elnökévé Molnár Ambrust választotta.

A legsürgősebb feladatokat az alábbiakban foglalták össze:

1. Református egyházi bibliográfia összeállítása munkálatainak megkezdése.

2. Református egyházi néprajzi gyűjtőív megszerkesztése irányelveinek elkészítése.

3. 1981. február utolsó hetében Berekfürdőn tanulmányi konferencia megtartása. Már ekkor tervbe vették világi szakemberek meghívását előadások tartására.

4. Pályázat kiírásával előmozdítani a néprajzi gyűjtő és feldolgozó munkát.

A meginduló munkába már kezdetekben bekapcsolódtak néprajzos szakemberek: Kósa László, Ujváry Zoltán, Tüskés Gábor, Barna Gábor, Kunt Ernő. Igen korán csatlakozott Küllős Imola, Madar Ilona. Támogatásáról biztosította az újonnan létrejött munkacsoportot Gunda Béla professzor.

A szekcióban azonnal megindult a munka. Évente két összejövetelt tartottak, egy tavaszi konferenciát Berekfürdőn és egy nyárvégi a Doktorok Kollegiumának budapesti vagy debreceni plenáris ülésén. Ezek két-három napos konferenciák voltak, amelyeken a Néprajzi Szekció tagjai tartottak előadásokat. A résztvevők egyház- és liturgiátörténeti, néprajzi és folklorisztikai gyűjtéseket mutattak be, megvitatták készülő tanulmányaikat. Az elhangzottak írásos változataiból születtek meg a későbbiekben a tanulmánykötetek.

⁵ Molnár Ambrus: Megkezdődött a református néprajzi gyűjtőmunka. *Reformátusok Lapja* 1981. 2. 3.

A szekció munkájának néprajzi szakmai körökben az első időktől kezdve kedvező visszhangja volt. Az első tanulmánykötet *Ajánlásában* alig öt évvel a megalakulás után, 1985-ben Voigt Vilmos az ELTE Folklorisztikai Tanszékének professzora a következőket írta:

„Elfogultság nélkül állíthatom, tehát, hogy... az utóbbi évtized egyházi néprajzi kutatásainak legnagyobb és legértékesebb részét a református egyház keretében végezték Magyarországon. Olyan sokszor írták már le, hogy olykor szólamná vált, milyen elválaszthatatlan a magyar református egyház és a magyar nép művelődéstörténete egymástól. Mi folkloristák büszkék vagyunk arra, hogy együttműködhattünk a református egyház oly sok kiváló képviselőjével, és reméljük, kapcsolataink továbbra is ilyen kiadványokban megnyilvánuló módon lesznek gyümölcsözők.”⁶

Ezzel a kiadvánnyal megszületett az Egyházi Néprajzi Szekció önálló sorozata, a *Vallási Néprajz*.

A következő években folytatódott a szekcióban a munka, amit az évenkénti két konferencia mellett a kiadványsorozat két évenként megjelenő újabb kötetei bizonyítanak.

A néprajzi kutatások mellett kialakult a szekció tevékenységének egy másik irányvonala is, amely a határon túli magyarság felé irányult. Ez volt az alap, amelyre épült a következő időben a szekció és a Magyarságkutató Intézet közös munkája. Juhász Gyula professzor a Magyarságkutató Intézet igazgatója kiemelve a szekció jelentőségét a határon túli magyarsággal kapcsolatban, így fogalmazott:

„A nemzetiségek, az etnikai, nemzeti kisebbségek élete világszerte szorosan összekapcsolódik a vallás kérdéseivel..., sokan hangsúlyozták már, hogy a vallásosság a kisebbség helyzetében és a tőlünk elvándoroltak, azok leszármazottainak életében a nemzeti, etnikai identitás egyik legfontosabb ébrentartója.”⁷

⁶ Voigt Vilmos: *Ajánlás*. *Vallási Néprajz* 1. 1985: 8.

⁷ Ujvary Zoltán: *Beköszöntő*. *Vallási Néprajz* 6. 1996: 4.

Ujvary Zoltán a néprajzkutató szemszögéből ítélve ugyancsak rámutatott a szekció tevékenységének erre a jelentőségére:

„Kezdeményező volt a szekció abban is, hogy érdeklődése az indulástól fogva erőteljesen a határainkon kívüli magyar vallási néprajz felé fordult: gyűjtőket aktivizált, biztatást és útmutatást adott a kezdeti lépések megtételéhez, tanácskozásokra, megbeszélésekre hívta a határainkon kívüli érdeklődőket, a vallási néprajzi gyűjtés és kutatás, feldolgozás és közreadás leendő munkásait.”⁸

Ez a két értékelés is bizonyítja, hogy az Egyházi Néprajzi Szekció megalakulása óta kettős szerepet tölt be. Egyrészt a vallási néprajz hagyományos értelemben vett kutatási területei képezik a kiindulási pontot, amely azonban a magyarság 20. századi történelme kapcsán kibővül a kisebbségbe jutott nemzetrészeinkre vonatkozóan a nemzeti identitási kérdésekkel.

A SZEKCIÓ LELKIPÁSZTOR TAGJAI

A szekció munkájában elsődleges feladatának tekinti a református lelkészek jelenlétét és meghatározó jelentőségét. Megalakulásakor természetesen a vallási néprajz iránt érdeklődő lelkipásztorok alkották. A korai időszak alakjai mellett az idő múlásával egyre többen kapcsolódtak be a munkába határon túliak is: Erdelyből Szász Béla nyárádszentannai református lelkész több mint egy évtizede folyamatosan szerepel előadásaival, Székely András balavásári lelkész a közelmúltban kapcsolódott be a munkába. Szigeti Jenő, az adventista egyház kiemelkedő személyisége, a kezdetektől tagja a szekciónak. Az erdélyi unitárius egyházból Simén Domokos és Adorjáni R. Károly lelkész több mint egy évtizedig előadásokkal szerepelt a konferencián. Az utóbbi években Papp Gy. László Nagyváradról kapcsolódott be munkánkba.

⁸ Ujvary Zoltán: Beköszöntő. *Vallási Néprajz* 6. 1996: 5.

Szekciónk érdemeinek sorába hozhatjuk elő azt, hogy a kezdeti időszak meghatározó lelkipásztor személyiségei mellett az utóbbi évek során sikerült több, a vallási néprajz iránt érdeklődő fiatal református lelkészt is bevonni munkánkba. Itt elsősorban a Kárpátaljai Református Egyházból Nagy Istvánt, a Horvátországi Magyar Református Egyházból Varga Györgyöt és Burgenlandból a Felsőőrön szolgáló Guthy Lászlót emelnénk ki. Nagy örömet jelent számunkra, hogy a 2002-ben megkezdett felvidéki kutatásainkhoz sikerült megnyerni munkatársként Szaszák Malvin lelkésznőt.

A DK további munkájának nagy jelentőségű hatásaként említhetjük, hogy 2002-ben Gimesi Zsuzsa és Mezey Tibor lelkipásztor új szempontokat előhozó előadásai tágították a szekció kutatási irányait a református szokások 20. századi megnyilvánulásai, átalakulásai tekintetében. Vizsgálataik olyan területeket nyitottak meg a kutatások előtt, amelyek az elkövetkezendő években egyik meghatározó irányként fogalmazhatók meg. Legutóbb Tiba Zsolt szatmárcsekei lelkipásztort köszönthettük sorainkban.

KAPCSOLAT AZ EGYETEMEKKEL, FŐISKOLÁKKAL

Időközben folyamatosan bővültek az Egyházi Néprajzi Szekció kapcsolatai. Munkájába bekapcsolódtak különféle tudományos intézmények, fórumok, így a résztvevők köre fokozatosan kibővült. Mivel a második világháború utáni időszakban az egyház tevékenységét a mellőzés, a háttérbe szorítás, a tiltás jellemezte, ezért amikor Ujvary Zoltán, a KLTE Néprajzi Tanszékének professzora 1994-ban elemezte az addig végzett munkát, azt állapíthatta meg, hogy amikor az egyházi néprajz újjáéledése megindult, a kezdeti időszak próbálkozásait a nagy lelkesedés mellett eltérő színvonal jellemezte.⁹

⁹ Ujvary Zoltán: Beköszötnő. *Vallási Néprajz* 6. 1996: 4.

Amint fentebb idéztük, maguk az alapítók is szükségesnek tartották már a szekció megalakulásakor néprajzos szakemberek bevonását tevékenységükbe. Ezért tarthatjuk fontosnak, amikor a tudományegyetemek néprajzi tanszékei fokozatosan bekapcsolódtak a szekció keretében folyó munkákba. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklorisztikai Tanszéke Voigt Vilmos professzor és Küllös Imola vezetésével, a Debreceni Egyetem Ujvary Zoltán, majd Bartha Elek irányításával, aki a hazai szakrális néprajz egyik vezető egyénisége, állandó résztvevője lett az évenként ismétlődő konferenciáknak, illetve kutatási témaköreikből folyamatosan jelentek meg tanulmányok a *Vallási Néprajz* köteteiben. Az utóbbi években a Tanszék fiatal kutatói Keményfi Róbert, Lovas Kiss Antal szintén résztvevői a konferenciáinknak. Szigeti Jenő a Miskolci Egyetem Vallástörténeti Tanszékének vezetője, Barna Gábor a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének docense, a vallási néprajz kiemelkedő személyisége a szekció állandó munkatársa. Az egyetemekről doktoranduszok és egyetemi hallgatók szintén előadásokkal jelentkeznek tudományos üléseinken. 2000 óta vesz részt munkánkban Vitéz Ferenc a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskoláról.

A Szekciónak nyugat-európai kapcsolata is van. Margaret Mackay-vel, a skóciai edinburghi egyetem tanárával 1994-ben alakult ki tudományos kapcsolat segítségével, több alkalommal is kapott támogatást a szekció.

NÉPRAJZOSOK, MUZEOLÓGUSOK RÉSZVÉTELE A SZEKCIÓ MUNKÁJÁBAN

Egyre szélesebb körben sikerült megmozgatni a hazai néprajz jeles alakjait, akik jelenlétükkel biztosították a tudományos színvonalat. Szekciónk elismertségének legjobb bizonyítéka, hogy az elmúlt évtizedek során a magyar néprajz olyan kiemelkedő egyéniségei, mint Erdélyi Zsuzsanna, Balassa Iván, Dankó Imre folyamatosan érdeklődésükkel tisztelték meg a szekció munkáját.

A közös munka jelentőségét a néprajzkutatók is méltányolták, erről Ujvary Zoltán fontosnak érezte leírni:

„Jóleső érzésekkel kell szólnunk arról is, hogy ez az intézmény kezdetektől fogva igényelte és elfogadta a »világiak«, az etnográfus szakemberek közreműködését is.”¹⁰

A szekció munkájában kezdetektől fogva részt vettek muzeológusok is. A korai időkben ott találjuk Szacs vay Évát, a Néprajzi Múzeum munkatársát, Felhősné Csíszár Saroltát, a vásárosnaményi Beregi Múzeum igazgatóját, Nagy Varga Verát, a ceglédi Kosuth Múzeum muzeológusát. S. Laczkovits Emőke, a veszprémi Laczkó Múzeum munkatársa kiemelkedő jelentőségű tevékenységet fejt ki a Dunantúli Református Egyház muzeális textil emlékeinek összegyűjtésében és az egyházszerkezeti kérdések kutatásában. Mellettük még számos néprajzkutatót, muzeológust említhetnénk, akik az elmúlt évtizedekben előadásaikkal, jelenlétükkel tisztelték meg a szekciót.

Külön örömet jelent a református egyházi múzeumok munkatársainak jelenléte. Takács Béla, a debreceni Egyházművészeti Múzeum néhai igazgatója mellett a sárospataki Egyházművészeti Múzeum lelkes-etnográfus igazgatónője, Pocsainé Eperjesi Eszter szintén már évek óta munkatársunk.

Fontos eredményként említhetjük, hogy határon túli muzeológusok is eredményesen kapcsolódtak be munkánkba. Itt jelenleg elsősorban a fiatal erdélyi kutatók közül Csáki Árpádot és Gazda Enikőt, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum muzeológusait említhetjük, akik a székelyföldi reformátusok levéltári adatokból kibontható egyházfegyelmi, ellenreformációs emléktanyagát dolgozzák fel.

Ugyancsak a munkánk iránti figyelmet jelenti B. Kovács István muzeológus jelenléte 2002. évi konferenciánkon, aki a Szlová-

¹⁰ Ujvary Zoltán: Beköszötnő. *Vallási Néprajz* 6. 1996: 3.

kiai Református Egyház Múzeumának létrehozásánál munkálkodik.

KAPCSOLATOK MÁS FELEKEZETEKKEL

Utalnunk kell az Egyházi Néprajzi Szekció tevékenységének azon jellegzetességére, amire már szintén a kezdetek során gondoltak a szekció létrehozói. A fentebb idézett alakuló ülésen fontosnak tartották, hogy ne szűkítsék le az elkövetkezendő kutatási területet csupán a református egyházi néprajzra, hanem tárják ki más felekezetek irányába is. Az ökumenizmus jegyében munkatársaink között az előbb már említett adventista és unitárius lelkészek mellett szép számmal találunk katolikus, görögkatolikus témakkal foglalkozókat is. Szekciónkban a kezdetektől Veress Emese Gyöngyvér az evangélikus egyházat, Dienes Erzsébet és Dénes Zoltán újrjázi plébános a katolikus egyházat, Pilipkó Erzsébet a kárpátaljai magyar görögkatolikus egyházat képviseli.

HATÁRON TÚLI KAPCSOLATAINK

Az előzőkben már említett határon túli lelkészek mellett a kárpátaljai magyar kultúra megőrzésében fontos szerepet betöltő Penczkoferné Punykó Mária, Bagu Balázs, Füzesi Magda, Balla Terézia, Szöllősi Tibor, Zubánics László és mások folyamatos jelenléte erősíti munkánkat. Dunai M. János drávaszögi író is éveken keresztül részt vett konferenciáinkon.

Csáky Károlyt, a felvidéki magyarság egyik jelentős egyéniségét is munkatársaink közé sorolhatjuk. A Vajdaságból Raj Rozália és Nagy István, Szőke Anna csatlakozott hozzánk 2002-ben.

A DOKTOROK KOLLÉGIUMA MÁS SZEKCIÓIVAL VALÓ KAPCSOLATAINK

Szekciónk az Egyháztörténeti Szekcióval való kapcsolatát, amely megszerveződésének kiindulópontja volt, napjainkban is őrzi. Több alkalommal került sor arra, hogy a két szekció tagjai kölcsönösen tartsanak előadást egymás konferenciáján. Erre két közelmúltbeli példa: Szabadi Istvánnak 2002-ben a mi szekciónkban és Felhősné Császár Saroltának, P. Szalay Emőkének az Egyháztörténeti Szekció 2005-ös nagydobronyi konferenciáján tartott előadása. 2007-ben Szabó József kapcsolódott be munkánkba.

VALLÁSI NÉPRAJZ ÉS EGYHÁZMŰVÉSZET AZ EGYETEMEKEN

A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója munkájának jelentőségét mutatja, hogy a bekapcsolódó oktatók hatására az ELTE Folklór Tanszékén az 1980-as évektől kezdve folyt a vallási néprajz főkéllégiumként való oktatása, amely elsősorban Molnár Ambrus személyéhez kapcsolódott.

A tanszékvezetők és egyetemi oktatók tanítványaikat is magukkal hozták, bevonták a vallási néprajzi munkákba. Így kialakult, hogy az éves programokban az egyes egyetemek tanszékeinek hallgatói is előadásokat tartottak, amelyek során a tanszéken folyó vallási néprajzi munkáról kaphattak áttekintést a szekció résztvevői. Az Eötvös Loránd Egyetem Folklorisztikai Tanszékének hallgatói az utóbbi években a kárpátaljai kutatásokhoz kapcsolódva a felekezetek egymás mellett élését és a lágerköltészetet vizsgálták. 2002-ben a Szegedi Egyetem Vallási Néprajzi Tanszéke hallgatói széles körű kutatásait ismerhették meg a konferencia résztvevői.

A szekció és az egyetemi oktatás a későbbiekben nem maradt meg a vallási néprajzzal való foglalkozásnál. P. Szalay Emőke a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen 1998-tól kezdte el az egyházművészeti oktatást. 2000-ben az eredmények érzékel-

tetésére a DK konferencián több előadást szenteltünk. A teológus hallgatók bemutatkozásai arra szolgáltak példával, hogy szerzett ismereteik hogyan teszik lehetővé a református egyház tulajdonában megőrzött sok évszázados kiemelkedő értékű műtárgyak értő felismerését.

P. Szalay Emőke a Debreceni Egyetem Néprajzi és Művészettörténeti Tanszékén 2001-től folyamatosan tart református egyházművészeti előadásokat. Ezen szakkollégiumoknak abban a vonatkozásban nagy a jelentősége, hogy szélesebb körben hívja fel a figyelmet a református gyülekezetekben található szinte felbecsülhetetlen értékű kincsekre, amely a magyar műkincsállomány eddig jórészt ismeretlen részét alkotják.

Ugyancsak ő a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrumának Környezetvédelmi Tanszékén a természetvédelmi mérnököknek a *Kultúrtörténeti értékek* című előadásaiban 2005-től az egyházművészeti értékekről is szól. Mindezekkel a református egyházművészet jelentőségére szeretné felhívni a figyelmet.

Legutóbb 2007-ben a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola média tanszékén kerül sor egyházművészeti előadások indítására.

A SZEKCIÓ LEGJELENTŐSEBB KUTATÁSAINAK TÁMOGATOTTSÁGA

A vallási néprajzi kutatások az 1980-as években még elsősorban a tanszékek szűkös kereteiből folytak. 1985 folyamán az ELTE Folklore Tanszéke a vallási néphagyományok kutatását célzó OTKA-támogatása és Küllős Imola szakmai segítségével az Egyházi Néprajzi Szekció munkatársainak tanulmányaiból készült el az első kötet.

1989-ben a szekció Küllős Imola és Molnár Ambrus részvételével a Magyarságkutató Programiroda hároméves pályázati támogatását nyerte el a határon túli területek népi vallásosságának vizsgálatára.

A szekció munkatársai 1989-től OKTK-pályázat támogatásával folytatták a *Kárpátaljai református magyarság vallásos életének sajátosságai a 20. században* című témát. A református hit és a magyarságtudat összefüggéseit kutató munka kapcsán figyelt fel Molnár Ambrus és Küllős Imola a kárpátaljai magyarságnak a sztálini időszakbeli rettenetére, az egyházak, a református lelkészek szenvedéseire és megpróbáltatásaira. A kárpátaljai magyarság „a lélekenyomortás körmönfont módszereinek gyakorlásával egy időben fizikai létében is” fenyegetett életét, az 1944-es deportálások résztvevőinek nyomorúságát mutatták be néhány visszaemlékező emlékein keresztül. A borzalmak ellenére sem lehangoló a szenvedések ismertetése, mert amint azt egy amerikai református lelkésztől idezi Molnár Ambrus:

„a reformátusok lelki érettsége, a magyar református egyházi örökséghez való hűsége és reménysége példamutató lehet az egész világ kereszténység számára”.¹¹

A szekció keretében folyó kutatások 1990 után a hivatalos tudományszervezés és támogatás részéről különböző pályázati támogatásokat nyertek el. Ebben természetesen szerepet játszott az a tény is, hogy a munkába bekapcsolódtak különböző tudományos intézmények, jelentős kutatók. A hivatalos támogatás lehetővé tette a munka szélesedését. A tanszékek OTKA, OKTK, Teleki Alapítvány nyújtotta támogatások alapján folytathattak kutató munkát a határon túli területeken, amelyek mind megjelentek a szekció eredményei között.

1992-ben OTKA- és OKTK-támogatást nyert el Küllős Imola és Molnár Ambrus a határon túli kutatásra. A Kisküküllő vidéken folytatott tudományos gyűjtő- és feldolgozó munka keretében Molnár Ambrus és Küllős Imola vezetésével a Kisküküllő vidéki református és unitárius magyarság történeti és recens népi kultúráját, a valláshoz, egyházhoz és ennek intézményeihez való viszonyát

¹¹ Molnár Ambrus: Előszó. *Vallási Néprajz* 9. 1997: 14.

vizsgálták OTKA-támogatással. A munka eredményeként készült tanulmányok a *Vallási Néprajz* 7. kötetében jelentek meg.

A református lelkészekkel való kapcsolat kiépítése a határon túli reformátusok helyben, nagy titokban megőrzött iratanyagára irányította a figyelmet. A kutatásokhoz az Országos Széchényi Könyvtár is csatlakozott Nagy Zoltán osztályvezető személyében. Ennek a munkának az eredménye a dicsőszentmártoni kutatás, amely során mikrofilmre vették a kisküküllői egyházmegye esperei irattárának 17–18. századi anyagát. A szinte felbecsülhetetlen értékű anyag különböző feldolgozásait értékes tanulmányok képviselik a *Vallási Néprajz* különböző köteteiben.

A következő nagy jelentőségű kutatás 1995 őszen indult. Dr. Benda Kálmán, az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke és Balassa Iván 1993-ban kezdeményezte, hogy kutatók kezdjenek a határon túli református egyházak emlékanyagának felméréséhez. Az 1990-es rendszerváltás lehetővé tette a munka megindítását. Elsőként a kárpátaljai református egyház templomainak, klenódiumainak, iratanyagának felmérése vetődött fel. A felvetést támogatta Hegedűs Loránt, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának akkori lelkészi elnöke.

1995-ben indult a munka a Zsinat pénzügyi támogatásával, amelyet Tenke Sándor, a Gyűjteményi Tanács akkori elnöke biztosított. A munka összefogója, Molnár Ambrus múzeumi kutatókat vont be a munkába. P. Szalay Emőke a Déri Múzeum munkatársa, Felhősné Csiszár Sarolta a Beregi Múzeum igazgatója (aki már korábban is tagja volt a szekciónak), Nagy Varga Vera a ceglédi Kosuth Múzeum néprajzkutatója alkotta a muzeológusi szakértői gárdát. Küllős Imre készítette a fényképeket, majd ő is bekapcsolódott a szakmai munkába. Nagy Anna és Simándi Katalin egyetemi hallgató is részt vett a munkában.

A felmérés során a templomok, egyházi épületek összeírása mellett elkészítettük az egyházi felszerelési tárgyak, klenódiumok, edények, terítők, harangok muzeológiai felmérését, valamint az irattárak és könyvtárak fellelhető emlékeit is összeírtuk. A Kárpát-

aljai Református Egyház több mint 100 gyülekezetét 1995–97-ben kerestük fel.

A kárpátaljai felméréshez 1997-től kezdve többször is elnyertük a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatását. Ugyancsak támogatott bennünket a Rákóczi Szövetség.

A kárpátaljai gyűjtés befejezése nem jelentette a munka végét. 1998-ban P. Szalay Emőke vezetésével kezdődött a délvidéki magyar reformátusok emlékeinek feltárása, ezt már OTKA-támogatás tette lehetővé. Először a Drávaszögben és a szlavóniai magyar gyülekezetekben folytattuk a kutatást. A muravidéki szórványok és a felsőőri gyülekezet összeírása után 2001-ben a vajdasági magyar református gyülekezetek következtek.

2002-ben újabb OTKA-támogatást nyertünk a kutatás folytatására. Ennek révén elkezdhattuk a felvidéki felmérést. Először az Ungi Egyházmegyét, majd a Zempléni Egyházmegye gyülekezeteit sikerült végigjárjunk 2006-ig. 2007-ben a kutatást Berecz Ágnes, a Gyűjteményi Tanács igazgatójának ajánlására a Zsinat támogatásával folytathatjuk.

A kutatócsoport munkájába P. Szalay Emőke és Felhősné Csiszár Sarolta mellett időközben bekapcsolódott Balla Terézia, Hegedűs Gyöngyi, Sápy Szilvia és Szaszák Malvin.

A határon túli egyházi felmérést sikerült tovább bővíteni. P. Szalay Emőke vezetésével négy fiatal erdélyi muzeológusból álló újabb kutatócsoportot sikerült megszervezni, így OTKA-támogatással elindulhat az erdélyi reformátusok tárgyi emlékének felmérése.

A magyar protestáns vallási néprajzi kutatások tizenöt éve

BARNA GÁBOR

Rövid tanulmányomban vázlatos áttekintést szeretnék adni a hazai protestáns vallási néprajzi kutatásokról.¹² A szemle a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Munkacsoportja tevékenységének, a *Vallási Néprajzi* köteteinek, illetőleg az OTKA és az OKTK kereteiben folytatott kutatások értékelésére vonatkozik. Áttekintésem nem lehet teljes már a terjedelmi megkötöttségek miatt sem. Lehet, hogy mások máshová helyeznék a hangsúlyokat. De ez természetes is, hiszen mindannyian másként, más oldalról közelítünk a kutatásokhoz, másként használjuk eredményeiket, másként íteljük meg törekvéseit.

Az értékelésnek három szempontját választottam:

1. az elvégzett munka összevetését a kitűzött célokkal.
2. az elért eredmények viszonyát az eddigi kutatások történetéhez és történetében,
3. valamint a magyarországi vallási néprajzi kutatások mai összefüggéseiben.

1.) A Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szakosztályának *Egyházi Néprajzi Szekciója* 1980-ban kezdte meg működését, amelynek gerincét a tagok öntevékeny kutatásairól képet nyújtó tavaszi és nyári konferenciák, szekcióülések jelentették és jelentik. Jórészt ezek előadásanyagából jelentették meg 1985-ben a *Vallási Néprajz*¹³ című kiadványsorozat első kötetét, amelynek előszavát Voigt Vilmos írta. Célként elsősorban a református, más protestáns, valamint harmadsorban egyéb felekezetek hagyományainak teljesség-

¹² Az eredeti tanulmány 1997-ben jelent meg. *Theológiai Szemle* 1997. 40. 275–280.

¹³ 2019-ig 16 szám látott napvilágot, a pontos megjelentést lásd a szekció története fejezetben. [szerk. megjegyzése]

re törekvő feltárását tűzte ki. A megjelent hét kötet tanulmányainak áttekintése hamarosan megmutatja, hogy mennyire sikerült ezt megvalósítani. Voigt Vilmos beköszöntőjét kiegészíti ugyanabban a kötetben az Egyházi Néprajzi Szekció vezetőjének és szervezőjének, Molnár Ambrusnak beszámolója, amely az Egyházi Néprajzi Szekció konferenciáival, a konferenciasorozat célkitűzéseivel, s az 5 év alatt már elért eredményeinek áttekintésével foglalkozik. Pontokba szedved Molnár Ambrus a következő célokat sorolja fel:

1. református egyházi néprajzi bibliográfia összeállítása,
2. kérdőívek megszerkesztése,
3. tavaszi konferenciák, továbbképzések szervezése világi néprajzkutatók részvételével,
4. pályázatok kiírása a gyűjtő és feldolgozó munkára,
5. kutatás- és tudománytörténet művelése.

Az értékelés itt gyors és rövid lehet:

1. nem készült el a református vallási néprajzi bibliográfia,
2. kérdőívek készültek ugyan, meg is jelent egy-kettő, de sok hiányzik még, s terjesztésük, valamint felgyűjtésük nem megszervezett,
3. a konferenciák rendszeresen, jól szervezeten folynak, jóreszt előadásaik alkotják alapját a most már rendszeresen megjelenő *Vallási Néprajz* köteteinek,
4. pályázatokat tudtommal nem írt ki az Egyházi Néprajzi Szekció,
5. a vallási néprajzi kutatások jeles református művelőinek bemutatása eleinte folyamatosabb, rendszerebb volt, a későbbi kiadványokban azonban nem találkozunk velük.

Az eredmény tehát felemás: megvalósított célok, félbemaradt tervek. Ez minden folyamatos kutatásnál így van. Ezért viszont szükséges és érdemes időről-időre áttekinteni a végzett munkát, s a célkitűzéseket a lehetőségekhez, a körülményekhez igazítani.

2.) A már említett bevezetőjében Voigt Vilmos kutatási előzményként mindössze három nevet említ: Bálint Sánádor, Scheiber Sándor és Erdélyi Zsuzsanna nevét. Hármójuk közül Erdélyi Zsuzsanna máig aktív részese a református kutatásoknak, a másik két tudós már rég halott.¹⁴ Ha hármójuk teljesítményéhez viszonyítom az elvégzett munkát, azt mondhatom, hogy van még tennivaló főleg a módszeresség, s a kutatói színvonal tekintetében.

A protestáns vallási néprajzi kutatások áttekintésére nem ez az első próbálkozás. Időrendi sorrendben haladva az 1930–1940-es évek összefoglaló, utat kijelölő munkáit kell említeni először, azaz Gunda Bélának a református, Márkus Mihálynak (Michal Markuš) az evangélikus, s Bálint Sándornak a katolikus tudománytörténeti áttekintéseit, majd hosszú évtizedek kihagyása után ismét Gunda Béla, Tüskés Gábor, Molnár Ambrus és Kósa László írásait. Ezek a munkák azok, amelyek már korábban, egymástól is eltérően akár, de kijelölték a protestáns vallási néprajzi, ill. egyházi néprajzi kutatások kereteit, a célokat és az irányokat is megszabták.

Az említett kutatástörténeti áttekintések a részletekről jól tájékoztatnak. Az elmúlt évtizedekből most csak egy-két kutatót szeretnék kiemelni: Illyés Endre munkáit, Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán munkásságát, a Faluszeminárium tevékenységét – amelynek anyagát máig nem használtuk fel kellőképpen. Közzététele szép feladat lenne. Egy-egy további kimagasló teljesítményre, életműre a felsorolt szerzők is rámutattak.

Ez volt az az előzmény tehát, amelyre az 1980-as években a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi szekciója alapozhatott.

3.) Végül pedig szeretném a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szakosztályának, a Vallási Néprajz kiadványsorozatának, valamint a két pályázati kutatásnak (OTKA, OKTK) eredményeit

¹⁴ Bálint Sándor (Szeged, 1904. augusztus 1. – Budapest, 1980. május 10.); Scheiber Sándor (Budapest, 1913. július 9. – Budapest, 1985. március 3.); Erdélyi Zsuzsanna (Komárom, 1921. január 10. – Budapest, 2015. február 13.) [megjegyzés szek.]

elhelyezni a vallási néprajzi kutatások mai hazai mezőnyében, törekvései között.

Lássuk tehát a vázlatos, de számszerűsíthető áttekintést!

Ennek gerincét a *Vallási Néprajz* című kiadványsorozat jelenti, amelynek megjelentetésében a Doktorok Kollégiuma mellett az ELTE Folklóre Tanszéke, s esetenként más intézmények (Teleki László Alapítvány, KLTE Néprajzi Tanszéke) is közreműködött.

A sorozatnak eddig hét kötete jelent meg, a 8. most van sajtó alatt.¹⁵

A hét kötetben a szerkesztők több mint 100 tanulmányt, közleményt publikáltak. A sorozat főleg a protestáns, ezen belül is a református kutatások fórumának indult, nyitottsággal más felekezetek életéről szóló írasok iránt is. Egy kis statisztika is ezt mutatja: a több, mint 100 írásból

reformátusokkal foglalkozik	59
evangélikusokkal	5
unitáriusokkal	7
adventistákkal	4
nazarénusokkal	2
általában szabadegyházakkal	2
szombatosokkal	1
római katolikusokkal	13
görög katolikusokkal	3
zsidókkal	1

Azaz a tanulmányok több mint fele reformátusokról, kb. egy ötöde általában protestánsokról, s valamivel több, mint egy tizede a katolikusokról szól.

A tartalom szerinti áttekintés alapjául először a nemzetközi néprajzi bibliográfia tematikai beosztását próbáltam alapul venni, ám ez merev kategóriái miatt nem bizonyult elég használhatónak. Ezért Kósa László protestáns vallási néprajzi áttekintésének tema-

¹⁵ *Vallási Néprajz* 8. *Ökumenikus tanulmányok*. (szerk.: Küllös Imola) Debrecen, 1996. [megjegyzés szerk.]

तिकai rendjét vettem alapul a *Vallási Néprajz* köteteiben megjelent írások besorolásához. Az egyes tanulmányok besorolása valamelyik kategóriába természetesen így sem gond nélküli, hiszen tárgyánál fogva sok közlemény több helyre is azonos joggal beiktatható lehetne. Vállalva a besorolás bizonyos szubjektív voltát, nézzük meg, hogyan tükröződik a *Vallási Néprajz* hét kötetében a hazai református, illetve protestáns népelet iránti érdeklődés, mi válósult meg a kitűzött célokból? Vannak-e preferált témák? Vannak-e elhanyagolt területek? S mindezeket milyen szemlélettel, milyen módszerrel és kik kutatják?

Az első nagyobb tematikai kört az egyháztörténeti és művelődéstörténeti írások alkotják. Számításom szerint 10 közlemény sorolható ide. Egy tizede tehát az összes tanulmánynak. Ezek különösen az 5. és a 7. kötetben vannak hangsúlyosan képviselve. Az egyháztörténet, gyülekezettörténet, a gyülekezetek művelődéstörténeti emlékei főleg a határainkon kívüli közösségekre vonatkozó írásokat jellemzik. Tematikailag sokszínűek, változatosak, ezért akár több csoportba is besorolhatók lehetnek.

A második nagyobb tematikai egységbe a vallás, etnikum, identitás kérdéseivel foglalkozó írásokat soroltam. Ide 11 közlemény volt beosztható. A vallás és az etnikus azonosságtudat hangsúlyos volt a múltban általában is a reformátusság–protestantizmus története során. De az ma is, és még hozzá több szempontból:

1.) a tanulmányok megmutatják, hogy egy elvallástalanodott világban mi a vallás helye, szerepe az egyén és a közösség életében, az egyéni és a közösségi azonosságtudat szerkezetében.

2.) A másik ok a magyarság 20. századi történetének, helyzetének sajátos (szomorú) alakulása, mintegy harmadának szülőföldjén kisebbségbe kerülése. A kisebbségi helyzetben pedig a vallás, az identitás, az etnikum és a kultúra sajátos összefüggései.

E problémakörök a fenti összefüggéseken kívül még földrajzi tagolódást is jelentenek, s szintén a határainkon kívüli gyülekezeteket jellemzik. Főleg kisebbségben, elsősorban nemzeti és ezzel párhuzamosan vallási kisebbségben, szórvány helyzetben vetődik

fel hangsúlyosan a vallásnak, az etnikumnak és az önazonosság- tudatnak különböző minőségű összekapcsolódása, kapcsolata. E csoportban ezért található észak-amerikai és svájci magyarokkal foglalkozó írás eppúgy, mint Dél-Bánságról (aldunai székelyek) vagy Kórógyról szóló. Szinte a teljes 4. s részben a 7. kötet megemlíthető itt, amelyeknek tanulmányai a határon túli magyar közösségek vallásos életével foglalkoznak, s az írások többségében látenszen jelen van a vallás és a nemzeti identitás kapcsolata vagy éppen ezzel foglalkoznak.

A harmadik nagyobb tematikai csoportban a vallásgyakorlás, a paraliturgia, az egyházközség működése kérdéseivel foglalkozó 7 tanulmány áll. Ezek az írások arról szólnak, hogyan éli meg vallásosságát a vallásos egyén és közösség. Vannak preferált, kedvelt témák: ilyenek a konfirmáció, az úrasztala szerepe, az egyházfegyelem és az eklézsiakövetés múltbeli gyakorlata, a református egyházon belüli ébredési mozgalmak hatásai, s a népi vallásosság alakulása a második világbaború utáni években.

Szorosan összefügg a fentiekkel a vallásgyakorlás tárgyainak, helyszíneinek elemzésével foglalkozó tanulmányoknak a köre. Ide ugyancsak 7 tanulmányt tudtam sorolni. Figyelemre méltó, hogy közöttük nagyon hangsúlyosan jelentkeznek a harangokkal foglalkozó írások. Okát nem tudni. Egy másik kedvelt s hagyományos téma a református templomok ülésrendje. Találunk a katolikus környezet szakrális tárgyaival foglalkozó írást is.

A vallásgyakorlás ünnepi alkalmait, az egyéni és közösségi ünnéplést elemzi a tanulmányoknak egy népszerű tematikai csoportja. Ide 13 írást soroltam. Ezen belül nagyon hangsúlyos – általában a protestáns kutatások keretein belül a temetőkultúra, a halál és temetés szertartásainak (pl. virrasztás), szokásainak, s szimbolikus tárgyainak (főleg fejfák, sírjelek) vizsgálata. Ez utóbbinak már hagyományosan. A 13 írásból 7 e témakörrel kapcsolatos. Felekezetileg a domináns református tematika mellett unitárius, római és görögkatolikus szertartások és szokások is felfedezhetők itt.

Ebben a hagyományos folklorisztikai szokáskutatás mai népszerűsége, s egyúttal korlátai is megmutatkoznak. A tanulmányok

többsége leíró jellegű, csak kevés vállalkozik valamilyen szempontú, elemző bemutatásra.

Külön tematikai egységbe soroltam a vallásos élet szervező egyéniségeivel, s a társulatokkal foglalkozó írásokat. Az itt említett 5 tanulmány kevésnek tűnik, de figyelemre méltó kérdéseket említ. Itt értesülünk pl. a funerátor személyéről, a még alig ismert énekdiktálóról vagy a „szent emberek és szent asszonyok” társulatóról, a temetkezési és más célokat követő egyházi egyesületekről. E tanulmányok egy része másutt is napvilágot látott.

A társulatszerveződéssel rokon, hiszen a közösségi önszerveződés kereteit és új formáit jelenti a szekták, a kiségyházak, szahadegyházak szerveződése. Azért is van szoros kapcsolódás előző tematikai csoportunkkal, mert hiszen egy-egy szekta, kiségyház elindulása egy-egy szervező egyéniség tevékenységéhez is köthető. Itt olvashatunk szombatosokról, nazarénusokról, s ebbe a csoportba soroltam Küllös Imola Borku Mariskáját a kárpátaljai „lett szövetség” írásba foglalóját. Összesen 6 tanulmány került ide.

A vallásos szövegekhez, költészethez kapcsolódik újabb tematikai csoportunk, mintegy 7 tanulmány. Változatos csoport, amelyben a sírfeliratoktól kezdve, énekszövegek, dallamok (szombatos dallamok), imádságok, az „öreg Szikszai”, mondák, példázatok, prédikációk, látomások szerepelnek. Az énekdiktáló kapcsán is felbukkannak szövegek. A legtöbb írás azonban csupán szövegek közlés, a szövegek bármilyen szempontú elemzésének hiányával.

Szikszai György munkássága kapcsán kell utalnunk arra, hogy több tanulmány foglalkozik a református egyház jeles lelkészeivel, olyanokkal is, akik a vallásos népeletet kutatták, azaz e kutatások elődei közé számíthatók.

A tanulmányok egészében kevésnek tűnik az elméleti és módszertani kérdésekkel, kutatástörténettel foglalkozó néhány (6) írás. Bár az egyes kötetekhez illesztett elő- és utószavak (Voigt Vilmos, Küllös Imola, Ujváry Zoltán), illetőleg Molnár Ambrus írása (a DK-ról VN 1.) bizonyos tekintetben irányokat is jelző, ironyokat és témákat kijelölő közleményeknek igazában csak

Gunda Béla első kötetbeli írása tekinthető. Ilyeneknek általában híjával vagyunk Magyarországon.

Bár a tanulmányok egy része, főleg egy-egy gyülekezet életét bemutatók tematikailag sokszínűek, mégis feltűnően hiányzik jó néhány fontos kérdés. A Biblia szerepének és funkciójának a vizsgálata például alig kapott helyet a hét kötet tematikai rendjében, jóllehet Huley Alfréd elemzése módosíthatott közhelyszerű megállapításokat. Az az észrevétele számomra legalábbis meglepő volt, hogy a Békés megyei reformátusok és evangélikusok körében sokkal kevesebb családban találta meg a Bibliát, mint várta, s e helyeknek is csak 2 (!)–30%-a olvassa több-kevesebb rendszerességgel. A hétköznapi, a mindennapi vallásossága is hiányzik a tanulmányokból. Az életfordulók, vagy az egyházi év szokásainak vizsgálatából is hiányoznak az ünnepkutatás szempontjai. Kevésnek tűnik a vallásos közösség életének elemzése, a presbitériumoknak, s főleg a 20. század vallási–felekezeti alapon megszervezett egyesületeinek vizsgálata. Nincs nyoma a mai kérdések elemző felvetésének: ökumenizmus, s mindaz, ami ezzel összefügg (szentségek, szenttisztelet – előítéletek, sztereotípiák stb.).

A témák után pár szóban hadd utaljak a szőrzőkre!

A másfél évtized alatt egyfajta generációváltásnak is tanúi lehetünk a 7 kötet szerzői listájának áttekintése alapján. A legidősebb korosztály mellé, amely a Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtőpályázatain szerzett bizonyos szakmai jártasságot, felkészültséget, szemléletet, felnőtt egy fiatalabb korosztály is. Főleg a határainkon túl. Ez talán azt is jelzi, hogy ott a vallás és a nemzeti, illetve kulturális identitás jobban összetartozó, egymást (legtöbbször) erősítő tényezők. Ezért is fordulhatnak fiatal vagy fiatalabb református lelkészek a vallásos népelet kutatása felé. A magyarországi szerzők közül kevesebb a fiatal.

A hozzavetőleges statisztika szerint a 7 kötetben 58 tanulmánnyal szerepelnek a lelkészek, főleg reformátusok, egy-két esetben evangélikusok, unitáriusok, adventisták (egy-egy szerző akár több írással is: pl. Molnár Ambrus, Szigeti Jenő), néprajzkutatók 32 közleményt írtak, míg tanárok s más foglalkozásúak 12-t. Ez

véleményem szerint szintén beszédes adatsor. Persze néprajzkutatók közül sem 32 vett és vesz részt a vallási néprajzi kutatásokban, hanem kevesebben, de az a néhány fő nagyobb rendszerességgel. A fontos az, hogy kialakult, kialakulóban van egy nagyobb létszámú, lelkészekből, tanárokból álló amatőr kutatói gárda, akiknek tevékenysége a szükséges társadalmi háttérrel is megadja a protestáns vallási néprajzi kutatásoknak.

A lelkész és néprajzkutató szerzők írásai között nem mindig vannak jelentős színvonalbeli különbségek. Természetesen a cél az volna, hogy módszertanilag, szemléletében, s az alkalmazott kutatói technikákban minél képzetesebb emberek végezzék a munkát.

Komoly színvonalemelkedést jelentett, amikor 1985-ben az ELTE Folklore Tanszéke csatlakozott a Doktorok Kollégiumának már korábban elindított tevékenységéhez, s a közös munkálkodás eredményeképpen elindult a *Vallási Néprajz* kiadványsorozata. Ennek szerkesztésében azóta folyamatosan nagy részt vállalt Küllős Imola. E sorozat legtöbb kötetét a Folklore Tanszék támogatta, egyet-egyet pedig a Teleki László Alapítvány; valamint a KLTE Néprajzi Tanszéke. A kiadványok tanulmányai főleg a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának évente két ízben is megrendezett konferencia előadásaiból származnak.

Az 1. és 2. értékelő szempontra összességében tehát pozitív válasz adható. A teljesítetlen, teljesíthetetlen részfeladatok, célkitűzések mellett az Egyházi Néprajzi munkacsoport jelentősen gazdagította ismereteinket a protestáns, főleg a református vallásos népeletről.

Vessünk egy pillantást a mai helyzetre, milyenek azok a körülmények, amelyek között e munkacsoport kutatásait végzi.

Egy 10-15 évvel korábbi helyzethez képest alapvető változás az, hogy az elmúlt 5-6 év Magyarországon volt egyfajta felfutása a vallási néprajzi kutatásoknak, s ma több központtal működnek mind a református (általában a protestáns), mind pedig a katolikus kutatások. Jellemző még az is, talán épp az előzőből kifolyólag, hogy a kutatások nem összehangoltak, sokszor nem eléggé

átgondotak, vagy éppen spontánok, néha dilettánsok. Egy alakuló, formálódó időszakról van tehát szó.

Az elmúlt években a vallási néprajz változó hangsúllyal ugyan, de megjelent a felsőoktatásban is. Legkorábban az ELTE Folklore Tanszékén. Az előadások keretében az európai vallási néprajz oktatása zajlik, azaz elsősorban a keresztény vallásos élet bemutatása. Egy-egy félévi előadás esetében erre van példa mind a debreceni, mind a szegedi néprajzi tanszéken is. Szegeden az elmúlt évben vallástudományi bevezető stúdium volt, s volt, illetve van ilyen az ELTE Folklore Tanszékén is. A pécsi egyetemen vallásantropológiát tanítanak. Az egyetemekkel szemben a református Kollégiumok ma nem főszereplői a vallási néprajzi kutatásoknak, jóllehet mind Debrecenben, mind Sárospatakon komoly hagyományai és mai kutatói vannak a professzori karban. Ugyanakkor a Károli Gáspár Református Egyetemen is megjelent a néprajzi, mégha nem is vallási néprajzi hangsúllyal.

A protestánsok mellett a katolikus papneveldeket is meg kell említenünk. Ezekben ma nem folyik vallási néprajzi képzés és kutatás, jóllehet némelyikben komoly múltja volt ennek: Esztergom, Központi Szeminárium. Ezekről még a *Vallási Néprajz* (Tomisa Ilona) is hírt adott. Természetesen egy-egy ritka kivétel akad. Példa a pécsi egyházmegye r.k. szemináriuma, ahol Lantosné Imre Mária tart rendszeresen órákat e tárgykörben. Máshol is lehetnek pozitív példák, csak én nem tudok róla. A pár éve Mátraházán elképzelt, s közös erővel előkészített képzés megindulásáról, ill. a karok közti áthallgatásról nincs tudomásom.

Am azt elmondhatjuk, hogy sehol sem működik egy „vallási néprajzi kutatóintézet”, sem bölcsészkarok, sem teológiai karok keretében, jóllehet a terület immár Magyarországon is jól elkülönült, sajátos tárgya, tematikája, szemlélete és módszere, különösen erős tudományközi jellege ezt megkövetelné. Amíg ilyen nincs, addig nagyon nagy szükség van a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának eddigiekhez hasonló működésére. Szeretném, ha egy ilyen „vallási néprajzi kutatóintézet” a szegedi Néprajzi Tanszék mellett megalakulna. Megfelelő kiadványháttérrel,

amely összefoghatja a kutatásokat, megfelelő magyar és idegen nyelvű könyvtárral, hangsúlyos oktatással. A jelenleg akkreditáció alatt lévő doktori programnak van egy elkülönült vallási néprajzi alprogramja, ez az utánpótlásképzésnek lehet alkalmas kerete.

Rendszeresen megjelenő vallási néprajzi kiadványa – ugyanazon néven – azonban csak az ELTE Folklore Tanszékének s a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának van. A debreceni egyetemen alkalmanként jelennek meg önálló vallási néprajzi kötetek, illetve periodikákban tanulmányok. Szegeden 1994-ben indult a *Devotio Hungarorum* című vallási néprajzi forráskiadvány sorozat, amely nyitott minden keresztény felekezet számára, s előkészítés alatt áll a konferenciatanulmányok, monográfiák könyvsorozata, valamint egy idegen nyelvű vallási néprajzi periodica *Religio – Cultura – Societas* címmel, amelynek a hivatalos bejegyzése már megtörtént.

A keresztény vallásos élet kutatásának azonban nemcsak a Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója a színtere. A felekezeti tagoltság mellett, s azon belül több kutatói műhely vagy jelentősebb egyéni teljesítmény érdemel figyelmet. Protestáns vonatkozásban is több műhelyt figyelhetünk meg. Ezek a résztvevőiken keresztül kapcsolódhatnak egymáshoz, vagy pedig függetlenek egymástól. A legrégebb és legnépesebb munkacsoport s egyben centrum, a tiszántúli csapat. Molnár Ambrus vezetésével. Ennek irányításában fontos szerepe van Küllős Imolának és Szigeti Jenőnek, aki gyakran egyedül képviseli a nem-református protestánsokat mind a konferenciákon, mind pedig a kiadványokban.

A Doktorok Kollégiuma konferenciái mellett más konferenciasorozatok is léteznek. Legnépesebb a dunántúli, páratlan években megrendezett, s a határon túli kutatókat, amatőröket is összefogó tanácskozási sorozat. Ennek fő szervezője Lackovits Emőke (Veszprém), illetőleg Lantosné Imre Mária (Pécs). E csoporthoz kapcsolódik erősebben Kósa László, az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének tanára, aki szinte maga, s tanszéke is egy újabb kristályosodási pontját jelentik a protestáns történeti néprajzi, vallási néprajzi kutatásoknak. Elmondható, hogy a szélesebb kitekintésű

történeti és teoretikus vonatkozású írásoknak főleg ő a szerzője. Ő egyszemélyes kutatóközpontként működik. Itt kell megemlíteni a páros naptári években megrendezett tematikus szegedi vallási néprajzi konferenciákat, amelyek nem felekezethez kötöttek, hanem egy-egy problémát szeretnének sokoldalúan, sok tudományterület képviselőinek közreműködésével körüljárni. A vallásos élet szervező egyéniségei, a Mária-tisztelet után az idén a szentisztelet kérdései kerülnek szóba. Bizonyos megszorítással itt említhetünk egy harmadik konferenciasorozatot is, amelyet Pócs Éva és Küllős Imola, az MTA NKJ és a Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya közösen szervez. Ez is érint, esetenként nagyon is hangsúlyosan vallási néprajzi kérdéseket, problémákat.

Fontos helyszínek még a református egyházkerületi múzeumok, könyvtárak (pl. Sárospatak, Debrecen, Budapest), amelyekben nagyon sok fontos anyagot összegyűjtöttek, s egy részüket apródonként publikálják is (pl. úrasztali terítők és kendők). A nagyon lendületes indulás után ma bizonytalan állapotban van az esztergomi *Népi Vallásosság Gyűjtemény*. Újabb tervek viszont vannak mássutt: Debrecenben, Szegeden. S felzárkóznak a vidéki múzeumok is egy-egy kiállítással, konferenciával. Legutóbbi példaként Balasagymartot említhetjük, ahol Limbacher Gábor és Lengyel Ágnes rendezett kiállítást, majd konferenciát „*Szent és profán*” címmel. Most folyik a miskolci múzeumban a Kelet-szlovákiai Múzeum Mária-kiállításának adaptációja. Ez vándorolni fog: Szegedre, Budapestre.

E keretek egy része korábban is adott volt.

Két társintézményt szeretnék még közülük megemlíteni. Az egyik a római katolikus Országos Lelkipásztori Intézet (OLI), amelynek keretében Vallásszociológiai Intézet működik, vezetője, működtetője, Tomka Miklós. Kiadványai ma már nélkülözhetetlenek. Ennek párja a jezsuiták által fenntartott és működtetett, ma már részben budapesti, részben bécsi központú, s szintén elsősorban a katolikusokkal foglalkozó Magyar Egyházzsociológiai Intézet, amelynek vezetője András Imre jezsuita. Ha ilyen intézményt nem is lehet egyik napról a másikra létrehozni, de ilyen jellegű ku-

tatásokat el kellene indítani a protestáns egyházak, gyülekezetek körében is, hiszen az OLI-intézet elsősorban a katolikusokkal, s bizonyos általános vallásszociológiai problémákkal foglalkozik.

Az általános problémákat megemlítve egy újabb kívánságot szeretnék megemlíteni. Egyre inkább szükségesnek látszik majd a kutatások felekezethez kötöttségét nem feladva, vagy attól teljesen el nem szakadva, Magyarországon is megindítani az ún. vallástudományi kutatásokat. Ezekben elsősorban a vallásos jelenséggel foglalkoznak, nem felekezethez kötötten, s vizsgálják a speciális elemeket is. Számomra úgy tűnik, hogy ezen az alapon lehetne közelíteni egymáshoz a hazai vallási néprajzi kutatások műhelyeit (ha vannak ilyenek), különböző formájú intézményeit, s e keretben lehetne fórumot, lehetőséget teremteni az elméleti vagy általánosabb jellegű kérdések kutatásához. Egy ilyen jellegű féléves előadás (szeminárium) volt az 1994–1995-ös tanévben a szegedi tanszéken, s jelenleg is létezik (működik) egy ilyen program a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán Máthé Tóth András vezetésével.

A teoretikus kérdések tisztázása természetesen nem pusztán fölösleges elméletieskedés. Hiszen már amögött is lényeges szemléleti különbségek húzódnak meg, hogy kutatásunkat „vallási” vagy „egyházi néprajznak” nevezzük. S ez csak az egyik kiindulási kérdés. Ezekre alapulnak a módszertani kérdések, ezek alapján minősíthetünk egy-egy kérdéskört aktuálisnak vagy kevésbé érdekesnek, ezek tehát a kutatási prioritásokat is meghatározhatják. Érdemes ezért figyelemmel kísérnünk az MTA Filozófiai Intézetben folyó, hol nekilendülő, hol alábbhanyatló vallástudományi kutatásokat, amelyeknek publikációs fóruma a *Vallástudományi Kiskönyvtár* kiadványsorozata. Szerkesztője Horváth Pál.

Jóllehet, már eddig is sok elvégzendő feladatról, kitűzendő célról beszéltem, végezetül ezek sorát szeretném még gyarapítani.

Az elméleti problémák folyamatos felszínen tartása mellett természetesen legfontosabbak az empirikus kutatások. Ezeket ösztönözni, irányítani, szervezni és vezetni kell kutatási segédletekkel, mint pl. a kérdőívek vagy pályázatokkal vagy éppen konferenciák, tematikus tanulmánykötetek szervezésével. E feladata alól nem

bújhat ki a Doktorok Kollégiuma sem. Ennek – véleményem szerint – egyik legfontosabb területét már fel is vállalta, s a *Vallási Néprajz* utóbbi két számában, valamint korábban a 4. kötetében ennek már jelét adta: ez pedig a határainkon túl élő magyarság vallási élete, a vallás – etnikum – nemzeti azonosságtudat kapcsolata és egymást erősítő szerepe. Ez létkérdésünk napjainkban, s viszonylag egyértelmű válaszok adhatók rá pl. Erdélyben vagy a Délvidéken, hiszen ott a többségi, s az elnyomó nemzet más vallású, ortodox. Ám mi a helyzet ott is a szórvány vidéken, ahol az így-úgy megszervezett szórványgondozás nem képes megállítani sem a vallásvesztést, sem a nyelvvesztést. Egészen speciális helyzet van Kelet-Szlovákiában, ahol történetileg is létezik egy maroknyi szlovák anyanyelvű reformátusság, s rájuk is építve, s részben evangélikus közegben folyik magyar gyülekezetek (nem feltétlenül szórványok!) elszlovákosítása a református egyház aktív közreműködésével. Itt természetesen magának az egyháznak is tisztáznia kell, mit tart fontosnak: a magyarság és a református hit egyidejű, egymást erősítő megőrzését vagy ha ezen jelenségek szoros kapcsolata már meglazult – s meglazult mindenfelé az erős laicizálódási, szekularizálódási folyamatokban – akkor a keresztény hit terjesztését, az Evangélium hirdetését, s teljesen mindegy, milyen nyelven. S ezek az Egyház számára is fontos kérdések, működésének, önmagáról, mint emberi intézményről alkotott jövőképeinek is kérdése. Úgy tűnik, a határon túli magyarság, most elsősorban a protestáns, református magyarság kutatása nagyon előtérben áll. Molnár Amhrus és Küllös Imola elnyert, végzett és éppen a közelmúltra befejezett OTKA és OKTK által finanszírozott kutatásai a legjobb példák rá. Ezt mindenképpen folytatni kell és érdemes.

Ám ugyanilyen fontos volna nagyon intenzív hazai kutatások végzése is, különösen az 1989/1990-es fordulat következményeként előállott új helyzetben. Mind a vallásosság, mind pedig a vallás intézményi kereteinek helyreállításához, azaz az egyház, egyházak hatékonyabb működéséhez ismerni kellene a valóságot. Azaz nagyon erős társadalomtudományi (szociológiai, néprajzi, pszichológiai stb.) kutatásokat kellene végezni, indítani. Hiszen most jön-

nek létre (most kellene aktívan létrehozni) mindazokat az intézményeket, szimbolikus formákat, amelyek az egyházak társadalmi hátterét alkotják. Ezeket bizonyára pályázati pénzekből lehetne finanszírozni. Ezzel párhuzamosan természetesen nem szabad a legjobban futó, s legjobban kimunkált módszerű egyháztörténeti kutatásokat sem hanyagolni. Sőt, végre meg kellene kezdeni a történeti források következetes és módszeres feltárását és közzétételét. Mindezekbe a kutatásokba – visszautalva most a vallási néprajznak a felsőoktatásban való megjelenésére – be lehetne vonni az egyetemi hallgatók, teológus fiatalok szélesebb körét, akik volnának, hogy csak az ELTE e félévi kurzusára utaljak, amelyet Küllös Imola vezetett vagy saját szakdolgozóimra Szegeden, akik közül többen is választottak vallási néprajzi szakdolgozati témát. S vannak már újabban és régebben végzett kutatók is, akiknek figyelmében mind fontosabb szerepet kap a vallásos élet vizsgálata, őket érdemes volna kötni a Doktorok Kollégiumához. Ilyen kutatókra gondolok, mint a balassagyarmati Limbacher házaspár, Limbacherné Lengyel Ágnesnek a szakdolgozata (ELTE Folklore Tanszék) a felekezeti Terény imaéletről mindmáig példa nélküli a magyar szakirodalomban. Könyv formájában való közzététele nagy nyereség volna. Többek között kiderül belőle az is, hogy a protestánsok mikor, miért, mit és hogyan imádkoznak napjainkban. Nagyon fontos munkát végez kárpátaljai görögkatolikusok körében Pusztai Bertalan egyetemi hallgató Debrecenből, Erdélyi Zsuzsanna és az én tanítványom a Láthatatlan Kollégiumban vagy Magyar Márta múzeológus a debreceni Déri Múzeumban, aki a nyírségi görögkatolikusággal foglalkozik. Rájuk, s a kikerülő frissen végzett hallgatókra alapozva lehetne a jövőt tervezni. A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szakosztályának újabb évtizedeit, s a *Vallási Néprajz* újabb köteteit is.

2006–2013

P. SZALAY EMŐKE

2000-től az alapító Molnár Ambrus halálával új korszak kezdődött a Szekció életében.

A Szekció eltelt két és fél évtizedéről szóló, az 1980–2005 közötti időszakot bemutató dolgozat a szekció 25 éves évfordulójára készült. A terjedelmi megkötöttségek miatt erről az időszakról rövid ismertetés látott napvilágot. Az alábbiakban ehhez a korábbi beszámolóhoz kapcsolódva, tematikáját követve, kissé részletesebb áttekintés készülhetett a 2006–2013 közötti munkánkról.

A SZEKCIÓ KUTATÁSI IRÁNYZATAI

2005-től a szekció tovább folytatta munkáját. A fő kutatási terület, a vallási néprajzi kutatás változatlanul folytatódott határon belül és határon túl egyaránt, követve Juhász Gyula professzor megfogalmazását, mely szerint a nemzetiségi, etnikai nemzeti kisebbségek léte az egész világon összekapcsolódik a vallás kérdéseivel, vagyis a vallási néprajz területén a határon túli nemzeti kisebbségek nemzeti identitása kérdéseivel is folyamatosan foglalkozik.

A SZEKCIÓ TAGJAI

NEMZEDÉKVÁLTÁS

Folytatódott a 20. század végén megindult nemzedékváltás, a szekció alapító tagjait folyamatosan elvesztettük, de örömmel fogalmazhatjuk meg, hogy sikerült számos új, főként nem is középgenerációs, hanem fiatal tagot befogadni a szekcióba.

LELKIPÁSZTOROK

A református lelkészek között a korábban említett tagjaink mellett öröndetesen köszönthettük Guthy Lászlót, Felsőórról, Székely Andrást Balavásárarról, Szakács Györgyöt Debrecenből, dr. Szűcs Józsefet Szatmárból.

A 2010-es évek elején a felvidéki felmérés kapcsán több szlovákiai magyar lelkészt sikerült bevonni a szekció munkájába, így Szaszák Malvint, Nagy Ákost, Somogyi Alfrédot, Lévai Attilát, aki később szekció elnöki tisztségét is betöltött. Részt vett munkánkban Gimesi Zsuzsa, Tiba Zsolt, Mihály Ferenc.

KAPCSOLAT AZ EGYETEMEKKEL

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékével Ujváry Zoltán professzor után Bartha Elek professzor szintén mindig szívén viselte a szekcióval évtizedek óta kialakult szoros kapcsolatot. Keményfi Róbert, Lovas Kiss Antal, Telenkó Bazil, Marinka Melinda, Kovács László Erik, a tanszék fiatal munkatársai az évenkénti augusztusi Doktorok Kollégiuma konferenciáján szinte minden évben jelen voltak. A doktoranduszok mellett egyetemi hallgatók szintén minden évben szerepeltek a konferenciákon.

A 2010-es évek elején megjelent üléseinken Kavecsánszki Máté és Szászfalvi Márta.

Szoros kapcsolat működött az ELTE Folklore Tanszékével Voigt Vilmos és Verebélyi Kincső, Küllös Imola vezetésével.

A József Attila Tudományegyetem Folklór Tanszéke Barna Gábor professzor vezetésével szintén állandó kapcsolatot jelentett. Jelenlétükkel a katolikus vallási előadások számát gyarapították.

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kölcsey Ferenc Főiskolájáról Vitéz Ferenc tartott több előadást.

HATÁRON TÚLI KAPCSOLATOK

A Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának Marosvásárhelyre kihelyezett tagozatának docense, Barabás László többször jelen volt és előadást tartott konferenciáinkon.

A Partiumi Keresztény Egyetemről Gombik Judit Klaudia számos előadást tartott a 2000-es évek első évtizedében.

Erdélyből fiatal művészettörténészek Horváth Tamás Iringó és Kovács Mária Márta mellett Tóth Levente

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolából Kész Gézát, Kész Barnabást, Kész Margitot üdvözölhattük előadóink között.

Vajdasági kapcsolataink is erősödtek. Szőke Anna, a vajdasági néprajzi kutatások jeles alakja mellett Raj Rozália kapcsolódott a munkába.

Folyamatosan közöttünk volt Varga György a Drávaszögből.

A Felvidékről B. Kovács István a Szlovákiai Református Egyházművészeti Múzeum létrehozója, legjelentősebb Gömör-kutató tisztelt meg bennünket.

MÚZEUMOKKAL VALÓ KAPCSOLAT

Tovább folytatódott, most már szervezeten a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum közös évtizedes konferencia sorozata. A kétévenként váltakozva Magyarországon és Romániában, majd a Felvidéken megszervezésre kerülő programokban a szekció tagjai. Felhősné Csiszár Sarolta, Hegedűs Gyöngyi, Balla Terézia, Sápy Szilvia az OTKA kutatásokban résztvevők, Varga György csúzai lelkész előadásokat tartottak. Az évtized elejétől kezdődően minden konferencián részt vettünk, amelynek tematikájában egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a református vallási néprajz és az református egyházművészet.

A Doktorok Kollégiumának Debrecenben megrendezésre kerülő eseményein a Déri Múzeum szinte minden alkalommal te-

ret adott a konferencia tiszteletére rendezett kiállításainknak. Ezek közül kiemelnénk a Generális Konvent 2009-es záró eseményének tiszteletére rendezett fotókiállításunkat.

KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGEK A SZEKCIÓNKBAN

Külön ki kell emelni Patay Pál nemzetközi hírű őskoros régészt, harangkutatót, Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutatót, az archaikus népi imák kutatóját, akik több alkalommal is emelték tudományos üléseink színvonalát. Hasonlóképp Dankó Imre néprajzkutató szintén egyik oszlopos tagja volt a szekciónknak évtizedeken át, valamint Dienes Erzsébet, a régi magyar irodalom kutatója, mindig fontosnak érezték, hogy előadást tartsanak körünkben.

ÖNKÉNTES GYŰJTŐK

Barna Gábor professzor kapcsolatai révén önkéntes gyűjtők is szerepeltek programjainkon, mint Cselényi Mihályné.

MÁS FELEKEZETTEL VALÓ KAPCSOLAT

Feltétlenül ki kell emelni Szigeti Jenő személyét, aki alapító tagként folyamatosan ebben az időszakban is oszlopos tagja volt Szekciónknak.

A református vallási néprajz témaköre mellett az evangélikus egyházi témákról legtöbbször Veres Emese Gyöngyvért hallhattuk. Az unitárius egyházat Papp Gy. László unitárius lelkész képviselte több évtizeden át.

A római katolikus kutatások kiemelkedő alakja, Barna Gábor mellett Dénes Zoltán több alkalommal is szerepelt előadással.

A görögkatolikus egyháznak Bartha Elek professzor és Telenkó Bazil Mihály mellett Pilipkó Erzsébet volt állandó jelenlévője.

Zsidó témák is szerepeltek előadásaink sorában.

TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK

A Szekció tagjainak kutatócsoportja ebben az időszakban is folyamatosan részesült a legjelentősebb tudományos program, az OTKA kutatási támogatásokban, amely lehetővé tette egyrészt a már elvégzett délvidéki – vajdasági, drávaszögi, Mura melléki – és felső-őrvidéki felmérések után a szlovákiai kutatás megkezdését, illetve a Tiszáninneni, majd a Tiszántúli Egyházkerület emlékműanyagának feltárását.

- 1) OTKA 34. 347. Szlovákiai magyar református gyülekezetek tárgyi emlékeinek felmérése 2002–2006
- 2) OTKA 68. 849. Egyházi emlékek felmérése a Kárpát-medencében a Tiszáninneni Egyházkerületben 2007–2012
- 3) OTKA 78. 247. Szlovákiai magyar református gyülekezetek tárgyi emlékeinek felmérése 2008–2013
- 4) OTKA 81.584. A Zempléni Református Egyházmegye úrasztali és keresztlőedényei 2010

MEGJELENT TUDOMÁNYOS MUNKÁK

Magyar Református Egyház Javainak Tára

Ebben az időszakban a felmérések során végzett eredményekről sikerült 15 kötetet megjelentetni.

Vallási Néprajz

A Szekció kiadványa a Vallási néprajz, sorozatában három kötet jelent meg, kettő evangélikus témájú, a harmadik alapítónk, Molnár Ambrus tiszteletére készült.

Collegium Doctorum

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának periodikája a Szekció tagjainak több alkalommal is megjelentette a Doktorok Kollégiuma konferenciáján elhangzott előadásait. Itt

jelent meg P. Szalay Emőke ismertetése az Egyházi Néprajzi Szekció történetéről, a Zempléni Egyházmegye iparművészeti emlékeiről és egy kárpátaljai gótikus kehelyről.

Szőke Anna a Vajdasági Református Keresztyén Egyház Évkönyveit ismertette. Patay Pál a kisgejőczi harangöntőkről írt. Kavacsánszki Máté a tánc megítéléséről szólt. Barabás László a marosszéki húsvéti szokásokat elemezte. A témák változatossága érzékelteti a sokrétű kutatásokat, amelyeket tagjaink végeznek.

Református Tiszántúl

A folyóirat mindig helyet biztosított tagjaink kisebb dolgozatai közlésének. Dankó Imre számos alkalommal megjelent munkái mellett Patay Pál, Dienes Erzsébet P. Szalay Emőke egy-egy cikkét jelentette meg.

KIÁLLÍTÁSOK

Továbbra is folytattuk a DK konferenciák tiszteletére megrendezett fényképkiallítások szervezését, amelyeket a korábbiakhoz hasonlóan számos külső helyszínen (az anyaországban és a határon túli területeken egyaránt): múzeumokban, templomokban is bemutattunk, felhíva a figyelmet a református templomokra, a református egyházművészetre. Ebben az időszakban hét kiállítást rendeztünk.

MÁS SEKCIÓKKAL KÖZÖS PROGRAM, KÖLTŐI EST

Az Irodalmi Szekcióval közös eseményünk a költői est. A két évtizedes múltra visszatekintő hangulatos program mindig kívülről érdeklődőket is vonz.

ÉVENKÉNTI PROGRAMOK 2007–2013

2007 (Budapest)

Ebben az évben jelentkezett számos kárpátaljai kutató: Kész Margit, Kész Barnabás.

2008 (Sárospatak)

A Biblia éve keretében kihelyezett ülést tartott a Doktorok Kollégiuma Sárospatakon, Göncön és Vizsolyban. Ebben a témában több érdekes előadás hangzott el szekciónkban: *A Károli Biblia a nép között* (Szigeti Jenő), *A biblia használata a parasztság körében* (Voigt Vilmos), *Népi biblia parafrázisok* (Küllős Imola), *A Biblia az újságírásban* (Vitéz Ferenc), *Bibliai közmondások és szólások a mai magyar nyelvben* (Gimesi Zsuzsa), *Bibliai szimbólumok úrasztali terítőken és edényeken* (Pocsainé Eperjesi Eszter).

2009 (Budapest)

Budapesten jelentek meg először a szekció ülésein a P. Szalay Emőke vezette OTKA kutatásokban, a Buzogány Dezső által korábban megkezdett erdélyi felmérésekben résztvevő ifjú erdélyi művészettörténészek, Horváth Iringó és Kovács Mária Márta, a történész Tóth Levente. Változás történt a szekció titkárának személyében. Mezey Tibor váratlan elvesztése után Pocsainé dr. Eperjesi Esztert választotta titkárává a szekció, aki ezt a megbízatást 2013-ig töltötte be.

2010 (Pápa)

Ekkor hallhattuk Nagy Ákos Róbert hanvai lelkész előadását Tompa Mihályról.

Az evangélikus egyházat Veres Emese képviselte. Nagy Károly Zsolt új szemléletű kérdőíves vizsgálatáról számolt be.

2011 (Debrecen)

Kész Géza a Kárpátaljai Református Egyház Múzeumáról számolt be új résztvevőként.

Szobi Kerekes Eszter a búcsi Babamúzeum igazgatója hívta fel a figyelmet a gyökereink szemléletes módon történő bemutatására. Babamúzeumának alakjai felvidéki népviseletekbe öltöztetett, a családi életet, az emberi élet fordulóit, a naptári év ünnepeit be-

mutató alakjai méltán váltanak ki érdeklődést a gyermekkortól kezdődően a múzeum látogatói között. Gimesi Zsuzsa több kisebb előadással jelentkezett lelkészi szerepvállalása mellett.

2012 (Révkomárom)

Riskó János vallási adatok kutatásáról, B. Kovács István a 17–18. századi Rimaszombatról tartott előadást.

2013 (Debrecen)

Ekkor jelentek meg üléseinken a felvidéki lelkészek: Somogyi Alfréd, Lévai Attila. Szászfalvi Márta teljesen új, de napjainkban egyre jelentősebb szerepet betöltő témával, a vallási turizmussal jelentkezett.

Ebben az évben P. Szalay Emőke elnöki és Pocsainé Eperjesi Eszter titkári megbízatása véget ért. A szekció közgyűlése Lévai Attilát választotta meg elnöknek, titkárnak pedig Sápy Szilviát.

A Szekció augusztusi konferenciái a korábbi évekhez hasonlóan ebben az időszakban is az állandó tagok mellett jelentős számú érdeklődőt vonzottak. Ennek köszönhetően programjaink résztvevőinek a száma változatlanul 50-60 fő körül mozgott.

ELISMERÉSEK – KÁROLI GÁSPÁR-DÍJ

Tagjaink közül hárman részesültek a protestáns örökség ápolásáért adományozott Károli Gáspár-díjban.

2009 S. Laczkovics Emőke a református egyházi néprajz területén végzett kutatásaiért,

2010 P. Szalay Emőke a református egyházművészet feltárása területén végzett munkájáért,

2014 Felhősné Csiszár Sarolta részesült ebben a megtiszteltetésben.

2013–2020

LÉVAI ATTILA

Isten kegyelméből megérhettem, hogy egy olyan szekcióban lehettem tag 2012-ben, majd elnök 2013-tól 2019-ig, amely nagyban befolyásolta életem egy bizonyos szakaszát: az Egyházi Néprajzi Szekció.

Visszatekintésemben arra próbálok fókuszálni, ami ennek a 7 évnek a történése volt, s a magam visszaemlékezése – még ha az szubjektív is – de egyfajta lenyomata annak a sokrétű munkának, melyben szekciónk és annak tagjai érdekeltek voltak a tárgyalt hét esztendő alatt.

Mint ahogyan arra utaltam is, magam a 2013-as Doktorok Kollégiuma keretén belül, az az évi szekció ülésén lettem a szekció tagjai által elnökké választva. Számomra ez annál nagyobb megtiszteltetés volt, mivel előtte lettem csak a szekció tagja, de az akkori elnök (P. Szalay Emőke) javaslata meggyőzte a szekció tagjait, s így kezdetem el az elnöki megbízatásomat ettől az esztendőől kezdődőleg. Mivel a szekcióban teljeskörű tisztújítás ment végbe, így nem csak az elnök, de a titkár személye is változott, s 2013-tól titkárként társam volt a szekció vezetésében Sápó Szilvia, aki Pocsainé Eperjesi Esztertől vette át ezen feladatot.

Erre a szavazásra 2013. augusztus 22-én, Debrecenben került sor, s a választásról készült jegyzőkönyv ezt a következőképpen rögzítette:

„Határozat: Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója a DC közgyűlése elé terjeszti, hogy a szekció elnökének Lévai Attilát, titkárának Sápó Szilviát válassza meg a Közgyűlés.”

A Doktorok Kollégiuma Közgyűlése másnap a szekció döntését tudomásul véve mandátummal ruházta fel a szekció teljesen új elnökségét (elnökét és titkárát). A magam részéről a nagy megtiszteltetésen túl volt még egy rendkívüli jelentősége ennek az el-

női tisztségre való megválasztásnak: a Doktorok Kollégiumának én lettem az első (s tudomásom szerint mindmáig egyetlen) határon túli szekció elnöke!

Ebben a visszatekintésben nem mehetek el szó nélkül azok mellett, akik ezt a változást kezdeményezőleg előidéztek, s akik bátorítottak – a korábbi elnöknő és titkár, P. Szalay Emőke és Pocsainé Eperjesi Eszter személye mellett. Őnekik mindmáig köszönettel tartozom, hogy bíztak bennem, s támogatták elnökké való megválasztásomat. El kell mondjam azt is, hogy ez annál nagyobb bátorságra vallott, mivel én köztudomásúlag soha nem voltam néprajzos, és valójában a néprajzi szekcióba is egyrészt az érdeklődés vezetett, meg a tény, hogy doktori dolgozatomat egy olyan témából írtam, amely a néprajznak épp csak „peremterülete” – a vallási hiedelmek és képzetek tárgyából, ám annak vallástudományi megalapozásáról és megjelenéseiről. Ennek ellenére (meg talán azért is, mert az akkor folyó kutató munkában tudtam valamelyest segíteni P. Szalay Emőkééknek, akik akkor épp a *Magyar Református Egyház Javainak Tára* Pozsonyi Egyházmegyéjének gyülekezeteit dolgozták fel, ahol jómagam is mindmáig református lelkész vagyok) meggyőztek arról, hogy ne legyenek kételyeim, s bátran mondjak majd igent a felkérésre, ha elnöknek jelölnének. Megjegyzem, én már akkor is abban gondolkodtam, hogy ezt abban a formában lehet majd elvállani, ha a titkári pozícióba olyan személyt választ a szekció, aki megfelelő módon tudja kiegészíteni a nálam hiányzó készségeket. A szekció bölcs döntéssel választotta meg titkárnak Sápy Szilviát, akivel nagyon jó volt a közös munka, s akinek boldogan és a legjobb szívvvel tudtam aztán a tisztséget átadni lemondásom után. Úgy emlékszem elnökségem hét évére, mint a „tandem-munka” hét évére, amelyben minden jellegű dolgot a szekció életével kapcsolatosan közös megfontolással, közös megnyilatkozásokkal, az elődök tanácsait is kikérve és megfogadva – igyekeztünk tenni a közös ügyért, azért, hogy az Egyházi Néprajzi Szekció s annak tagjai otthon érezzék magukat úgy a szekcióban, mint egyénileg a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának nagy családjában.

Az elnöki és a titkári feladatok az éves szekcióülés(ek) szervezésében és lebonyolításában, a szekció tagjainak tudományos tevékenység-követésében merült ki leginkább, illetve a szekciótagok által szervezett események és alkalmak koordinálásában és a szekció tagjai felé való tájékoztatásban. Igyekeztünk az első években megtartani azt a korábbi jó kezdeményezést (sajnos, nem tudtuk minden éven megvalósítani), hogy a Doktorok Kollégiuma szekcióülésére kis füzetecskét adjunk a szekció tagjanak és előadójának kezébe, mely tartalmazza a szekció pontos programját és azon énekek jegyzékét, melyet a szekció alkalmával összefüggésben a kezdő és záró igei alkalmak énekeiként jelöltünk ki. Fontos szempont volt – s ez most is így van – hogy minden szekcióülés kezdetén és végén áhítattal kezdjünk és zárjunk, s ez abban az esetben is így volt, ha maga a szekcióülés is több napos volt.

A szekció életében és szolgálatában fontos momentum volt azoknak a kiállításoknak a szervezése és kivitelezése, melyek a Doktorok Kollégiuma éves plenáris és szekcióüléseinek idejére lettek időzítve azok megnyitásban és bemutatásban. Sajnos, a 2013. évi volt talán az utolsó ilyen alkalom, jó lenne ezt a kezdeményezést majd újra visszahozni a DK konferenciák programjába.

A 2013. év végi jelentésben a szekció volt elnöke képviselte még a szekciót az évközi elnök–titkári értekezleten, aki az akkori fél év történéseit így foglalta össze:

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK 2013 AUGUSZTUSÁTÓL

1. Sápy Szilvia titkár megvédte doktori disszertációját a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén, mely disszertáció kiadását a későbbiekben a DK is támogatta.

2. Megszületett a második egyházművészeti doktori fokozat. Horváth Iringó Kolozsváron védte meg úrasztali terítőkről írott disszertációját, melynek egyik bírálója épp P. Szalay Emőke volt.

3. A szekció tagjai befejezték a Debreceni egyházmegye emlékkönyvének felmérését.

FOTÓKIÁLLÍTÁSOK

Gyúron az új egyházi központ megnyitását 2013. szeptemberében szerepelt az *Ablakok a múltba* – a boldvai templom ablakait bemutató kiállítás.

KÖTETEK

Újabb kötetek jelentek meg. A Szlovákiai Református Egyház Gömöri Egyházmegyéjének 2. és 3. kötete a felvidéki illetve a Gyűjteményi Tanács támogatásával, valamint P. Szalay Emőke *Református egyházművészet* c. kötete a Gyűjteményi Tanács támogatásával.

A SZEKCIÓ TERVEI 2014-RE

- OTKA támogatással a szekció tagjai folytatják az egyházközségek tárgyi anyagának felmérését a Tiszántúli Egyházkerületben a Szatmári Egyházmegyében.
- Erdélyben is folytatódik a felmérés, illetve a kárpátaljai magyar görögkatolikus egyházközségek felmérése.
- Intenzívebb kapcsolatok az egyetemekkel, különösen azokkal, ahol néprajzi tanszékek működnek, DE Néprajzi Tanszék, PE Néprajzi Tanszék, stb. továbbá múzeumokkal
- Továbbra is törekszünk a lelkészek, muzeológusok, művészettörténészek, történészek, levéltárosok bevonására, s nagy figyelmet szentelünk a határon túli kollégák (erdélyiek, felvidékiek, kárpátaljaiak) bevonására a szekció munkájába.

- Témák, melyek kutatási alapot képezhetnek a jövőben: felekezetek egymás mellett élése – eddigi programjainknak megfelelően – evangélikus, unitárius, római katolikus, görög katolikus témákkal.
- Az egyházművészeti kutatások legújabb eredményeinek bemutatására is nagyobb hangsúlyt szeretnénk fordítani.
- Collegium Doctorum következő kötetébe a szekció egy tanulmányt szeretne megjelentetni.
- A Néprajzi Szekció periodikája ügyének rendezése.

EGYÉB

A Doktorok Kollégiuma ülése előtt a Néprajzi Szekció egy fotókiállításal szokott tisztelni. A szekció tagjai ennek megszervezését és kivitelezését jövőre is felajánlják, amennyiben lehetőség és hely lesz rá.

Ezt a 2013 végéről származó jelentést azért másoltam ide, mert nagyban meghatározta a szekció további éveinek történéseit, irányultságát. Voltak olyan dolgok a felvázolt elképzelések mentén, amelyet többé-kevésbé sikerült megvalósítani, de sok olyan tény is szerepel ezen leírásban, amelyen folyamatosan lenne még mit dolgozni a szekció mindenkori vezetésének.

A szekció tagjai megszokhatták, hogy mihelyst már érdemi adatokkal tudtunk szolgálni az az évi Doktorok Kollégiuma üléséről, úgy azon év (és ez 2013–2019 között minden évben így volt) január–április közötti időszakában egy körlevélben tudatta a szekció elnöksége a tényeket a tagokkal, s ez a körlevél egyben már az első felhívás is volt sok esetben a szekció programjába való jelentkezésre és a Doktorok Kollégiuma éves ülésére is egyben. A 2014. évben létrehoztunk egy új mail címet: dc.neprajzi-szekcio@gmail.com, melyet azóta is használ az elnökség a levelezések lebonyolítására. Rendeztük a tagsági kérdések problematikáját – a taglistából ki a rendes tag, ki a tiszteletbeli tag, s kik voltak az ideiglenes, de nem valós tagsággal bíró személyek, akik csak al-

kalmi előadások révén voltak a szekcióban érdekeltek, de felkerültek a címlistára.

Ebben az esztendőben Sárospatakon találkoztak a DK tagjai, s benne szekciónk tagjai is. Ebben az esztendőben Sápy Szilvia, Horváth Iringó és Órsi Julianna nyert felvételt a szekció tényleges tagjainak sorába. A DK Közgyűlése előtti elnök–titkári értekezleten a szekció elnöke beszámolt a szekció pozitív történéseiről, ti. abban az esztendőben a mi szekciónkban képviseltették magukat legtöbben, s ebben a szekcióban volt a legtöbb előadás is, és kitért arra is, hogy milyen jól működik a régi és az új elnökség egymás közötti kommunikációja is.

A Doktorok Kollégiuma Vallási Néprajzi Szekciójának Programja (Sárospatak, 2014. július 13–15.)

Elnöki és titkári beszámoló: Lévai Attila és Sápy Szilvia

Nagy Károly Zsolt: *A kárpátaljai református líceumokban végzett kutatás eredménye*

Pajor Katalin: *Egy 19. század végi, török-szentmiklósi népi kézíratos füzet folklorisztikai vizsgálatának tanulságai*

Szigeti Jenő: *Mit hittek eleink az imádságról?*

Veres Emese: *Poézis a lővészárookban – barcasági csángó parasztköltők istenes versei*

Nagy Varga Vera: *Emlékezzünk Füle Miklós egyházgondnokra, a ceglédi református egyház mártírjára*

Barna Gábor: *Protestánsok és Árpád-házi Boldog Margit szentté avatása + kaposkelecsényi kötet bemutatása*

Sápy Szilvia: *Üvegszilánkok között. Szabó Csaba emlékkönyv – könyvismertető*

Köteles György: *Confessio és Ökumené. Szabó Csaba református zeneszerző (1936–2003) egyházi művei*

Ormosi Viktória: *Klasszicista templombelsőek a Szentmári Egyházmegyében*

Balogh Gizella: *Megelevenedő egyházi textilművészet*

Szóke Anna: *A koluti remete*

Nagyillés Anikó: *A Haza oltárán. Az első világháborús hőskultusz szentírási és liturgikus hasonlatai a szegedi emlékművek példáján*
Glässer Norbert: *Izraelita első világháborús emlékművek. A magyar civil vallás diskurzusainak és rítusainak tükrében (1914-1944)*
Petróczi Éva: *Holt költők társaságában* című kötetét bemutatja *Szegedi Jenő* (SRTA Szikszai terem)

2014. július 15, kedd

Örsi Julianna: *Református házasságok jellemzői a 18–19. században*

Szalay Emőke: *Ötvöstörténeti adatok: gótikus kelyhek a Tiszán-inneni Református Egyházkerület gyülekezeteiben* (könyvbemutatóval)

Lévai Attila: *Hiedelmek két tájegység életében*

Pocsainé Eperjesi Eszter: *Sárospataki Református Kollégium írhímezéses úrasztali terítői*

Doktorok Kollégiumának Közgyűlése

A szekció a tervezett program szerint zajlott, habár feszített tempóban, de nagy meglepéssel és szakmai, tudományos meggazdagodással is.

A következő, 2015-ös esztendőben a szekció s a Doktorok Kollégiumának többi szekciója is Pápan ülésezett, szekciónk a következő program szerint folytatta munkáját:

A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának Programja (Pápa, 2015. július 5–7.)

2015. július 6, hétfő

Elnöki és titkári beszámoló: Lévai Attila és Sápy Szilvia

Apjok Vivien: *Bútorváltások. A reformáció és polgárosodás hatása Makó lakáskultúrájára*

Gyöngyössi Orsolya: *Egy „atipikus” plébános, Mátyus János Csépan (18. század)*

Barna Gábor: *Zsoltározás egy római katolikus faluban, Csépan*

Pap Gy. László: *Hely, kor és néprajz munkáimban a 19. századtól*

Köteles György: *Katolikus egyesületek műkedvelő színelőadásai Monoron a két világháború között*
Pocsainé Eperjesi Eszter: *Egyházfegyelem a 17. században a Bodrogköz református gyülekezeteiben*
Nagy Varga Vera: *Emlékezzünk Füle Miklós egyházigazgatóra, a ceglédi református egyház mártírjára*
Szakács György: *A Debrecen nagytemplomi orgonák története*
Szóke Anna: *Egy bácskai falu vallásos élete*
Takács Gergely: *A kidei református magyarság tánc- és kultúrájának változásvizsgálata. Egy kutatótábor tanulságai*
Sápy Szilvia: *Csillagászati ismeretek a népmesékben. A kutyakölykökre cserélt aranyhajú ikrek*
Lackovits Emőke: *A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek tervezett új kiállítása*
A szekció további tervei a 2015-2017-es években
Szekcióelnökök és titkárok értekezlete és a Közgyűlés előkészítése

2015. július 7, kedd

Örsi Julianna: *Presztízs és mintaadás a lelkész családokban*
Szoboszlai-Gáspár István: *Templomi ülésrend a Bihari Református Egyházmegye Sebes Körös-menti gyülekezeteiben*
Szigeti Jenő: *A kegyességi irodalom használata a 19. századi protestáns késő-pietista ecclesiológiákban*
Lévai Attila: *A boszorkányság és az azzal kapcsolatos hiedelmek egy mikrorégió életében*
Doktorok Kollégiumának Közgyűlése

Ezen az ülésünkön már elkezdjük a szekciók tagjaival tervezni a 2017-es, jubileumi emlékvé programjait is, valamint a szekció tagjai felvázolták azon elképzeléseiket is a szekcióülés keretében, hogy maga a szekció mivel tud tevélegesen hozzájárulni a reformáció 500 éves jubileumához.

Ebben az esztendőben szomorú veszteséget is meg kellett érjünk Dr. Erdélyi Zsuzsanna, szekciónk megbecsült tagjának halála révén.

A 2016-os esztendő ismét egy halálesettel terhelte szekciónk tagjait, Küllős Imre, a szekció korábbi titkára távozott a földi élők sorából. Ám a szomorú hírek mellett jöttek a jó hírek is, szekciónk tagjainak kitüntetéseiről, elismeréseikről. Ebben az esztendőben a Doktorok Kollégiuma, s benne szekciónk is Budapesten találkozott a szokásos évi szekció és plenáris ülésen. Szekciónk a következő program szerint ülésezett abban az esztendőben:

A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának Programja (Budapest, 2016. augusztus 28–30.)

2016. augusztus 29. hétfő

Elnöki és titkári beszámoló: Lévai Attila és Sápy Szilvia

P. Szalay Emőke: *Kutatási beszámoló*

Örsi Julianna: *Egyházi és állami intézmények szerepe a házasság megőrzésében a 19. században*

Pap Gy. László: *Családnevek*

Lévai Attila: *A boszorkányság és az azzal kapcsolatos hiedelmek egy mikrorégió életében*

Könyvbemutató: Szabó Zoltán emlékkönyvének bemutatója

Szigeti Jenő: *Református népi kegyesség Baksay Sándor elbeszéléseiben*

Szalay László Pál: *Telkibánya történelmi emlékei és természeti értékei – különös tekintettel a gombfás temetőkre*

Szóke Anna: *Történelemóra Hallgató Imrével, aki egy hithű keresztény család leszármazottja*

Köteles György: *Római katolikus lelképásztorok és kántortanítók a Pest megyei Monoron, 1758–1953*

Balogh Gizella: *Feliratos kommunikáció szakrális térben*

P. Szalay Emőke: *Úrasztali boroskannák jelentősége a népi kerámia kutatásában*

Szakács György: *A Szatmári Egyházmegye orgonái*

Pilipkó Erzsébet: *Boldog Romzsza Tódor kultusza Kárpátalján*

Ormosi Viktória: *Barokk templombelsőek a Szatmári Református Egyházmezejében*

Ősz Attila: *John Speede 1686-os Magyarországot ábrázoló térkép és néprajzi vonatkozásai*

Kiss Beatrix: *Római katolikus liturgikus viselet*

Barna Gábor: *Zsoltárok a katolikus (népi) vallásyakorlatban*

Szekcióelnökök és titkárok értekezlete és a Közgyűlés előkészítése

2015. július 7. kedd

Doktorok Kollégiumának Közgyűlése

A szekció tagjai ezen az ülésen is felvetették a következő esztendőre egy tárlat elkészítését.

A jubileumi, 2017-es év, melyben a Reformáció 500. évfordulójára és a Magyar Református Egyház 450 esztendő jubileumára emlékeztünk szekciónk számára azért is volt jelentőségteljesebb, mert ebben az esztendőben évközi szekcióülést is tartottunk, melyről akkor így számoltam be a DK honlapján:

*„A 2017. február 3-án, Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán került sor a Magyarországi Református Keresztény Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának évközi szekcióülésére. Az ülés igyekezett olyan pontokra fókuszálni, amelyek nem lettek eddig megvitatva, vagy a korábbi ülések alkalmával kevesebb idő jutott egy – egy tematika aprólékosabb körüljárására. A megjelenteket a szekció elnöke Dr. Lévai Attila köszöntötte, s tartotta az ülés kezdetén a bevezető ábítatot, valamint beszámolt az elmúlt időszak eseményeiről és moderátorként vezette az egész napos rendezvényt. A szekció elnöke az ülés elején ismertette az idei év tervezett programjait is, külön kiemelve a júliusra tervezett ünnepi plenáris és szekcióülések tervezetét. Ezek után a szekció programjában Dr. Szóke Anna: *Evangélikus múlt és jelen a Vajdaságban c. előadása hangzott el, majd ezt követte Dr. Órsi Julianna: *A lelkészek szerepvállalása a közösségért – 20. századi nagykunsági példák alapján című előadása. Az ebéd után az erdélyi Dr. Barabás László tartott vetítésrel egybekötött előadást: *Egyházi ünnep – ünnepi népszokás (Tiltás, együttélés, egymásra utaltság?) címmel, majd az al-****

kalom Dr. Örsi Julianna: Palástban című, tavaly megjelent kötetének bemutatójával és a szekció elnökének zárószavával fejeződött be.”

Abban az esztendőben a DK és szekciói több napon keresztül Debrecenben tanácskoztak, mivel a jubileumi év kapcsán az éves plenáris és szekció-előadásokra szánt időkeret is bővült két nappal. A szokásos éves szekciókonferenciánk a következő program szerint folyt:

Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma –
Egyházi néprajzi szekció (Debrecen, 2017. július 9–12.)

2017. július 11. kedd

Elnöki és titkári beszámoló: Lévai Attila és Sápy Szilvia

P. Szászfalvi Márta: *A reformáció százados jubileumai és az emlékezőfordulók vallásturisztikai vizsgálata*

Szőke Anna: *A vajdasági magyar reformátusság a lokális kultúra tükrében*

Örsi Julianna: *Az Amerikai Magyar Református Egyház szerveződése a 19–20. század fordulóján*

Szigeti Jenő: *A protestáns pap képe a magyar folklór szövegeiben*

Gyöngyössi Orsolya: *„Kálvinista, kár Csongrádon tartani...” Protestánsok Csongrádon 1934 előtt*

Pap Gy. László: *A magyar unitárius vallás*

Gábor: *A csépai evangélikus gyülekezet története és ökumenikus törekvései*

Dienes Erzsébet: *Az Érdy-kódex előreformációs jellege*

P. Szalay Emőke: *Gótikus kehelyek a barcasági és hétfalusi evangélikus gyülekezetekben*

Ormosi Viktória: *Szószerékkoronák Szabolcs és Bereg megyében*

Sápy Szilvia: *A terítő négy sarka. Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének csillagszimbólumai*

Szalay László Pál: *Telkibánya történelmi emlékei és természeti értékei című könyv bemutatója*

Szekcióelnökök és titkárok értekezlete és a Közgyűlés előkészítése

2017. július 7. szerda
Doktorok Kollégiumának Közgyűlése

Ennek az évnek kiemelt szekcióüléséről a későbbiekben egy cikkben Örsi Julianna így számolt be:

„A Magyar Református Egyház Doktorok Kollégiuma júliusban Debrecenben tartotta jubileumi ülését. A négy napos rendezvény első két napján jeles egyháztörténeteszek (Hollandiától Dél-Afrikáig, Németországtól Amerikáig, Skóciától Magyarorszáig) tekintették át a protestantizmus történetét, jelentőségét, mai helyzetét a világban. Magyar részről Bölcskei Gusztáv a Reformáció örökségének magyar perspektíváiról szólt.

Július 11–12-én 13 szekcióban magyar kutatók előadásai hangzottak el. 14 szekcióban 129 előadó kapott lehetőséget kutatási eredményeinek, mondanójának bemutatására. A szekciók közül csak néhányat említek meg: egyháztörténet, egyházi törvénykezés, irodalom, zene, pedagógia, pszichológia, misszió, pasztorizáció. A Néprajzi szekciót dr. Lévai Attila komáromi egyetemi tanár vezette. P. Szászfalvi Márta A reformáció százados jubileumait mutatta be. Örsi Julianna az Amerikába kivándorlók 19–20. századfordulón lefolyt egyházalapítási törekvéseiről szólt. Szigeti Jenő és Gyöngyössy Orsolya a protestáns lelkészekről alkotott közösségi képet elemezte. Barna Gábor az evangélikus, Pap Gy. László az unitárius egyháztörténethez szolgáltatott újabb adalékokat. Szőke Anna a vajdasági magyar reformátuságot mutatta be a lokális kultúra tükrében. Több előadó (P. Szalay Emőke, Ormosi Viktória, Sápy Szilvia és Szalay László Pál) az egyházművészeti értékekre (úrasztali edények, textíliák, templomok, temetők) irányította a figyelmet.

Terjedelmi okokból nincs módom minden előadásról részletesebben beszélni, csak azt emelem ki, hogy más szekciókban több előadó szólt az egyház mai szerepéről, aktuális kérdésekről. (Például: Szükség van-e a szertartások: temetés rituáléjának megújítására? A házasság, gyermekáldás, a női identitás szorgalmazása, a migráció és a keresztények üldözése stb.) Jó lenne, ha minél hamarabb lehetőséget kapnánk valamennyi előadás olvasására. Ennek a szükségességét az is indokolja, mert a szekció előadások paralel megrendezése miatt a jelenlévők se tudták valamennyi előadót meghallgatni, és a témák fontossága is nagy nyilvánosságot követel. Több tanulmány megjelenik a Collegium Doctorum folyóirat ez évi és jövő évi számaiban, de jó lenne, ha a szervezők

kötet/ek/ be rendezve kiadnák az emlékülés valamennyi előadását. Az 500. évforduló maradandó dokumentuma lenne.”

A 2018-as esztendő elején kaptuk a hírt Ujváry Zoltán professzor haláláról, s abban az esztendőben ment el szekciótársaink közül a minden élők utolsó útján Dienes Erzsébet is. A szekció ebben az esztendőben a Nagykőrösben megtartott Doktorok Kollégiuma ülésének keretén belül tartotta meg éves szekcióülését, előadásokkal, melynek kereteiben 16 fő vett részt, s 10 előadás hangzott el, melyek a következők voltak:

- Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma –
Egyházi néprajzi szekció (Nagykőrös, 2018. augusztus 21–22.)
Elnöki és titkári beszámoló: Lévai Attila és Sápy Szilvia
Könyvbemutató: Barabás László: *Ünnepeink népi színháza, Erdélyi játékos népszokások karácsonytól pünkösdig* (Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2017, a kötetet bemutatja: Novák László Ferenc)
Barabás László: *Népismereti és egyházszolgálati táborok, tanulmányutak jelentősége a főiskolai tanítóképzésben (marosvásárhelyi és nagykőrösi közös tapasztalatok)*
Kicsi Noémi: *Kántor, énekvezér, kórista. Maros megyei kántorok 1948 után*
Barna Gábor: *Adatok egy temesközi (bánsági) magyar falu, Végvár református ünnepeiről*
Ormosi Viktória: *Visszatekintés a Reformáció emlékévére egy múzeumi kiállítás tükrében*
Gyöngyössy Orsolya: *A nagyboldogasszonyi búcsú Csongrádon*
Sápy Szilvia: *A vízözön időpontjának archeoasztrolómiai megközelítése*
Szigeti Jenő: *A kisebb protestáns egyházak népi vallásossága az első világháború idején (1914-1918)*
Mihucz Péter: *Egyenruhák és személyi felszerelések az I. világháborúban*

P. Szalay Emőke: *XVI–XVII. századi ötvösmunkák a Szatmári Egyházmegyében – töltséres poharak.* + beszámoló a tudományos kutatásairól

Őrsi Julianna: *Lelkészek életútja az államszocialista korban az újabb kutatások tükrében*

Szekcióelnökök és titkárok értekezlete

Ebben az esztendőben bennem, mint akkori elnökben már felmerült, hogy elnöki megbízásomat visszaadom, de tekintettel arra a tényre, hogy a következő esztendőben mindenképpen a szekciókban választásokat kellett tartani, ezért az évet még én vittem végig, mint elnök. Tekintettel az egyre jobban megnövekvő, egyéb más feladataimra, tudtam s eldöntöttem, hogy a 2019-es szekcióülésen, s az azon esedékes elnök és titkár választáson miért nem indulok újra az elnöki tisztségért. A 2019-es esztendőben több megbeszélésünk is volt a szekció új elnökének és titkárának személyét illetően, s végül olyan javaslat született, hogy a 2019-es debreceni ülésünkön az elnöki tisztségre Sápy Szilviát míg titkárnak Nagy Évát jelöli majd a szekció tagsága.

A 2019-es, Debrecenben tartott Doktorok Kollégiumának keretében szekciónkban a következő program szerint folyt a munka:

MRE Doktorok Kollégiuma – Egyházi Néprajzi Szekció ülésének programterve (Debrecen, 2019. augusztus 26–27.)

Augusztus 26, hétfő

Szigeti Jenő: *Hogyan lépte át a 19. századi protestantizmus a kereszténység kelet-nyugati határát?*

Szőke Anna: *„Sem magasság, sem mélység nem rettent” című könyv bemutatója*

Barna Gábor: *Felekezeti váltások és áttérések a 18. századi Kun-szentmártonban*

Bihari Nagy Éva: *Örökség szemlélet a hagyomány oktatásában*

Marinka Melinda: *Egy református német közösség az Alföldön*

Borsi-Kálmán Béla: *Gondolatok egy kevésbé ismert román társadalomtörténeti fejleményről: a fanariotizmus – és a mi belőle következők*

Gombik Judit Klaudia: *A csíksomlyói búcsú néprajzi vonatkozásai*

Kicsi Noémi: *Az aranykönyv mint helytörténeti és néprajzgyűjtési forrás. Farkas Jenő udvarfalvi református lelképásztor aranykönyv-bejegyzései*

Szalay László Pál – Löki Viktor: *Temetőkertek használata és gondozása*

Örsi Julianna: *Lelkészek szerepe a helyi társadalomban*

Kiss Beatrix: *A Déri Frigyes gyűjtemény szakrális tárgyai. Liturgikus textíliák*

Szabó Henriett: *A vallás és a hagyományképzés kapcsolata kelet-magyarországi cigány közösségekben*

Ormosi Viktória: *Református egyházi edények és úrasztali terítők a Déri Múzeum iparművészeti osztályának gyűjteményében*

Mihucz Péter: „Nemzeti” motívumok a hosszú 19. század katonai öltözködésében (1789–1914)

A szekció elnökének és titkárának megválasztása

Szekcióelnökök és titkárok értekezlete

Augusztus 27, kedd

P. Szászfalvi Márta: *Vallásturisztikai fejlesztések az Észak-Alföld régió református gyülekezeteiben*

Kavecsánszki Máté: *Szemponatok a népi táncművelés mentalitástörténeti értelmezéséhez a reformáció első két századában*

Kusnyír Éva: „Egyetlen tanító a községben” – Tanítók I. világháborús mozgósítása az Abaiji Református Egyházmegyében

Bálint Zsuzsa: *A keresztény etika és az incesztes intelem leképződése a spanyol és magyar cigány folklórszövegekben*

Juhász Eszter: *A vallásos élet egy nyírségi településen*

Szalay László Pál: *Föld és Ég II. – Tudomány és hit. Geológia és teológia című könyv, valamint Telkibánya anizix (Telkibánya az irodalom térképén) című kötet bemutatója*

Doktorok Kollégiumának Közgyűlése

A fenti programból két dolog látható: ebben az esztendőben is sikerült a legtöbb előadóval és előadással bíró szekcióvá lennünk a DK szekcióin belül, valamint az is, hogy megtörtént az elnök és a titkár megválasztása is. A korábbi javaslatoknak megfelelően történtek a jelölések, melyet a tagság teljes mértékben támogatott, így az új elnökség az ülés után nem sokkal a következő üzenetet küldte meg emailban a szekció tagjainak:

„Tisztelt Szekciótársak!

2019. augusztus 26-án az Egyházi Néprajzi Szekcióban belső elnök- és titkárválasztásra került sor. A szekció tudományos fokozattal rendelkező tagjainak javaslatára a Doktorok Kollégiuma közgyűlése elnöknek Sápy Szilviát, titkárnak Nagy Évát választotta.

Ezúton mondunk köszönetet Lévai Attilának, a Selye János Egyetem dékánjának 6 éves elnöki munkájáért, és további tevékenységéhez Isten gazdag áldását kívánjuk.

Örömmel tudatjuk, hogy szekciónk két új taggal bővült. A közgyűlésen sor került dr. Nagy Éva és dr. Kavecsánszki Máté ünnepélyes felvételére is. Mindketten a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének adjunktusai....

Szívélyes üdvözléssel: Sápy Szilvia elnök és Nagy Éva titkár

Elnöki megbízatásom tehát hat év és pár nap után megszűnt. Hálás vagyok a Mindenhatónak, hogy életem egyik legszebb megbízatását tölthettem be ezen időszak alatt. A szekciónak továbbra is tagja vagyok, és amíg csak számítanak rá, az is kívánok maradni.

A pandémia a 2020-as Komáromba tervezett Doktorok Kollégiumát teljesen törölte, s a 2021-es ülések is egy napos programmá zsugorodva, csak plenáris előadásokkal Budapesten tartattak meg, de hiszem, hogy az idénre (2022) tervezett debreceni találkozásunk nagyon örömteli lesz majd a szekcióban is – melynek minden jellegű előrehaladására, mint annak volt elnöke – Isten gazdag áldását kérem.

A szekció életére nézve a legfontosabb adatok a 2013–2019-es időszakban:

Az Egyházi emlékek felmérése és kutatása a Kárpát-medencében 2016–2020 pályázat célja a kutatás előtt teljesen ismeretlen, XVII–XVIII–XIX. századi szertartási tárgyak tudományos felmérése volt. A Tiszántúli Református Egyházkerületben a Szatmári Egyházmegyében 73 gyülekezetet mértek fel, a Szabolcs-Beregi Egyházmegyében 69 gyülekezet tárgyi emlékéanyagát írták össze (8047 tárgy, 9500 fénykép). Jelentős számú XVII–XVIII. századi ötvöstárgy és ónedény került elő. Az asztalossággal kapcsolatban az úrasztalok és az úrvacsorai állványok, egyházládák mellett a perseyekre is figyeltek. Felmérésük során jelentős számú úríhímzést tártak fel a XVII–XVIII. századból. A XVIII. század végén, a XIX. század elejétől általános volt a selyem jegykendők adományozása. A XIX. század közepe tájától megjelennek a már kifejezetten templomi használatra szánt terítők. Szépek és értékesek a házi-vásznak. A harangok között a XVIII. századiak mellett a XIX. századi darabok érdemelnek kitüntetett figyelmet. Fontosnak érezték az levéltári források helyszínen történő összeírását. Felmérték az orgonákat és a sírjeleket is. A kutatás eredménye három kötetben jelent meg. Az erdélyi Görgényi Egyházmegyében 49 gyülekezet anyagát mérték fel. A kárpátaljai magyar görögkatolikus egyházközségek anyagának felmérése hasonlóan történt.

Vezető kutató: dr. Pap Zoltánné dr. P. Szalay Emőke

Résztvevők:

Dr. Pilipkó Erzsébet néprajzkutató

Dr. Ósz Sándor Előd levéltáros, református lelkész

Dr. Tamás Horváth Iringó művészettörténész

Dr. Kovács Mária Márta művészettörténész

Dr. Szócsné Gazda Enikő néprajzkutató

Dr. Tóth Levente történész

Jékey Andrásné fényképész

Lisztés László fényképész

Szakács György református lelkész

Veres Emese Gyöngyvér néprajzkutató

A pályázat négy részből állt:

1. Az erdélyi evangélikus gyülekezetek felmérésének jelentőségét az adta, hogy a zaklatott múltú egyház emlékeire tudományos figyelem eddig még nem irányult, másrészt 2017-ben ünnepelte a keresztény világ a reformáció 500. évfordulóját. A templomberendezés, oltárképek mellett az ötvösmunkák, ónedények, textíliák, harangok, irat- és könyvanyag összeírását végezték el.

2. A kutatás második területe az erdélyi református gyülekezetek emlékéanyagára irányuló kutatások folytatása volt, a Dési Református Egyházmegye összeírására (ötvösmunkák, ónedények textíliák, harangok, irat- és könyvanyag) került sor.

3. A pályázat harmadik részében a már eddig feltárt református emlékéanyag két területének, XV–XIX. századi ötvösmunkák és XVI–XIX. századi ónedények tudományos feldolgozását végezték el.

4. A kutatás negyedik területe az ugyancsak évek óta folyó kárpátaljai magyar görögkatolikus egyházközségek felmérésének befejezése, majd kiadása.

Az Egyházi emlékek felmérése a Kárpát-medencében 2013–2018 pályázat három részből összetevődő kutatást foglalt magába. Két része a református egyház tárgyi emlékéanyagával foglalkozott a határon belüli és határon túli kutatási területen, a Tiszántúli Református Egyházkerület két egyházmegyéjének, valamint az Erdélyi Református Egyházkerület egy egyházmegyéjének teljes tárgyi és iratanyagát tárta fel. A harmadik részben a kárpátaljai magyar görögkatolikus egyház két egyházmegyéjébe tartozó egyházközségek emlékéanyagának felmérésére került sor. A református területeken az XVII–XIX. századi ötvösmunkák, ónedények jelentik a tárgyi anyag számban is kiemelkedő csoportját. E témakörben az ötvösségtörténet és az ónművéség kutatása hozott jelentős adalékokat. Kiemelendők a rézműves tárgyak felbukkanása, a kerámiaművészetben a fő területek a fajansz, kőedény gyártmányok mellett a fazekas termékek. A textil emlékek között a XVII–XVIII. századi szálszámolásos, szálán varrott, recehímzések, XIX. század eleji tüll és lyukhímzések, XIX. századi horgolt terítők mellett

XVIII–XIX. századi gyáripari termékek is felbukkantak. A harangok között szintén lehetnek XVIII. századi példányok. Kiemelkedő jelentőségű az orgonák felmérése. A Tiszántúli Egyházkerület megyéiben a sírjeleket is felmérték. Nagyon fontos célkitűzés volt Erdélyben az iratanyag teljes számbavétele, lefényképezése.

A pályázat az 1995-ben elkezdett református egyházi felmérésekhez kapcsolódott.

A pályázat három területet ölelt fel. Két része református emlékek feltárására vonatkozott:

1. A Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Egyházkerületében a Szabolcs-Beregi és Szatmári Egyházmegyére,

2. az Erdélyi Egyházkerület Görgényi Egyházmegyéjére kiterjedő kutatás tematikailag azonos.

3. A pályázat harmadik részében a kárpátaljai munkácsi, az ungvári és a szórvány magyar, illetve magyar–ruszin görögkatolikus egyházközségek templomainak felmérésére, illetve azok be rendezésének és teljes tárgykészletének számbavételére került sor.

A felmérés alap kutatás, a magyar műtárgyállomány jelentős részét kitevő, eddig jórészt ismeretlen emléktárgy számbavételét és a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tételét célozta meg, és jelentős művészettörténeti, iparművészet–történeti, néprajzi, orgonatorténeti, egyháztörténeti adatokkal szolgált.

A pályázatban résztvevő kutatók:

Dr. Balla Terézia adattáros Herman Ottó Múzeum Miskolc

Dr. Fekete Károly rektor Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Felhősné dr. Csiszár Sarolta muzeológus Vásárosnamény

Dr. Tamás Horváth Iringó Kolozsvár

Dr. Kovács Mária Márta muzeológus Maros Megyei Múzeum Marosvásárhely

Ormosi Viktória Debreceni Református Kollégium

Dr. Ósz Előd Kolozsvár levéltáros Erdélyi Református Egyház Levéltára

Dr. Pilipló Erzsébet muzeológus Laczkó Dezső Múzeum Veszprém

Szabóné Hegedűs Gyöngyi tanár Lévay József Gimnázium
Miskolc

Szakács György lelkész Debrecen

Dr. Tóth Levente kutató Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Kolozsvár

Témavezető: dr. P. Szalay Emőke muzeológus

A SZEKCIÓ TISZTSÉGVISELŐI

A szekció elnöke:

2000–2013 P. Szalay Emőke [A szekció tagsága Dr. Dankó
Imrét örökös elnökké választotta.]

2013–2019 Lévai Attila a komáromi Selye János Egyetem dé-
kánja,

2019– Sápy Szilvia

A szekció titkára:

1994–2004 Küllős Imre

2004–2009 Mezey Tibor

2009–2013 Pocsainé dr. Eperjesi Eszter

2013–2019 Sápy Szilvia

2019– Nagy Éva, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék-
ének adjunktusa

ÚJ TAGOK

2013 Lévai Attila

2013 Nagy Károly Zsolt (A Magyar Református Egyház Teo-
lógiai Doktorok Kollégiuma Vallástudományi Szek-
ció titkára 2003–2009)

2014 Örsi Julianna

2014 Tamás Horváth Iringó

2014 Sápy Szilvia

2019 Nagy Éva, Kavecsánszki Máté

ELHUNYT SZEKCIÓTAGOK

- 2015 Dr. Erdélyi Zsuzsanna Kossuth-díjas néprajzkutató
2016 Küllős Imre, a szekció korábbi titkára, református lelkész, híradástechnikai mérnök
2018 Dr. Ujváry Zoltán, a Debreceni Egyetem néprajzkutató emeritus professzora
2018 Dr. Dienes Erzsébet, a szekció alapító tagja, nyelvtörténész, középiskolai tanár
2020 Dr. Szigeti Jenő, a szekció alapító tagja, egykori titkára, a Hetednap Adventista Egyház lelkésze, teológiai doktor, egyháztörténész, egyetemi tanár, professor emeritus
2020 Dr. Patay Pál, régész, muzeológus, harangkutató, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott régész-főmuzeológusa

A SZEKCIÓ KIADVÁNYAI

A szekció tevékenységének látható tanúi a kiadványok, amelyek megjelentetésében mindig számíthatott külső támogatásokra, a kötetek megjelenését az esetek nagy részében ezek tették lehetővé.

Vallási Néprajz

A szekció periodikája az 1985-ben megindult *Vallási Néprajz* sorozat, melynek eddig 16 kötete jelent meg.

Vallási Néprajz 1. *Református néphagyományok*. Budapest 1985. 375 p Az ELTE Folklorisztikai Tanszékének támogatásaitta lehetővé kiadását.

Vallási Néprajz 2. *Protestans egyházi források, kutatók, hagyományok*. Tanulmánygyűjtemény Illyés Endre emlékére ajánlva. Budapest 1985. 554 p ELTE Folklore Tanszék kiadványa.

- Vallási Néprajz 3. *Módszerek és történeti adatok*. Újszaszy Kálmánnak ajánlva. Budapest 1987.
- Vallási Néprajz 4. *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Budapest 1990. 318 p Magyarorsággkutató Könyvtára második kötete.
- Vallási Néprajz 5. *Jubileumi kötet*. Tanulmánygyűjtemény a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció tevékenységének 10. évfordulójára. Debrecen 1991. 378 p Tiszantúli Református Egyházkerület támogatásával.
- Vallási Néprajz 6. *Tanulmánykötet*. Debrecen 1994. 300 p OTKA- és OKTK-támogatás.
- Vallási Néprajz 7. *Gyülekezeti élet és vallási szokások a Kükküllői Református Egyházmegyében*. Budapest 1995. 235 p OKTK- és OTKA-támogatás.
- Vallási Néprajz 8. *Ökumenikus tanulmányok*. Debrecen 1996. 316 p Doktorok Kollégiuma, Magyar Református Egyházak Ökumenikus Tanácsa KLTE Néprajzi Intezet és OTKA-támogatás.
- Vallási Néprajz 9. *Kárpátaljai tanulmányok*. Budapest 1997. 405 p OTKA, KLTE Néprajzi Tanszék támogatása.
- Vallási Néprajz 10. *Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Budapest 1999. 270 p¹⁶
- Vallási Néprajz 11. *Illyés Endre néprajzi tanulmányai*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék és Debreceni Hittudományi Egyetem kiadványa a Böszörményi Alapítvány támogatásával. Debrecen 2002. 208 p¹⁷
- Vallási Néprajz 12. *Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk*. Budapest 2005. Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Tanszék és a Magyar Evangélikus Egyház Néprajz

¹⁶ Az első tíz kötet szerkesztői között ki kell emelni Küllős Imola tevékenységét, aki Molnár Ambrus segítő társaként legszelopesabb tagja volt a szekciónknak.

¹⁷ Ezt a kötetet még Molnár Ambrus indította el, szerkesztői Bartha Elek és P. Szalay Emőke.

- rajzi Munkacsoportjának kiadása. Budapest 2005. 288 p¹⁸
- Vallási Néprajz 13. *Tanulmánykötet*. Magyar Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának kiadása, ELTE Folklore Tanszék–MTA ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport. Budapest 2006. 166 p¹⁹
- Vallási néprajz 14. *Az unitáriusok öröksége. Simén Domokos emlékére*. Budapest, 2008. 194 p²⁰
- Vallási néprajz 15. *Hit–Élet–Tudomány*. Tanulmányok Molnár Ambrus tiszteletére. Budapest, 2010. 227 p²¹
- Vallási néprajz 16. *Válogatott tanulmányok a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójában elhangzott előadásokból* 2019. augusztus 26–27, Debrecen, 2019. 247 p²²

A Magyar Református Egyházak Javainak Tára

A kutatási fejezetben már ismertettük a gyűjteményi összeírás eredményeit. A kárpátaljai kutatás során láthatóvá vált, hogy óriási, eddig jórészt ismeretlen muzeális értéket találtunk. Már ekkor felvetődött, hogy ezt valamilyen módon nyilvánosság elé kellene tárni. Először csupán válogatásra gondoltunk, azonban az anyag nagyságát és művészeti, népművészeti értéket látva Tenke Sándor felvetette, hogy teljes egészében jelentessük meg az összeírást. Már a gondolat megszületésekor látszott, hogy a közlésre több kötetben kerülhet sor. Az egyes kötetek megjelenését a Református Egyház Zsinatának Gyűjteményi Tanácsa támogatta. Terveinkkel más helyekre is fordultunk támogatásért. 1999-ben munkánkat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Millenniumi

¹⁸ Szerkesztette Veres Emese Gyöngyvér.

¹⁹ Szerkesztette Veres Emese Gyöngyvér.

²⁰ Veres Emese Gyöngyvér.

²¹ Szerkesztette Küllős Imola.

²² Szerkesztette Bihari Nagy Éva – Sápy Szilvia.

Kormánybiztosság egyaránt bevette támogatott céljai közé a szellemi és tárgyi világ lappangó emlékeinek nyilvánosságra hozása címszó alatt. Öt kötet látott napvilágot ezen támogatások segítségével Tenke Sándor főszerkesztésével, Küllős Imre és P. Szalay Emőke szerkesztésében. A Gyűjteményi Tanács következő vezetőjének, sorozatunk szerkesztőjének, Berecz Ágnesnek a támogatására is bizton számíhattunk és számíthatunk.

Az 1996-ban megkezdett református egyházi emlékek felmérésének eredményeit első támogatónk, a kutatás elindítója Tenke Sándor a kezdetektől igyekezett megjelentetni. Az első öt kötet a Nemzeti Kulturális Alap, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Millenniumi Programok támogatásával jelenhetett meg.

Munkánkat, illetve a *Magyar Református Egyházak Javainak Tára* sorozat további köteteinek kiadását a Nemzeti Kulturális Alap, az OTKA, a Magyar Református Egyház Gyűjteményi Tanácsa, a Doktorok Kollégiuma, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, a Tiszántúli Református Egyházkerület, Borsod-Gömöri és Abaúji Egyházmegye, a Szlovákiai Református Egyház, illetve szlovák állami támogatás segítette.

A sorozat címe: *Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határon túli református egyházak.*

1. Kárpátaljai Református Egyház I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Szerkesztette: Küllős Imre – P. Szalay Emőke, Budapest 1999. 375 p.
2. Kárpátaljai Református Egyház II. Beregi Egyházmegye I. Szerkesztette: Küllős Imre – P. Szalay Emőke, Budapest 2000. 258 p.
3. Kárpátaljai Református Egyház III. Beregi Egyházmegye II. Szerkesztette: Küllős Imre – P. Szalay Emőke, Budapest 2001. 281 p.
4. Kárpátaljai Református Egyház IV. Ungi Egyházmegye. Szerkesztette: Küllős Imre – P. Szalay Emőke, Budapest 2001. 332 p.

5. A határontúli református gyülekezetek iparművészeti emlékei Szerkesztette: Küllős Imre – P. Szalay Emőke, Budapest 2002. 392 p
6. P. Szalay Emőke: Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben. Kárpátaljai Református Egyház. Debrecen 2004. 236 p Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.
7. Magyar Református Keresztyén Egyház Szerbia–Montenegro. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2005. 341 p OKTK és a Magyar Református Zsinat Országos Gyűjteményi Tanácsának támogatásával.
8. Horvatorszagi, Szlovéniai és Burgenlandi Magyar Református Egyház. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2005. Magyar Református Zsinat Országos Gyűjteményi Tanácsának és a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma támogatásával.
9. Szlovákiai Református Egyház I. Ungi Egyházmegye. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2006. 256 p Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.
10. Szlovákiai Református Keresztény Egyház. 2. Zempléni Egyházmegye I. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2007. 256 p Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.
11. Szlovákiai Református Keresztény Egyház. 3. Zempléni Egyházmegye II. I. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2007. 256 p Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.
12. P. Szalay Emőke: Iparművészeti emlékek a vajdasági, drávaszögi, szlavóniai, muramelléki és burgenlandi magyar református gyülekezetekben. Debrecen 2007. 240 p Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.
13. P. Szalay Emőke: Úrihímezés úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében, [fényképek Pap Zoltán et al.]. Tiszántúli Református Egyházkerület, 2009. 312 p.

14. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben 2010. 320 p
15. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1. 2018. 268 p.
16. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Református Egyházmegye gyülekezeteiben 2. 2018. 264 p.
17. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben 2010. 320 p.
18. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 4. Abaúj-Tornai Református Egyházmegye 1. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2010. 239 p.
19. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 5. Abaúj-Tornai Református Egyházmegye 2. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2011. 243 p.
20. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 6. Abaúj-Tornai Református Egyházmegye 3. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2012. 220 p.
21. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 7. Gömöri Református Egyházmegye 1. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2013. 220 p.
22. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 8. Gömöri Református Egyházmegye 2. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2013. 186 p.
23. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 9. Gömöri Református Egyházmegye 3. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2013. 238 p.
24. P. Szalay Emőke: Református egyházművészet Magyar Református Egyház Gyűjteményi Tanácsa, 2012. 276 p.
25. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben 1. 2015. 294 p.

26. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben 2. 2015. 287 p.
27. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 10. Barsi Református Egyházmegye 1. (szerk. P. Szalay Emőke) 2014. 315 p.
28. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 11. Barsi Református Egyházmegye 2. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2015. 279 p.
29. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 12. Komáromi Református Egyházmegye 1. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2015. 231 p.
30. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. 13., Komáromi Református Egyházmegye 2. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2015. 255 p.
33. A Tiszántúli Református Egyházkerület: Debreceni Református Egyházmegye 1. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2015. 326 p.
34. A Tiszántúli Református Egyházkerület: Debreceni Református Egyházmegye 2. (szerk. P. Szalay Emőke) 2017. 335 p.
35. A Tiszántúli Református Egyházkerület: Debreceni Református Egyházmegye 3. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2018. 366 p.
37. P. Szalay Emőke: Az Írás ívó eszközről beszél... I. XV–XVII. századi gótikus és későgótizáló úrasztali kelyhek a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. 2017. 223 p.
38. P. Szalay Emőke: „Az Írás ívóeszközről beszél...” II. XVI-XVII. századi tölcéses poharak a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. 2018. 140 p.
39. A Tiszántúli Református Egyházkerület V. Szatmári Református Egyházmegye 1. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2017. 340 p.

40. A Tiszántúli Református Egyházkerület 6. Szatmári Református Egyházmegye 2. Szerkesztette: P. Szalay Emőke 2017. 348 p.
41. Tiszántúl református orgonái 1. Szerkesztette: Fekete Károly – Szakács György – P. Szalay Emőke 2018. 262 p.
42. P. Szalay Emőke: „Az Írás ívóeszközről beszél...” 3. XVI–XVII. századi sima, cápás, gyapjas és talpas poharak a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. 2019. 182 p.
43. P. Szalai Emőke: „Vevé a kenyeret...”: XV–XVIII. századi kenyérosztó tálak és tányérok a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. 2019. 168 p.
44. P. Szalay Emőke: Ezüst úrvacsorai borosedények: XVI–XX. századi kannák és kupák a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninnei és tiszántúli református egyházközségekben 2020. 141 p.
45. P. Szalay Emőke: „...mindennemű edényeket, akár... cserép legyenek... elfogadjuk...”: XVIII–XX. századi cserépedények a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben 2019. 142 p.
46. P. Szalay Emőke A keresztség sákramentuma: XVI–XX. századi ezüst keresztelődények a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református gyülekezetekben. 2020. 150 p.

Jubileumi kötetek

2016-ban

Bihari Nagy Éva – Marinka Melinda – Kavecsánszki Máté és Keményfi Róbert (szerk.): *Diptichon: tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

2018-ban Szőke Anna (szerk.): „*Sem magasság, sem mélység nem rettent*” *Kulturális értékeink a Kárpát-medencében III.* tanul-

mánykötet. Tanulmánykötet a reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben rendezett emlékkonferencia előadásából. Kishegyes: Kiss L. Néprajzi Társ.

2019-ben P. Szászfalvi Márta – Kavecsánszki Máté (szerk.): *Pietas et Scientia*: tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék – Tiszántúli Református Egyházkerület – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kiadásában.

Egyéb megjelent kötetek

2007-ben Pocsainé Eperjesi Eszter: *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai 16–17. század: Tiszán inneni református egyházvidék*. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium

2014-ben

Pocsainé Eperjesi Eszter – Rádainé Bodnár Katalin: *„Legyen kedves az Úr előtt ez ajándék...”: a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihímzéses úrasztali terítői*. Sárospatak: Hernád K.

Barna Gábor (szerk.) *Kaposkelecsény. Egy Ung megyei település mindennapjai a 20. században*. Kaposkelecsény

2015-ben

Pocsainé Eperjesi Eszter – Rádainé Bodnár Katalin: *Mintakönyv: a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihímzéses úrasztali terítőiről készített mintarajzok I-II*. Sárospatak: Hernád K.

Sápy Szilvia: *A halotti búcsúztató: a műfaj eredete és történeti rétegei* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék–Ethnica

2016-ban

Pocsainé Eperjesi Eszter – Rádainé Bodnár Katalin: *Török hímzésű úrasztali terítők a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában: a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának török hímzésű úrasztali terítői*. Sárospatak: Hernád K.

Örsi Julianna (szerk.) *Palástban: nagykunsági és kötődő lelkészek bizonyágtétele igével, tollal, tettel a magyarságért.* Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. Túrkeve: Túrkevei Kulturális Egyesület

2017-ben Barabás László: *Ünnepünk népi színháza* erdélyi játékos népszokások karácsonytól pünkösdig. [a fotókat Bálint Zsigmond et al. felvételeiből vál.]; [a dallamokat lejegyezte és a kottákat kész. Sinkó András]. Marosvásárhely: Mentor Könyvek

2020-ban Szigeti Jenő: *A népi vallásosság és kegyesség a 18. és 19. században.* Budapest: L' Harmattan Kiadó

KIÁLLÍTÁSOK, VIDEOFILMEK, EGYÉB PROGRAMOK

A szekció kutatásait nem csak előadások keretében igyekezett szélesebb körben ismertté tenni. Már 1996-ban a januári mátraházi ülésen egy kis kiállítást rendezett Molnár Ambrus és Küllős Imola az addig összegyűlt, elsősorban nyomtatott és kéziratot anyagból, amelyet a gyűjtések során készített fényképekkel gazdagítottak. A kiállított anyagot kibővítve az 1996-os augusztusi DK konferencián is bemutatták.

FOTÓKIÁLLÍTÁSOK

1997–2017

Az évek során több mint 8 ezer fényképfelvételt leltározunk be, ezek Küllős Imre, majd Winter Erzsébet munkái. Ez a jelentős fotóanyag tette lehetővé, hogy fénykéпкиállításokat rendezzünk, amelyek a határon túli reformátusok emlékeit, szokásait mutatják be. A kiállításokat Tenke Sándor segítségével a Károli Gáspár Egyetem, a Teológiai Kar, a Gyűjteményi Tanács, Bölcskei Gusztáv püspök segítségével a Tiszantúli Református Egyházkerület, a

Déri Múzeum, a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé.

Külön ki kell emelni, hogy kiállításaink elkészítésében és megrendezésében a Doktorok Kollégiuma erkölcsi és anyagi támogatását végig érezhettük, különösen Szathmáry Sándor, majd Kádár Zsolt főtktár állt támogatásával minden alkalommal elképzeléseink mellé.

A kiállításokat egyrészt a Doktorok Kollégiuma éves konferenciáinak tiszteletére rendeztük, illetve mutattuk be. Kiállítással tisztelegtünk a Református Világtalalkozó és 1848–49 évfordulója előtt is. Más részük a Déri Múzeum kiállításaként készült.

1997

„Itt élned, halnod kell”. A kárpátaljai református gyülekezetek emlékeiből. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Kalotaszögi konfirmáció. A Református Világtalalkozó tiszteletére. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

„Akiért nem szólt a harang” A Gulág áldozatai Kárpátalján. Küllős Imre fényképeiből

1998

1848–49 emlékei a Kárpátalján. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Koronavárosok: Huszt, Viske Técső. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Magyarnak számkivetve. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

1999

„Végek dicsérete”. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Ősök jussán. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

- 2000
 „Tűzben próbált arany”. *Gótikus emlékek a kárpátaljai református templomokban.* Küllős Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.
- 2002
Vajdasági református templomok. Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.
- 2003
Bodrogszentes temploma. Winter Erzsébet fotóiból
- 2004
Ungi templomok. Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.
 „Uram, Te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedekre” Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.
- 2005
Vízszoly és Gönc Bíros Zalán fényképei. Winter Erzsébet fotóiból
- 2007
 „Én Istenem háza” Nagylónya. Winter Erzsébet fotóiból
- 2008
Gömöri festett mennyezetkazetták. Winter Erzsébet fotóiból
- 2009
 „Egy szívvel, egy hittel reformátusok” A Generális Komnvent tiszteletáre. Winter Erzsébet fotóiból
- 2010
Gömöri templomok. Winter Erzsébet fotóiból
- 2012
Ablakok a múltba Boldva református temploma. Winter Erzsébet fotóiból
- 2017
Szabjektív–objektív. Szatmári-beregi református templomok. Winter Erzsébet fotóiból

A kiállítások megnyitását többször vállalta Bölcseki Gusztáv és Erdélyi Géza püspök, G. Szabó Botond gyűjteményigazgató.

A fotókiállítások iránt jelentős érdeklődés mutatkozott. Több múzeumban, templomban állítottuk ki őket. Nagyváradon a Sulyok Intézetben, Drávaszögben Csúzán, Pélmonostoron a Magyar Házban és Kopácson mutattuk be, a Muramelléken Kisszerdahelyen. Az 1848-as kiállításunkhoz a Nemzeti Kulturális Alap-programtól kaptunk támogatást ahhoz, hogy Kárpátaljan mutathassuk be. Az „*Uram, Te voltál hajlékunk...*” kiállításunk Sepsi-szentgyörgyön a *Vallási néprajz a Kárpát-medencében* című konferencián került bemutatásra.

Az első drávaszögi kiállításához kapcsolódóan felolvasó estet rendeztünk a Ráday Kollégiumban 1998 decemberében. A Drávaszögben, a Mura melléken szintén további kulturális programok kapcsolódtak a kiállításokhoz.

Molnár Ambrus videofilmek sorát készítette el. Ezek közül a *Kalotaszegi konfirmáció* és az *Ősök jussán* c. filmeket emelném ki, amelyek ugyancsak több helyen kerültek bemutatásra.

Határon túli tagjaink között többen foglalkoznak irodalommal. Több mint 10 éve, hogy a Doktorok Kollégiuma ülészaka alatt megrendezzük költői estünket, amelyeken verseikből, irodalmi munkáikból tartanak felolvasást, színesítve programjainkat. Az esteken Ötvös László részvétele elmaradhatatlan, ő az egyik fő irányítója ezeknek az alkalmaknak. Más szekcióból is szívesen társultak hozzánk ezeken az alkalmakon. 2002-től már a megalakult Irodalmi Szekcióval közösen tartjuk a felolvasó esteket.

Az utóbbi években videofilm bemutatásokat rendeztünk a konferenciákon. S. Laczkovits Emőkének a naptári ünnepekről, Nagy Annának a kalotaszentkiralyi konfirmációról, Molnár Ambrusnak a kalotaszegi konfirmációról és a Drávaszögről készült videofilmjeit mutattuk be. 2002-ben a vajdasági református temetőkről, 2004-ben egy ökumenikus kegyhelyről szólt Raj Rozália és Nagy István filmje.

Sápy Szilvia a földesi zeneiskola tanulójának kis műsorával a 2003-as Rákóczi Ferenc és a szabadságharc tiszteletére rendezett konferenciát és a 2006-os kiállításunkat színesítette.

Konferenciáinkat mindig nagy érdeklődés fogadja. Az augusztusi előadásaink hallgatottsága igen jelentős, ötven-hatvan fő vesz részt programjainkon.

A kiállításaink bemutatását legtöbbször a Doktorok Kollégiuma támogatása tette lehetővé.

KAPCSOLAT A MÉDIÁKKAL

A szekció összejöveteleiről, konferenciáiról különböző sajtóorgánumban jelennek meg ismertetések, híradások, így a *Reformátusok Lapjában*, a *Confessióban*, a *Néprajzi Hírekben*, a debreceni *Múzeumi Kurírban*. Több alkalommal foglalkozott a szekcióban folyó munkával a Kossuth Rádió határon túli kutatásokkal foglalkozó műsora, illetve a Méliusz Radió.

Nagy jelentőségű a *Református Tiszántúl* című folyóiratban biztosított lehetőség, melynek keretében külön rovatban mutatkozhat be a szekció. Egyrészt a konferenciákon elhangzott előadások kerülhetnek közlésre, másrészt kisebb-nagyobb témákkal jelentkezhetnek a szekció tagjai. Külön köszönet érte Fekete Károly főszerkesztőnek, hiszen így folyamatosan ébren tarthatjuk az érdeklődést munkánk, kutatásaink iránt.

DÍJAK

2013 B. Kovács István, Magyar Örökség díj

2014 Patay Pál, Magyar Érdemrend Tisztikeresztje polgári tagozat

2014 Felhősné Csiszár Sarolta, Károli-díj

2014 Bartha Elek, Debrecen Város Csokonai-díj

2014 Voigt Vilmos, Eötvös József-koszorú

2015 P. Szalay Emőke, Debrecen város Pro Urbe díja

- 2015 Örsi Julianna, Magyar Érdemrend Tisztikeresztje polgári tagozat
- 2016 Szőke Anna, Magyar Életfa díj
- 2016 Barna Gábor, Scheiber Sándor-díj
- 2016 Ötvös László, bibliakutató, lelkesz, költő, a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztje
- 2017 Barabás László, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság Életműdíja
- 2018 Barna Gábor, Magyar Érdemrend Tisztikeresztje polgári tagozat
- 2018 Szőke Anna, Magyar Néprajzi Társaság Pro Ethnographia Minoritatum Emlékérem
- 2019 Szőke Anna, Brunszvik Teréz-díj
- 2020 Szigeti Jenő, Raoul Wallenberg-díj
- 2020 Ötvös László, Szenci Molnár Albert-díj

Isten segítségével és a munkatársak támogatásával Molnár Ambrus munkájához és szelleméhez híven szeretnénk folytatni a szekció munkáját.

Scientia

Sápy Szilvia
P. Szalay Emőke
Barna Gábor
Nagy Varga Vera

Az utolsó vacsora asztalterítője volt-e Jézus halotti leple?

Észrevételek az oltárterítő, úrasztali terítő kialakulásának történetéhez

SÁPY SZILVIA

Dr. John P. Jackson amerikai fizikus, a torinói lepel egyik elismert szakértője és felesége, Rebecca 2018. szeptember 23. és 29. között Magyarországra látogatott, és Szegeden, Szarvason, Lajosmizsén, Pécsen, Győrött, valamint három budapesti helyszínen előadásokat tartott.¹ Az ereklye keletkezésével kapcsolatban megállapították, hogy a lepel valójában az utolsó vacsora asztalterítője volt, mellyel letakarták Jézus holttestét.² A kutatópáros által felállított hipotézis felkeltette téma iránti érdeklődésemet. Korábban – 2017 és 2018 között – Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének csillagszimbólumait vizsgáltam,³ s munkám során „partra vetődött” bennem egy intuitív gondolat. Épp az ellenkezője annak, melyet

¹ Magyarországra érkezik John Jackson, a torinói lepel világhírű kutatója: <https://www.magyarkurir.hu/nezopont/magyarorszagra-erkezik-john-jackson-torinoi-lepel-vilaghiru-kutatoja> (Letöltés dátuma: 2019. 09. 05.)

² Az utolsó vacsora asztalterítője lenne a rejtélyes torinói lepel? <https://www.origo.hu/tudomany/20180930-a-lepel-elismert-amerikai-szakertoje-tartott-eloadast-magyarorszagon.html> (Letöltés dátuma: 2018. 10. 15.)

Exkluzív interjú sugárzott a torinói lepel elismert szakértőjével, John P. Jackson fizikussal az M5 kulturális csatorna 2019. október 15-én, hétfőn este 21 órától a *Titkok és ereklyék* című dokumentum-sorozatban. <https://www.youtube.com/watch?v=VBAbjoNwcpQ> (Letöltés dátuma: 2019. 09. 09.)

³ Sápy 2018: 46–62.

John P. Jackson és Rebecca megfogalmazott. Mégpedig az, hogy a keresztények asztalterítője lényegében halotti lepel, és az oltárterítő a korai kereszténység időszakában a halotti lepelből alakult ki. Tanulmányommal – hasonlóan a kutatópárhoz – nem kívánok senkit sem meggyőzni, céloom csupán annyi, hogy hozzájáruljak a tudományos probléma más irányú megközelítéséhez, széleskörű feltárásához.

1. Étkezési formák Jézus korában

1.1. ASZTALTÍPUSOK

A torinói lepel egy téglalap alakú, 436 centiméter hosszú és 110 centiméter széles halszálkamintás szövésű lenvászon szövet.⁴ Az első kérdés az, hogy Jézus idejében létezett-e a torinói lepel formájának és méreteinek megfelelő asztal.

Az asztal ősfarmája az ókori közel-keleti civilizációkban az alacsony lábazatra emelt tálcából, illetve tálból fejlődött ki.⁵ Az egyiptomi óbirodalom idején kerek, kis talapzaton álló asztalkák mellett kuporogva fogyasztották az ételt.⁶ A régészeti leletek tanúsága szerint a kerek asztaltípus mellett a négyszögletes változat is fellelhető volt már ekkor.⁷ A *tálcaasztal* az ókori görög, római kultúrákon kívül Európában is elterjedt és továbbfejlődött (az ülőhelyek magasodásával párhuzamosan az asztalok is magas lábakat kaptak).⁸

Az ókori görögök és rómaiak mindennapi tevékenységében nagy szerepet kapott az ágy: fekvé nemcsak aludtak, de étkeztek, lakomáztak, ill. hódoltak a társas szórakozásoknak, sőt, olykor

⁴ Víz 1986: 5.

⁵ Cs. Sebestyén 1930: 175–177; Bátky 1931a: 34; K. Csilléry 1958: 3.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

dolgoztak is.⁹ Az étkezőasztalt három fekhely vette körül három oldalról, minden oldalon 3-3 embernek volt helye.¹⁰ Később úgy gondolták, hogy a meghívott vendégek száma a lakoma fényét emeli, ezért az étkezéshez több ebédlőasztalt is használtak.¹¹ E típus könnyen mozdítható volt, olykor ételfogásonként kicserélték. Erre a célra a görög háromlábú asztal felelt meg legjobban, melynek lábai gyakran bronzból készültek állatláb-formában.¹²

A tannaitikus források – nevezetesen a Misna, Toszefta, valamint a Babiloni és Jeruzsálemi Talmud – alapján nincsenek egyértelmű bizonyítékok arra nézve, hogy a zsidó emberek szombat alkalmával és egyéb ünnepeken, beleértve ebbe a húsvétot is, másfajta asztalokat használtak volna, mint amelyek a Krisztus utáni első két évszázadban általánosan elterjedtek voltak.¹³ Ezeket azonban – hasonlóan a ház többi részéhez – valószínűleg rituális tisztításnak vetették alá.¹⁴ A Misnában fellelhető utalások alapján a négyzet alakú, általában háromlábú asztalok fából, agyagból vagy márványborítással készültek, melyek méretük szerint három vagy négy ember elhelyezését tették lehetővé.¹⁵ Nagyobb közösség ellátásánál, például esküvőkön hosszú asztalokat használtak (*dahavanoth*).¹⁶

A zsidók asztalhoz telepedésének módja lényegében nem tért el a rómaiak szokásaitól; evés közben egy alacsony asztal körül kánpapén vagy párnán feküdtek. Bal kezükkel a fejüket támasztották,

⁹ Kaesz 2008: 55.

¹⁰ Kaesz 2008: 55.

¹¹ Bálint 2005: 34.

¹² Kaesz 2008: 55–56.

¹³ Samson H. Levey (1909–1998) rabbi, professzor emeritus (Los Angeles) megállapítása. Was the Shroud of Turin the Tablecloth of the Last Supper? <https://shroudstory.com/2019/04/18/was-the-shroud-of-turin-the-tablecloth-of-the-last-supper/> (Letöltés dátuma: 2019. 07. 02.)

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

a jobbal pedig az ételt fogyasztották.¹⁷ Mivel az utolsó vacsorán tizenhárom ember vett részt, feltehetően nagyobb kanapékat használtak vagy több párnát fektettek le, hogy a tanítványok elférjenek egymás mellett.¹⁸ A fekvő (félkényöklő helyzetben) étkezést az egész antikvitásban gyakorolták, a hellenisztikus-római civilizációra azonban különösen jellemző szokás volt. A görög kulturális elemek beszivárogtak mind a zsidók, mind pedig a rómaiak mindennapi életébe.¹⁹

Jézus keresztre feszítésének idején tehát a kisméretű, kerek vagy négyszögletes tálcaszalok voltak használatban. A torinói lepel méreteihez illeszthető négyszögletes, hosszúkás asztalforma csupán a IX. század második felétől jelent meg.²⁰ Ez az ún. *bakos asztal*, amely, két, önmagában is megálló bakra fektetett deszkából állt, és amelyet csak az étkezés idejére állítottak fel.²¹ Leonardo da Vinci *Utolsó vacsora* című alkotásán (1498) is ilyen asztaltípus látható. Az ábrázolás azonban a reneszánsz korszak kulturális közegének a sajátosságait mutatja, és nem a Jézus idejében fellelhető állapotokat tükrözi. Leonardo – feltehetően abból az elgondolásból, hogy megkönnyítse a bibliai történet értelmezését – az utolsó vacsora eseményeit saját korának eszköztárával jelenítette meg.

¹⁷ Hill 2014: 176.

¹⁸ Julian Spriggs: RecliningatTable, <http://www.julianspriggs.co.uk/-Pages/Reclining> (Letöltés dátuma: 2019. 11. 13.), Mít evett Jézus a tanítványaival az utolsó vacsorán? <https://mult-kor.hu/mit-evett-jezus-a-tanitvanyaival-az-utolso-vacsoran-20160325> (Letöltés dátuma: 2020. 01. 14.)

¹⁹ Kovács 1969: 322–324, 380–395; Hegyi–Kertész–Németh–Sarkady 2005; Hill 2014: 157, 260.

²⁰ K. Csilléry 1958: 7.

²¹ K. Csilléry 1977: 152; Lukács 2011: 91–92. Lásd még: Dr. Lukács Zsófia: Asztalok: <https://lukacszsofia.webnode.hu/news/asztalok/> (Letöltés dátuma: 2019. 10. 07.); K. Csilléry 1982: 246.

1.2. AZ ASZTALTERÍTŐ HASZNÁLATÁNAK KÉRDÉSKÖRE

Rebecca Jackson a *Tütkök és erekyék* című dokumentumsorozatban azt valószínűsítette, hogy az utolsó vacsorán, azaz a zsidó peszachkor az ételeket terítón fogyasztották. A nagy gránitasztalokat – abból a célból, hogy megóvják azokat a szennyeződésektől – terítővel fedték le. Véleménye szerint ez a zsidók által alkalmazott asztalkendő a rómaiak közvetítésével később egész Európában elterjedt.

E feltételezésnek azonban ellentmondanak a tannaitikus forrásokban fellelhető adatok. Ezen utalások alapján ugyanis a zsidók az ételeket általában fedetlen asztalokon fogyasztották és csak a tehetősebbek használtak egy kisméretű terítőt az asztal letakarásához, illetve ajkuk étkezés utáni törléséhez.²² A Misnában megemlítenek egy bőr aszalterítőt is, amely Moses Maimonidész²³ szerint valószínűleg az asztal megóvását tette lehetővé.²⁴ Az egyetlen hivatkozás, amely az asztal befedésével hozható kapcsolatba, az az élelmiszer letakarására szolgáló kendő, amely az asztalra helyezett ételt védte a legyektől és más rovaroktól.²⁵

A rómaiak a köztársaság korában (Kr. e. 509. – Kr. e. 27.) még terítő nélküli asztalok mellett étkeztek. A hímzett, mintás aszalterítőt a császárkor idején jött divatba.²⁶ Az asztalkendőt inkább szalvétaként használták, melynek két típusát ismerték. A *mappa* különféle anyagból készített szövetdarab volt, melyet a vendégek vittek magukkal a lakomára, s mely különösen a kéz és a száj megtörlését tette lehetővé. A meghívottak emellett ételt is csomagoltak

²² Samson H. Levey professzor tanulmánya: <https://shroudstory.com/2019/04/18/was-the-shroud-of-turin-the-tablecloth-of-the-last-supper/>

²³ Moses Maimonidész (1137 vagy 1138, Córdoba – 1204. december 13., Fuszát), zsidó rabbi, orvos, filozófus; Córdobaiban és Egyiptomban tevékenykedett a középkorban.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Apicius 1996: 127.

bele, amit haza vittek és otthon fogyasztottak el.²⁷ A *manetele* szintén a kezek megtörlésére szolgált, melyet azonban a házigazda bocsátott a vendégek rendelkezésére.²⁸ Hadrianus császár uralkodása óta (Kr. u. 117–138.), amikor az asztalokat leteríteni kezdték, a *manetele* elnevezés az asztalterítőre is kiterjedt.²⁹ Martialis római költő (Kr. u. 38–41 között – 104) epigrammájában elsőként hivatkozik a *manetele* asztalterítőként való alkalmazására:

*A nemesebb citrus bolyhos len földeti nálad:
Asztalomon gyűrűt hagyhat a tál s a pohár.*³⁰

Az asztalterítő kialakulása tehát meglehetősen kései kultúrtörténeti mozzanatnak tekinthető, s jóval meghaladta Krisztus keresztalálának idejét. Az asztalterítés szokásának állandósulását, általánossá válását a *bakos asztaltípus* elterjedése hozta magával a Krisztus utáni első évezred vége felé.³¹

1.3. ASZTAL VAGY PADLÓRA HELYEZETT TERÍTŐ?

Lukács evangéliumának Károli-féle fordítása alapján Jézus a kovásztalan kenyerek napján asztal mellé telepedett tanítványaival:

És elküldé Pétert és Jánost, mondván: Elmenvén, készítsétek el nekünk a húsvéti bárányt, hogy megegyük. Ők pedig mondának neki: Hol akarod, hogy elkészítsük? És ő monda nekik: Ímé, mikor bementek a városba, szembe jő veletek egy ember, ki egy korsó vizet visz; kövessétek őt abba a házba, amelybe

²⁷ *mappa* szócikk: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/4909.html> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)

²⁸ *Mantele*, *mantile* szócikk: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/4896.html>

²⁹ szócikk: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/4896.html>

³⁰ Csengery 1942: 457. Marcus Valerius Martialis: Epigrammák, 14. könyv 139. itt a szerző arról ír, hogy asztala nem drága citrusfából készült, így nem szükséges azt terítővel lefednie.

³¹ K. Csilléry 1977: 26.

bemegy. És mondjátok a ház gazdájának: Ezt mondja néked a Mester: Hol van az a szállás, ahol megesszem az én tanítványimmal a húsvéti bányát? És ő mutat néktek egy nagy vacsoráló helyet, berendezve, ott készítsétek el. Elmenvén pedig, úgy találák, amint mondta nékik; és elkészíték a húsvéti bányát. És mikor eljött az idő, asztalhoz üle, és a tizenkét apostol ő vele egyetemben.³²

A görög Újszövetségben azonban az adott igehelynél nincs egyértelműen feltüntetve, hogy Jézus asztal mellé telepedett volna tanítványaival: Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσεν καὶ οἱ ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.³³ Máté evangéliumában az ehhez kapcsolódó igeszakasznál a következő olvasható: Ὁψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα [μαθητῶν]. Ugyanez figyelhető meg a Vulgata latin nyelvű bibliafordításban is: *Et cum facta esset hora, discubuit, et duodecim apostoli cum eo.*³⁴ Az ἀνάκειμαι (anakeimai) jelentése: letelepedni, leheverni (asztalnál), elnyúlva ledőlni, mint lakománál.³⁵ A *discumbo* jelentése: étkezéshez leheveredni (asztalnál).³⁶ A *discumbo* görög megfelelője az ἀναπίπτω (anapíptó) is, melynek jelentése: leheveredni az étkezéshez.³⁷

³² Károli 1991: 103; Lukács 22: 8–14.

³³ Lukács 22: 14. Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=14#!20302201400030> (Letöltés dátuma: 2020. 01. 13.) Görög szöveg kiejtése: Kai hóte egeneto hé hóra, anepeszen kai hoi aposztoloi szün autó. Görög szöveg kiejtése: Opsziasz de genomenész anekeito meta tón dódeka (mathétón). A görög és latin szövegek fordításáért, értelmezéséért ezúton mondok köszönetet Mihucz Péternek, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár munkatársának.

³⁴ <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=201&chapter=26&verse=20#!20102602000080>

³⁵ The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/luk022.htm#014>. (Letöltés dátuma: 2020. 01. 13.) Károli 1990: 37. *Mikor pedig beestvedék, letelepszik vala a tizenkettővel.* Máté 26: 20.

³⁶ Liddell–Scott–Jones–Mckenzie 1996: 99.

³⁷ Glare 1982.

³⁸ Liddell–Scott–Jones–Mckenzie 1996: 106.

A görög szavak, ill. Vulgata-megfelelőik nem utalnak egyértelműen arra, hogy milyen bútordarab, terítő, szőnyeg mellé történik a leheveredés. Ezt a feltevést erősíti az utolsó vacsora színhelyének leírása is Lukács evangéliumában: *És ő mutat néktek egy nagy vacsoráló helyet, berendezve, ott készítsétek el.*³⁸ Ennek ógörög megfelelője a következő: κακεινος ὑμῖν δείξει ἀνάγαιον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἐτοιμάσατε.³⁹ A Vulgataban: *Et ipse ostendet vobis cenaculum magnum stratum, et ibi parate.*⁴⁰ A ἐστρωμένον (esztrómenon) szó jelentése: megterített, berendezett, ami a στρώννυμι v. στρωννύω – leterít, megágyaz; (étkezésre) berendez ige befejezett melléknévi igenévi alakja. Az στρώννυμι (sztrónnūmi) latin megfelelője: *sterno*. A görög szó jelentése: párnákat teríteni a kerevetekre, lakomázók fekvőhelyeire.⁴¹ A latin szó jelentése: földre, vagy kerevetre pokrócot, takarót teríteni.⁴² A szavak jelentéséből nem következtethetünk az étkezés jellegére, asztal vagy fekvő/ülő alkalmatosságok használatára. Az evangéliumok szerzői olyan görög szavakat használtak, amelyek a közös étkezés valamiféle leheveredett testhelyzetben történő elköltésére utalnak, de nem bútorok meglétére. A στρώννυμι (sztrónnūmi) / *sterno* használata sem bútorra, hanem a leterítésre, az étkező személy kényelmesebb „alápárnázására” utal.

Az asztalhasználat vonatkozásában az evangélisták leírásai sem egyöntetűek. A Júdás árulására utaló részben Lukács evangé-

³⁸ Károli 1990: 103. Lukács 22: 12.

³⁹ Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=12> Görög szöveg kiejtése: Kakeinosz hümin deixei anagaion mega esztrómenon: ekei etoimaszate.

³⁹ <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=12>

⁴⁰ The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/luk022-htm#012>

⁴¹ Liddell–Scott–Jones–Mckenzie 1996.

⁴² Glare 1982.

lista a következőket írja: *De íme annak a keze, aki engem elárul, velem van az asztalon.* Görögül és latinul: *πλὴν ἴδου ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.* / *Verumtamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa.*⁴³ Máté és Márk evangélista viszont a közös tálból evés ősi gyakorlatát jeleníti meg, és semmiféle asztról nem tesz említést: *Aki velem együtt mártja kezét a tálba, az árul el engem.* Görögül és latinul: *Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα ἐν τῷ τραβλίῳ οὗτός με παραδώσει.* / *Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.*⁴⁴ János evangélista leírásában maga Jézus adja oda Júdásnak a bemártott falatot: *És bemártván a falatot, adá Iskáriótes Júdásnak, a Simon fiának.* Görögül és latinul: *βάψας οὖν [τὸ] ψωμίον λαμβάνει καὶ δίδωσιν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου* / *Et cum intinxisset panem, dedit Judae Simonis Iscariotae.*⁴⁵ Valószínű, hogy Jézus tanítványainak az írásai a hitelesebbek, hiszen Máté és János ott volt Jézussal az utolsó vacsorán, míg Lukács, akit Pál apostol térített meg, közvetett források alapján írhatta evangéliumát.⁴⁶

⁴³ Károli 1990: 103; Lukács 22: 21. Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=2>
1 Görög szöveg kiejtése: Plén idú hé kheír tú paradidóntosz me met emú epí tész trapédzész. The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/luk022.htm#021>

⁴⁴ Uo. 37. Máté 26: 23. (Márk 14: 20.) Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=201&chapter=26&verse=2>
3 Görög szöveg kiejtése: Hó embápszasz met emú tén kheira en tú trüblió útosz me paradószei. The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/mat026.htm#023>

⁴⁵ Uo. János 13: 26. <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=204&chapter=13&verse=26> Görög szöveg kiejtése: Bápszasz ún tó pszómion lambánei kai dídószin Iúda(í) Szímónosz Iszkariótu. The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/joh013.htm#026>

⁴⁶ Diós István (szerk.): A szentek élete. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0425.html>, <https://->

Az étkezési formák különböző kultúrtörténeti mozzanatai nincsenek elszigetelve egymástól. Egy korábbi kulturális szinten alkalmazott, étkezéshez köthető kifejezésforma a megváltozott körülmények, a technikai fejlődés ellenére is tovább élhet egy következő fokozaton. A magyar szóhasználatban például még hosszú ideig fennmaradt a *terítés* kifejezésére a régebbi kulturális fokot képviselő *asztalt vetni* forma, ill. az *asztalbontás* korábbi megfelelője: a *felszedni az asztalt* alak. A moldvai csángómagyarok az ebédet még továbbra is *asztalvetés* néven ismerik.⁴⁷

Hasonló helyzet áll fenn az *ἀνακειμαι* (anakeimai), *ἀναπίπτω* (anapiptó)/*discumbo* letelepedni és *στρώννυμι* (sztrónnūmi)/*sterno* leteríteni, megágyazni jelentésű igék esetében is. Jézus akár padlóra helyezett gyékényszőnyeg, gyapjúszőnyeg vagy egyéb terítő mellé is telepedhetett tanítványaival az utolsó vacsorán. Ennek lehetősége nincs teljes mértékben kizárva, hiszen a földön (padlón) való étkezés ebben az időben – különösen az alsóbb társadalmi rétegek körében – elterjedt volt. S köztudott, hogy Jézus nagyfokú együttérzést tanúsított a szegényekkel szemben, s maga is mértéktartó életvitelt folytatott. Valószínűsíthető, hogy nem a római lakomák fényűző körülményeit követte akkor, amikor kiválasztotta az utolsó vacsora helyszínét.

1.4. A FÖLDÖN VALÓ ÉTKEZÉS HAGYOMÁNYA

Az asztalterítő őstípusa már az asztal használata előtt is létezett földre helyezett terítő formájában, és az asztalt is hosszú évszázadokon keresztül helyettesítette. Noha az asztal idővel Európaszerte meghonosodott, még a XVI. században is volt terület Nyugat-Európában, ahol megvoltak nélküle.⁴⁸ A földön való étkezés

archiv.katolikus.hu/szentek/1018.html (Letöltés dátuma: 2020. 02. 10.)

⁴⁷ K. Csilléry 1958: 10; Rubinyi 1901: 25; Péntek 2015: 134.

⁴⁸ K. Csilléry 1982: 102.

gyakorlata – jórészt a hétköznapokra korlátozva – még a 20. század első felében is megfigyelhető volt Kelet-Európában.⁴⁹

Magyarországon a kiskunsági pásztorok subájukat használták asztal helyett, és arról kanalzták a köleskását.⁵⁰ Feltételezhető, hogy a magyar paraszti háztartásokban is alkalmaztak étkezés céljából bőrlepedőt vagy gyékényt.⁵¹

A Balkánról is számos példa ismert az asztal nélküli étkezésre vonatkozóan.⁵² A délszlávoknál, elsősorban a szerbek között például ünnepi alkalmakkor a földre zsákot, nagy fejkendőt, terítőt, lepedőfélét, pokrócot stb. terítettek, s arról étkeztek.⁵³ A földre helyezett szőnyegről, terítőről történő étkezés a közel- és távol-keleti népeknél is szokásban maradt.⁵⁴

1.5 A FÖLDRE HELYEZETT TERÍTŐ ÉS AZ ASZTAL JELENTÉSBELI AZONOSSÁGA

Több nép kultúrájában megfigyelhető, hogy az étkező asztalt és a földre helyezett terítőt ugyanazzal a szóval jelölik. A török *şofra* szó az arab س ف ر (s-f-r) kifejezésből származik és eredetileg az utazónak adott élelmiszerre vonatkozik.⁵⁵ A beduinok gyakorlatából ismert, hogy az útravalót egy bőr terítőbe csomagolták, és amikor étkezésre került sor, kibontották azt, és az ételt a terítőről fogyasztották el.⁵⁶ Az arab سُفْرَة (sufra) szó ezenkívül jelenthet még bőrterítőt, étkezőszőnyeget, tányéralátétet, asztalterítőt és étkező-

⁴⁹ K. Csilléry 1982: 103.

⁵⁰ Bátky 1931a: 35.

⁵¹ Bátky 1931a: 35.

⁵² Bátky 1931a: 35.

⁵³ Bátky 1931a: 34.

⁵⁴ Snodgrass 2004: 982.

⁵⁵ A török سُفْرَة (sofra) szó: https://en.wiktionary.org/wiki/%D8%B3%D9%81%D8%B1%D8%A9#Ottoman_Turkish (Letöltés dátuma: 2019. 12. 12.)

⁵⁶ Uo.

asztalt is. A *szofra* kifejezés utalhat még az asztalon levő ételre, az asztaltársaságra, és olykor az étkezés alkalmaira is. A törököknél például ismert a reggeli (*kabvaltisofrasi*) és esküvői (*düğünsufrasi*) étkezés.

A bolgár népnyelv nemcsak a fa asztalt nevezi a görög *τράπεζα* (trápeza) szó megfelelőjével (трапеза), hanem azt a terítéket is, amely pusztán földre helyezett abroszból vagy szőnyegből áll.⁵⁷ A szerbek is *trapežnja*nak nevezik a halotti lakoma számára sírra terített abroszt.⁵⁸

A régi szláv *stolb* szó a terít jelentésű *steljo* ige származéka, így eredeti jelentése leterített, azaz valamilyen célból megterített hely.⁵⁹ Az óegyházi szláv nyelvemlékekben ezzel a szóval jelölik a királyi trónt, és a XI–XIII. századi adatok szerint egyaránt jelentette a fekvés, az ülés és az ételek számára előkészített helyet is.⁶⁰

A magyar asztal szót – melynek eredetét illetően még nem született tudományos megállapodás –⁶¹ kezdetben teríték, ellátás, étkezés, fatálca, vászonkendő értelemben is használták.⁶²

A földre terített kendő és az asztal elnevezésbeli azonossága ugyanarra a szerepre utal. Az idézett példák azonban két csoportra különíthetők a tekintetben, hogy a terítő vagy az asztal volt-e az elnevezés kiindulópontja. A *szofra* esetében a terítő neve szállt át az asztalra, ami a terítő korábbi meglétét, ősi szerepkörét igazolja.

A trápéza szó viszont kifejezetten az asztalra jellemző tulajdonságból ered. Az ógörög *τράπεζα* szó ugyanis a *τετραπέζα*

⁵⁷ K. Csilléry 1958: 9. 11.

⁵⁸ K. Csilléry 1958: 9. 11.

⁵⁹ K. Csilléry 1958: 8.

⁶⁰ K. Csilléry 1958: 9. Lásd még: Bátky 1931a: 43.

⁶¹ Asbóth Oszkár és Kniezsa István szlavista nyelvészek kutatásai szerint a magyar asztal szó a szláv *stolb* szóból származik. Asbóth 1907: 100; Kniezsa 1955: 65. Csőke Sándor úgy véli, hogy a magyar asztal szó szláv átvétele tudományosan nem bizonyítható. A szláv nyelvek *stolb* szava a magyar-baskír-tatár szóra megy vissza ugyanazzal a jelentéssel, és urálaltáji átvételnek tekinthető. Csőke 1976: 13.

⁶² K. Csilléry 1958: 9.

(tetrápeza) kifejezésből – τετράς (tetrás, négy) és a πέζα (péza, lábú) tagokból – származik, és négy lábú asztalt jelöl.⁶³ Más vélemény szerint a τετραπέζα a τρεῖς (treis, három) tagból ered, és három lábú asztal a jelentése.⁶⁴ Itt tehát arról van szó, hogy az asztalt jelölő szót a hasonló rendeltetésű terítőre is alkalmazták. Ez arra utal, hogy a földre terített abrosz az asztal első megjelenését követően is még hosszú ideig használatban maradt, s a két étkezési forma párhuzamosan egymás mellett élt. A szlávok a *trapeza* kifejezést valószínűleg az idő tájt ismerhették meg, amikor 580 körül átkeltek a Dunán, és letelepedtek a Balkánon, valamint Görögországban.⁶⁵

2. Az oltárterítő eredete

2.1. AZ ANTIMENSZION

A keleti egyházak ereklyekendője, az *antimenszion* is a latin *mensa* (asztal) szóval hozható kapcsolatba. A *mensa* szó emellett jelölhet még ebédet, étkezést, lakomát, ételfogást, táplálékot, asztaltársaságot, bankot, pénzváltóasztalt, dobogót (amelyre az eladó rabszolgát állították a rabszolgavásáron), de terítő értelemben nagy valószínűséggel nem használták már az ókorban sem.⁶⁶ A *mensa* előzménye ugyanis feltehetően nem a terítő volt, hanem a tál, illetve a tálca, amit a későbbiekben alacsony lábazata vagy lábacskaí avattak asztallá.⁶⁷ A tál, a tálca és a tálcaasztal egykori azonosságára utal, hogy a *mensa* Cicerónál⁶⁸ sírra helyezhető kis oltárként szerepel,

⁶³ Valpy 1932: 159.

⁶⁴ Sihler 1995: 411.

⁶⁵ Taft–Schulz 2005: 75.

⁶⁶ Glare 1982.

⁶⁷ K. Csilléry 1958: 3.

⁶⁸ Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106 – Kr.e. 43.) római író, filozófus és politikus. Szöveghely: Cicero: De legibus 2. könyv 66.

míg Petroniusnál⁶⁹ oltáron (ételáldozathoz) használt serpenyő jelentésben fordul elő.⁷⁰ A jelentésbeli azonosságot támasztják alá a *mensa* szó származékai is: az északi szláv nyelvekben a *misa* szónak például tál jelentése van, míg a szlovén *miša* vagy a spanyol *mesa* asztal jelentésű.⁷¹

A keleti liturgikus hagyományok szerint az *antimenszjon* egy téglalap alakú vászon- vagy selyemterítő, amelyen Jézus Krisztus keresztről való levételének, sírba helyezésének ábrázolásai, a négy evangélista szimbólumai, valamint az eucharisziára vonatkozó szentírási szövegek láthatók. A kendő hátoldalán található kis tasak valamelyik szent vértanú ereklyéjének egy kis darabját rejtí viaszba foglalva. Az *antimenszjon* a püspök szenteli meg a nagycsütörtökön végzett Bazil-liturgiában vagy új templom szentelésénél, melyet aláírásával és pecsétjével hitelesít.⁷² Csak hitelesített *antimenszjonon* szabad Liturgiát végezni.

Mivel az *antimenszjon* romlékony anyagból (szövetből vagy fából) készült, a bizánci kor kezdeti időszakából egyetlen példánya sem maradt fenn.⁷³ Számos írott forrás a VIII. századtól említi, tárgyi emlékként azonban csak a XII. századtól keltezhető.⁷⁴

Sztudita Szent Theodórosz⁷⁵ és tanítványa, Naukratiosz leváltuk során 809 körül a szövetből és fából készített hordozható ol-

⁶⁹ Petronius Arbiter (27–66) római író. Szöveghely: Petronius: Satyricon 135.

⁷⁰ Georges 1879–1880: 2.

⁷¹ Georges 1879–1880: 4.

⁷² Pilipkó 2013: 581.

⁷³ The Byzantine and Christian Museum: https://www.byzantinemuseum.gr/en/temporary_exhibitions/older/?nid=1828 (Letöltés dátuma: 2019. 10. 09.)

⁷⁴ Archbishop Averky: Liturgics 2000: 30–31. http://austroca.org/wp-content/uploads/2017/04/liturgics_averky.pdf

⁷⁵ Sztudita Szent Theodórosz (Konstantinápoly, 759 – Prinkiposz, 826. november 11.) bizánci szerzetes, egyházi író, a konstantinápolyi sztudita kolostor vezetője.

tárokrol tettek említést.⁷⁶ Theodórosz nem használta ugyan nyíltan az *antimenszion* szót, de nem lehet kétség afelől, hogy levelében arról vagy egy hozzá nagyon hasonló őstípusáról írt. Naukratiosz a θυσιαστήριον (thüsziasztérion/oltár) szót alkalmazta, hogy a felszentelt deszkalapot vagy szőtttest, melyet hordozható oltárként használtak, megnevezze, és kifejezetten ez az a meghatározás, melyet később az *antimenszion*ra ráírtak vagy nyomtattak.⁷⁷

Az eddig feltárt írásos források alapján az *antimenszion* szó hordozható oltár értelemben – csupán a faoltárra vonatkoztatva – először Szent Marcián siracusai (szürakuszi) püspök dicsőítő (magasztaló) beszédében (encomium) tűnt fel a VIII. században.⁷⁸

Az első ikonrombolás korszakának (725–787) lezárásaként a II. nikaiai zsinaton 787-ben kötelezővé tették az oltárkö és az *antimenszion* használatát.⁷⁹

Az sem elképzelhetetlen azonban, hogy az *antimenszion* kifejezés már a korábbi századokban is létezett. A szóösszetétel ugyanis a görög *anti* (valami helyett) prepozícióból, a latin *mensa* (asztal) szóból és a görög *ion*-végződésből áll.⁸⁰ A kettős kötődésű szó lehetséges, hogy a késő római korban, valamikor a IV–V. században az ókori görög-latin nyelvhatár mentén, talán Macedónia, ill. a Belső-Balkán egyházi környezetében (vidéki templomok, kolostorok)

⁷⁶ Izzo 1975: 28–29.

⁷⁷ Izzo 1975: 29.

⁷⁸ Izzo 1975: 31.

⁷⁹ *ereklyetisztelet* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/E/ereklyetisztelet.html>. 787-ben az I. Adorján pápával egyetértésben összehívott második nikaiai zsinat, az ott megjelent háromszáz püspök Eiréné császárnő vezetésével kimondta a képek kegyes tiszteletét. Indoklásukban Germanosz fél évszázaddal korábbi téziseit használták fel döntésük indoklásául: az imádás (λατρεία / latreia) egyedüli tárgya Isten lehet, de a hozzá vezető szentképek, ikonok egyaránt tárgyai és eszközei lehetnek a tiszteletnek (προσκύνησις/proszkúnészisz) és a szolgálatnak (δουλεία / douleia). Jedin 1998: 38–39.

⁸⁰ Izzo 1975: 24. History and Etymology for antimension: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/antimension> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 18.)

keletkezett. A görög *antimēzion* alak (nazális nélkül) egy kései vulgáris latin-görög keveredést sejtet. A szó feltehetően olyan egyházi közegben jöhetett létre, amely a latin és görög nyelvű lakossággal is érintkezett, tehát nem készen vette át egyik nyelv a másiktól. További nyelvészeti kutatások talán fényt deríthetnek a szó eredetére.

Az *antimenszjon* az egyházi gyakorlatban a hordozható oltár szerepét töltötte be, és akkor alkalmazták, amikor a Szent Liturgia végzéséhez valamilyen oknál fogva (háborúk, belső viszályok, üldöztetés, természeti katasztrófák miatt) nem állt rendelkezésre templom. A bizánci korban az evangélium hirdetése végett, a különböző országokba kiküldött követek, misszionáriusok, valamint a hadjáratokra induló császárok is mozdítható oltárokat vittek magukkal.⁸¹

Az, hogy az *antimenszjon*tól először a VIII. századi források tesznek említést, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy korábban – ha más néven is – ne létezett volna. A Bizánci Birodalom fennállása során (395–1453) ugyanis nem csupán az ikonrombolás idején alakult ki olyan zűrzavaros helyzet, ami meggátolhatta volna a keresztényeket abban, hogy templomaikban, nyugodt körülmények között részesedjenek a Szent Liturgiában.

Természeti katasztrófák többször is sújtották a térséget. 404 és 960 között például tizennyolc földrengés rázta meg Konstantinápolyt. Antiochiában az 526. és 528. évi földrengés 250000 emberáldozatot követelt.⁸² A földrengések, gyakori aszályok, vulkánkitörések miatt a keresztények az utcákra mentek, hogy szabadulást könyörögjenek, és a szertartásokat is gyakran a templomon kívül végezték.⁸³

A Bizánci Birodalom a VI. századtól folyamatosan külső támadásoknak volt kitéve: kezdetben a perzsák, szlávok, bolgárok,

⁸¹ Archbishop Averky: Liturgics. 2000: 31. http://orthodoxriver.org/-akathist/static/liturgics_averky.pdf

⁸² Lippay 1934: 76.

⁸³ Taft–Schulz 2005: 59–60.

később az avarok, arabok pusztításait kellett elszenvednie. A társadalom örökös katonai készültségben élt.⁸⁴ A keresztények szenthelyeit, templomait, kolostorait sok esetben kirabolták, felgyújtották, lerombolták.⁸⁵

Az egyház életét gyakran belső feszültségek, eretnekségek is nyugtalanították.⁸⁶ Az *arianizmus*,⁸⁷ a *nesztorianizmus*,⁸⁸ és a *monofizitizmus* v. *miáfizitizmus*⁸⁹ krisztológiai irányzatainak a feltűnése a IV.

⁸⁴ Borovszky 1900: 562–582; Foss–Magdalino 1977: 82.

⁸⁵ Lippay 1934: 79–80.

⁸⁶ Lippay 1934: 72–73; Berki 1984: 25–43.

⁸⁷ *arianizmus* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/A/arianizmus.html> Ariusnak (250-es évek Cyrenaica – 336 Konstantinápoly) és követőinek, az *arianusoknak* mozgalma, a kereszténység egyik ága. Legfőbb tétele, hogy a Fiú-isten nem öröktől való, hanem az Atya-isten „teremténye”. Nem egylényegű (homousziosz), hanem hasonló lényegű (homoiuszion) az Atyával. Ezzel Jézus isteni voltát, s egyúttal a Szentháromság tanát tagadták. Az ortodox és katolikus egyházak eretnekségnek nyilvánították. Az arianizmus tanait először az első nikaii zsinat (325) ítélte el, de Arius és követői néhány módosítást eszközöltek tanaikon, és így az egyházi hatóságok csak az első konstantinápolyi zsinaton, 381-ben ítélték el szervezetileg. Berki 1984: 28–29.

⁸⁸ A *nesztorianizmus* egy krisztológiai irányzat, melynek követőit Nesztoriosz (381/386 körül Germanica, Szíria – 451 Kharga-oázis, Egyiptom) konstantinápolyi pátriárka után nevezték el. Nestoriusz azt tanította, hogy Krisztusban a két természet, az isteni és az emberi teljesen el van különítve egymástól. Nesztoriosz megtagadta a Szűzanyától a *Theotokos* (Istenszülő) nevet, és a *Christotokos* (Krisztusszülő) vagy *Anthrópotokos* (Emberszülő) elnevezést helyezte. Tanításait az epheszoszi zsinat 431-ben eretneknek nyilvánította és elítélte. Dr. Diós István. (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon *nesztorianizmus* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/N/nesztorianizmus.html> Berki 1984:31–32.

⁸⁹ A *monofizitizmus* v. *miáfizitizmus* krisztológiai tanítás, amely Krisztusban csak egy, isteni lényegét ismer el, s elutasítja Krisztusnak a khalkédóni zsinat által 451-ben elfogadott két (*diáfizita*) természetét. E nézet követői voltak: Eutükhész, Szeverosz, Alexandriai Dioszkorosz. *monofiziták*, *monofizitizmus* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/M/monofizit%C3%A1k.html>,

és az V. században hitvitákat váltott ki, ami megosztottsághoz, belső válsághoz vezetett. Az eretnekeknek el kellett hagyniuk a császárság területét. Nestorius hívei Mezopotámiába és Perzsiába menekültek, ahol *nesztorianus* egyházat alapítottak. A *monofizita* v. *miafizita* irányzat Kis-Ázsiában, majd a Közel-Keleten és Egyiptomban terjedt el. Cyril Korolevskij véleménye szerint az *antimenszion* a VI. század környékén keletkezett Szíriában, ahol a *jakobitákat*⁹⁰ és *monofizitákat* v. *miafizitákat* az egyházi és a világi hatalom is üldözte, így arra kényszerültek, hogy rejtett helyeken, magánlakásokban tartsák istentiszteleteiket.⁹¹ Az *antimenszion* ekkor valószínűleg felszentelt faasztal vagy vászonerítő lehetett.⁹²

2.2. A FÁBÓL KÉSZÜLT ANTIMENSZION

A szír egyházak, az asszír keleti egyház és a káld katolikus egyház hagyományaiiban az *antimenszion* liturgiai megfelelője a fából készült *tablátho*. Az etióp ortodox egyházban a *tábot* hasonló rendeltést tölt be, mint a *tablátho*. A kopt templom és oltár legfontosabb tartozéka a *tábót* (szent tábla), amely egyszerűen díszített fa vagy kőtábla, rajta kopt vagy görög felirattal: *Jézus Krisztus, Isten fia*. A misézéshez feltétlenül szükséges, a püspök külön a templom részére szenteli.⁹³ E liturgiai eszközök is arra utalnak, hogy a hor-

<http://lexikon.katolikus.hu/M/monofizitizmus.html>. Timkó 1971: 165–168; Berki 1984:31–32.

⁹⁰ A szír, mezopotámiai és khaldeai *monofizitákat* nevezik *jakobitáknak* Baradeus Jakab (I. Baradaï) szír barát után, aki Jusztinianusz császár uralma alatt a hazájában levő *monofizitákat* egységes összeköttetésbe hozta.

⁹¹ Korolevskij 1929: III. 498. Hivatkozik rá: Izzo 1975: 28.

⁹² Atiya 1968: 169–199. Hivatkozik rá: Izzo 1975: 28.

⁹³ Guzsik Tamás: Keresztény liturgiák építészete I. rész Róma és a keresztény kelet 3.4. fejezet: Afrikai liturgiák és építészetük. 3.4.1. Kopt liturgia, kopt építészet: <http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/-szakral1.html#2> (Letöltés dátuma: 2019. 11. 12.)

dozható oltárok már V. században az efezusi (431) és a khalkédoni zsinat idején (451.) is gyakorlatban lehettek, mivel az egyháztól különvált *nesztoriánus* és *antikhalkédóni egyházak* hagyományai között is fellelhetők.⁹⁴

A fa alapanyagú *antimenszion* megléte feltételezi a vászon *antimenszion* létezését is. Fát valószínűleg azért használtak, mert időállóbb és kevésbé sérülékenyebb, mint a szövet. Elképzelhető tehát, hogy a szövetből készült *antimenszion* már korábban is gyakorlatban volt. A két típus párhuzamos jelenléte kulturális sokszínűségből és vallási elkülönülésből is adódhat. Az adatok azt igazolják, hogy a vászonból készült *antimenszion* az ortodox (khalkédóni ortodox) egyházak hagyományozták tovább, a fából készültet pedig az antikhalkédóni egyházak.

2.3. VÁSZONLEPLEK ÉS KENDŐK A KERESZTÉNY HAGYOMÁNYOKBAN

A lenvászon szövetnek már Krisztus korában is lényeges szerepe volt. Mária az újszülött Jézust pólýába tekerte és jászolba helyezte:

⁹⁴ A 451-es khalkédóni egyetemes zsinaton szakadás következett be az ókeresztény egyházban, melynek következtében az antiochiai patriarchátus híveinek nagy többsége szintén Antiochiai székhellyel megalapította a *monofizita* v. *miafizita* irányzatú szír ortodox egyházat. Mind a mai napig a szír ortodox egyház a legnagyobb az eredeti antiochiai patriarchátus jogutódjai között. Később a katolikus misszió hatására a szír ortodox egyház híveinek kisebb csoportja csatlakozott a római székhelyű katolikus egyházhoz, így alakult ki a szír katolikus egyház nevű keleti katolikus egyház. Antikhalkédóni egyházak: Etióp ortodox egyház, Eritreai ortodox egyház, Indiai ortodox egyház, Kopt ortodox egyház, Örmény apostoli ortodox egyház, Cilíciai katolikus, Jeruzsálemi Örmény Patriarchátus, Konstantinápolyi örmény patriarchátus, Szír ortodox egyház, Szír malankara ortodox egyház.

És szülé az ő elsőszülött fiát; és befólyálá őt, és helyezteté őt a jászolba, mivel-hogy nem vala nékik helyök a vendégfogadó háznál.⁹⁵

A lábmosás alkalmával Jézus lenvászon kendővel törölte meg a tanítványok lábát:

Felkele a vacsorától, leveté a felső ruháját; és egy kendőt vevén körültekeré magát. Aztán vizet tölte a medenczébe, és kezdé mosni a tanítványok lábait, és megtörölni a kendővel, amellyel körül vala kötve.⁹⁶

Arimathiai József Jézus testét tiszta gyolcsba tekerte:

Vevén azért a Jézus testét, és begöngyölték azt lepedőkbe illatos szerekkel együtt, amint a zsidóknál szokás temetni.⁹⁷ És magához vevén József a testet, begöngyölé azt tiszta gyolcsba.⁹⁸

A Jézus keresztelését megjelenítő ikonok a VI–VII. századtól gyakran angyalokat is ábrázolnak, amint kezükben kendőt tartanak, hogy megtöröljék Jézus testét.⁹⁹

A bizánci művészetből ismert *Istenszülő elszenderedése ikonon* – melynek első ábrázolásai a X. századból maradtak fenn – Jézus egy fehér ruhába pólyázott kis alakot tart a kezében: Mária lelkét. A pólyának – éppen úgy, mint a betlehemi eseménynél – kettős értelme van. Egyrészt halotti lepel, ami Mária halálára utal, másrészt az újszülöttet takaró pólya, ami mennyei születésnapját jelzi.¹⁰⁰

A Szentírásban nem szereplő Veronika-legendában – melynek nyomai a IV. századig vezethetők vissza, és kialakulása feltehetően a görög Abgar-mondával hozható kapcsolatba – Veronika,

⁹⁵ Károli 1990: 70; Lukács 2: 7.

⁹⁶ Uo. János 13: 4–5.

⁹⁷ Uo. János 19: 40.

⁹⁸ Uo. Máté 27: 59.

⁹⁹ The Baptism of the Lord: Icons and Frescoes: <https://orthochristian.com/109923.html> (Letöltés dátuma: 2020. 01. 18.)

¹⁰⁰ Az Istenszülő elszenderülése ikon: http://karmelitaikon.blogspot.com/2010/08/16-az-istenszulo-elszenderulese-ikon-2_15.html, (Letöltés dátuma: 2019. 12. 30.); Pentiuic 2014: 316.

akit a vérfolyásos asszonnyal (Máté 9:20), nyugaton néha Mártával, keleten pedig a Nikodémus apokrif evangéliumában feltűnő Kananeus Berenikével azonosítottak, egy kendővel törölte meg Jézus arcát, melyen csodálatos módon kirajzolódott annak lenyomata.¹⁰¹

A Jézus testével érintkező vászonneműket feltehetően már a korai kereszténység időszakában is vallásos tisztelet övezte. Az *Akbeiropoiotosz* (a Megváltó nem kézzel alkotott képmása) a legrégebb és leghitelesebb Krisztus-ábrázolásnak tekinthető.¹⁰² Az Abgar legenda szerint V. Abgarus (meghalt Kr. u. 40-ben) Edessza uralkodója leprás lett, és arra kérte Jézust levelében,¹⁰³ hogy menjen el hozzá és gyógyítsa ki. Abgar és Jézus levélváltása után Tádé apostol vitt egy leplet, amelyen Krisztus arca volt látható. Ennek a lepelnek a nézegetése közben csoda történt, a király meggyógyult.

Egy másik legenda szerint Abgar gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, és hallott Jézus csodáiról, gyógyításairól. A király elküldte írnokát, Ananiást Krisztushoz egy levéllel együtt, melyben azt kérte Krisztustól, hogy menjen el Edesszába, és gyógyítsa meg őt. Ananiás festő volt. Abgár megparancsolta neki, hogy ha a Megváltó nem tud eljönni, akkor fessen róla egy képet, és azt hozza el neki. Ananiás sűrű tömegtől körülvéve talált rá Krisztusra. Ráállt egy kőre, ahonnan Jézust jobban lehetett látni, és megpróbálta lefesteni. Mikor Jézus látta, hogy Ananiás arcképet akar róla készíteni, vizet kért, megmosakodott, kendővel megtörölte az arcát, és e kendőn megmaradt képmásának lenyomata.

Az Abgar legenda szimbolikusan azt a folyamatot jeleníti meg, amikor a keresztény ikonábrázolás az ókori késő klasszikus kor festészetéből kiformalódott, különösen a római arcképfestészetből, amely hellenisztikus mintákból táplálkozott.¹⁰⁴ Krisztus képi ábrázolása már korán elterjedt volt, azonban nem keresztény,

¹⁰¹ Bálint 1977: 192.

¹⁰² Popova–Szmirnova–Cortesi 1996: 13–14.

¹⁰³ Adamik–Dörömböczy 1999: 133–136.

¹⁰⁴ Popova–Szmirnova–Cortesi 1996: 18.

hanem pogány körökben. Számukra ugyanis ez nem okozott gondot, mivel nem kötötte őket a mózesi képtilalom. Általában hozzá voltak szokva az isteneket, hősöket és jótevőket ábrázoló képekhez.¹⁰⁵ Az Abgar legendában Ananiás festő még a pogány világot jelképezi. Jézus kendőn maradt képmása, valamint Abgar király csodás gyógyulása azonban már keresztény szimbólum.

Az ikonfestészetre hatással voltak a ptolemaioszi Egyiptom halotti arcképei (Kr. e. I. század – Kr. u. IV. század) is, melyek „fajjumi arcképek” néven ismertek.¹⁰⁶ Ezeknek az volt a rendeltetése, hogy az elhunytat tovább éltesse családjában. A halottat mindig ereje teljében ábrázolták és arcát falapra vagy szövetre festették. Az arcképet ráhelyezték a múmiára.

A múmiaportrék mellett az egész alakos típus is ismert volt. Az egyik jó állapotban fennmaradt Kr. u. II. századi egyiptomi vászon halotti leplen egy nő egész alakos képe látható. Egy III. századi teljes alakos ábrázolást megjelenítő leplet egy gyermekmúmia köré tekertek.¹⁰⁷ A festett leplek biztosították a halott számára a túlvilági életet. Ezt jelzi a vászon kiváló minősége is. Ezen ábrázolások hasonló mágikus szerepet tölthettek be, mint a fáraók emberformájú koporsói, melyek a halott spirituális továbbélését tették lehetővé. A test bebalzsamozással történő tartósítása maga után vonta a halott alakjának az őt képviselő képmásban való megőrzését.¹⁰⁸ A vászon anyagra festett múmiaportrék, valamint egész alakos leplek a *mandilion* és a torinói lepel pogány előképeinek tekinthetők, és az oltárterítők kialakulásával is összefüggésbe hozhatók.

¹⁰⁵ Belting 2005: 71.

¹⁰⁶ Belting 2005: 71; Belting 2000: 79. 98–101.

¹⁰⁷ Wesselow 2012: 212. 2012: 7. és 8. képmelléklet. Vö. Kr. u. II. századi teljes alakos nőt ábrázoló halotti lepel Egyiptom római tartományból: <https://www.beazley.ox.ac.uk/carc/news/Textile-Art-in-the-Graeco-Roman-World,-26th-27th-September-2019>; Lásd még: Egész alakos lepel kb. Kr. e 9-ből: Mummy shroud found after 80 years in museum collection: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-edinburgh-east-fife-39218939> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 11.)

¹⁰⁸ Belting 2000: 98–99.

A fent idézett példák azt igazolják, hogy a vászonból készült leplek, kendők kultikus tiszteletének feltételei már a kereszténység kezdeti szakaszában is adottak voltak, s a körük kiépült vallásos kultusz – a fából készült oltártípusok bármelyikéhez viszonyítva – jóval átfogóbb, összetettebb képet mutat. Ha tehát a fa *antimenszion* az V. században már gyakorlatban volt, akkora a szövötből készült típusnak is léteznie kellett ebben az időben.

2.4. OLTÁRTERÍTŐK A KELETI ÉS NYUGATI EGYHÁZBAN

A keleti és nyugati egyházban használatos oltárterítők egy része azoknak a gyolcskendőknek a szimbólumai, melyekbe Jézus holttestét takarták.

A bizánci templomok egyik oltártakarója, a durvább vászonból készült *kataszarkion* a sírba helyezett Jézus testtakaróját jelképezi. Az oltár felszentelésekor ráborítják az oltárra, s a szent szertartások folyamán mindig ott kell lennie.¹⁰⁹ A nyugati egyházban hasonló jelentést hordoz az egyszerű lenvászonból készült *szubkorporálé*, a testhez tartozó kendő is, mely közvetlenül az oltárkövel érintkezik.

A finom lenvászonból készült *ilíton* annak a kendőnek a szimbóluma, amely a sírban fekvő Krisztus arcát fedte.¹¹⁰ Az *ilíton* jelképesen azt a pólyát is szemlélteti, melybe Jézust születésekor helyezték. A *korporálé* is kettős szimbólumot hordoz: egyrészt halotti lepel, másrészt a pólya ősmintája, melybe Mária az újszülött Jézust takarta.¹¹¹

Azok az oltárterítők, melyek egyidejűleg emlékeztetnek Jézus születésére és kereszthalálára is, feltehetően már a nikaiai zsinatot (325) követő időszakban is léteztek, hiszen ekkor került sor kará-

¹⁰⁹ Ivancsó 2013: 44.

¹¹⁰ Ivancsó 2013: 44.

¹¹¹ *korporálé* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/K/korpor%C3%A1l%C3%A9.html>

csony ünnepének elismerésére.¹¹² A halotti lepel jelentésbeli összekapcsolódása az oltárterítőkkel viszont ősi gyökereket sejtet. Mivel a korai keresztények a feltámadás misztériumát fokozottan éltek meg, hitük középpontjában is a húsvéti események álltak. A II. századtól az egyházi esztendő számukra az évről évre visszatérő húsvétot jelentette, s Jézus születésének ünnepével csak azután kezdtek foglalkozni, amikor már a húsvéti és az a köré tartozó ünnepeorozatok kifejlődtek.¹¹³ Az oltárterítők tehát – ill. azok őstípusai is, hiszen első szilárd, azaz padlóval egybeépített oltárról csak a III. századból van adat – elsősorban a húsvét ünnepének üzenetét közvetíthették.¹¹⁴

Liturgiai szerepükből adódóan az oltárterítők közül az *ilítón* és a *korporálé*, valamint az ereklyekendőként számon tartott *antimenszión* szorosan összekapcsolódik az eucharisztia ünneplésével.

¹¹² Cullmann 1992: 18–23. Krisztus születésének megünneplése ugyan csak a IV. században, a kereszténység térhódításával került előtérbe, az „ünnep” gyökerei azonban mélyebbre nyúlnak vissza. Alexandriai Kelemen már a III. században megjegyzi, hogy „egyesek az Úr születésének nemcsak évét jelölik, hanem napját is”. Voltak, akik úgy vélekedtek, hogy Jézus Augustus uralkodásának 28. évében május 20-án született. Török–Barsi–Dobszay 1999:89. Az első „karácsonyünneplés” során a keresztények nem évfordulót, születésnapot ünnepeltek, hanem az inkarnáció (Isten emberré válásának) eseményét és tényét. Hafenscher 1999: 140. A karácsony időpontját illetően ma sincs egységes álláspont a keresztények között. December 25-én ünneplik a karácsonyt a római katolikus és protestáns egyházakon kívül a konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai, romániai, ciprusi, görögországi, finnországi (khalkedóni hitvallású) ortodox egyházak, továbbá ezek diaszporái. Ezzel szemben a jeruzsálemi, oroszországi, szerbiai, bulgáriai, grúz, lengyel és cseh-szlovák (khalkedóni hitvallású) ortodox egyházak, valamint az etiópiai, kopt, szír-jakobita, indiai (nem khalkedóni hitvallású) ortodox egyházak január 6-án tartják karácsonyt, az örmeny egyház néhány nappal később 18–19-én ünnepel. Cullmann 1992: 21–23.

¹¹³ Hafenscher 1999: 140. 134–135.

¹¹⁴ *oltár* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/O/olt%C3%A1r.html>

A keleti egyházban a Szent Liturgia alkalmával az oltáron kihajtott *antimenszionra* kerülnek a felajánlásra szánt adományok. A hívők liturgiájának kezdetén a pap az *ilitommal* együtt hajtja szét az *antimenszion*ot, hogy elhelyezzék rajta a szent edényeket: a kelyhet és a diszkoszt.¹¹⁵

A nyugati egyházban a *korporáléra* kerül a *kehely*,¹¹⁶ mely a szentmisében a felajánlott bort és Krisztus Vérért tartalmazza, ill. a *paténa*, melyen az ostya, Krisztus teste pihen.¹¹⁷ A *korporálé* Jézus egyszerű halotti leplének szimbóluma, melyet csak kónszekrált személyek (szubdiákonus, diákonus és pap) moshattak ki, mert az érintkezett Krisztus Testével, esetleg átitatódott Krisztus Vérével. Ugyanez érvényes az *ilitomra* is. Szétteríteni és kimosni csak a papnak szabad, mert szentségrészecskék lehetnek rajta.¹¹⁸

A *korporálé* legkorábbi említése és összekapcsolása a halotti lepelrel a *Pápák könyvében* (Liber Pontificalis 530 körül) található. I. Szilveszter pápa 325-ben elrendelte, hogy a szentáldozást vászonterítón végezzék, mivel Jézus testét is tiszta gyolcsban temették el.¹¹⁹ Milévei Szent Optatusz püspök (meghalt 370-ben) szerint a IV. században minden keresztény tisztában volt azzal, hogy a misztériumok ünneplésekor az oltárt terítővel fedték le.¹²⁰ A keleti egyházak hagyományaiból azonban ismert, hogy Szent Jakab apostol a Jézus feltámadását követő hetedik napon Jézus halotti leplén végezte az eucharisziát.¹²¹

¹¹⁵ Ivancsó 2013: 44. *oltárterítő* szócikk: <http://tar.liturgia.hu/Liturgia/-Liturgikus%20Lexikon/lexikon/litlexo.htm> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 11.)

¹¹⁶ *korporálé*, *kehely* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/K/kehely.html>

¹¹⁷ *paténa* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/P/pat%C3%A9na.html>

¹¹⁸ Ivancsó 2013: 44.

¹¹⁹ Guerrero 2001: 152.

¹²⁰ *Altar cloths* szócikk: <https://sanctamissa.org/en/sacristy/sacristy-sanctuary-and-altar/altar-cloths.html> (Letöltés dátuma: 2019. 09. 26.)

¹²¹ Guerrero 2001: 152.

Míg a négyzet alakú *korporálé* és *iliton* az ókori zsidó temetkezés fejtakaró kendőjéhez (*szudárium*) hasonlítható, addig a téglalap alakú *antimenszion* az antik pogány halotti leplek formáját idézi; mintha azok kicsinyített változata lenne. Az oltárterítők kialakulásában láthatóan kettős hagyomány érvényesült.

A *korporálé* és az *iliton* – szimbólumaikat tekintve – Jézus halotti arctakaró kendőjével rokoníthatók. Jézus idejében a zsidók miután halottaik testét megmosták, majd fűszerekkel és jó minőségű olajjal bekenték, pólyákba göngyölték. A halotti lepel nem egy darabból készült, hanem több darabból állt. A halott fejét külön lepelletel takarták le.¹²² E temetkezési hagyomány meglétét igazolja János evangéliuma is, mely Lázár feltámasztásának eseményeit ily módon mutatja be:

*És kijöve a megholt, lábain és kezein kötélekkel megkötözve, és az orszája kendővel vala leborítva. Monda nékik Jézus: Oldozzátok meg őt, és hagyjátok menni.*¹²³

Igerész görögül: ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. λέγει "[ὁ] Ἰησοῦς αὐτοῖς" λύσατε αὐτὸν καὶ ἄφετε αὐτὸν ὑπάγειν.¹²⁴

Vulgata: *Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes, et manus institis, et facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Jesus: Solvite eum et sinite*

¹²² Jézus kori szemfedél Jeruzsálemben – A lelet nem igazolja a torinói lepel valódiságát: https://archiv.evangelikus.hu/nagyvilag_2009-2011/jezus-kori-szemfedel-jezusalemben-2013-a-lelet-nem-igazolja-a-torinoi-lepel-valodisagat/?searchterm=None (Letöltés dátuma: 2019. 11. 20.)

¹²³ Károli: 1990: 126; János 11: 44.

¹²⁴ Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=204&chapter=11&verse=44#!20401104400160> Görög szöveg kiejtése: Ekszélthen hó tethnékósz dedeménosz túsz pódasz kai tász kheírasz keiríaisz kai hé ópszisz autu szudarió(i) periededeto. Légei hó Iészúsz autóisz Lúszate autón kai áphete autón hüpágein.

abire.¹²⁵ A *korporálé* és az *iliton* kialakulásának hátterében minden valószínűség szerint zsidó temetkezési hagyományok munkáltak.

A téglalap alakú *antimenszjon* azonban, amely Jézus keresztről való levételét ábrázolja, formáját tekintve a római kori Egyiptom egész alakos, vászon halotti lepleivel állítható párhuzamba. E hagyomány közvetítésében feltételezhetően jelentős szerepet játszottak a kereszténnyé lett egyiptomi őslakosság, görögök, stb.

2.5. AZ OLTÁRTERÍTŐK ÓSTÍPUSAI

Megfogalmazódik a kérdés. Hogyan kerültek a különböző kultúrák temetkezési kellékei az oltárasztalra? Hogyan lett a *szudarium*ból oltárterítő, és a halotti lepleből oltárra helyezhető ereklyekendő?

Az oltárterítő szimbolikája különböző jelképek egymásra hatásának, összeolvadásának az eredménye. Az oltárterítő halotti lepleként való értelmezése azt feltételezi, hogy léteznie kellett valaha egy olyan terítőnek is, amely a kereszténység elterjedésével jelentésművelésben ment keresztül, s amely később Jézus halotti lepléne szimbólumává vált.

A szimbólumok összefonódásában minden bizonnyal meghatározó szerepe lehetett a pogány halotti kultusznak. Az ókori görögök a harmadik, kilencedik és negyvenedik napon ülték meg a halotti tort. Rómában a temetés a kilencedik napon fejeződött be.¹²⁶

A halottakért való áldozat a második templom időszakában (Kr. e. 516 – Kr. u. 70) a zsidóknál is szokásban volt.¹²⁷ Kánaán ősi népei között az a hiedelem élt, hogy a halottak lelkei, szellemei, azok sírjai közelében tartózkodnak, és az élőknek testi-lelki baj-

¹²⁵ The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/joh011.htm#044>

¹²⁶ Hamman 2016: 227.

¹²⁷ Kerkeslager 1998: 123–146; Boustan 2005: 152.

kat okoznak. Abból a célból, hogy elnyerjék halottaik jóindulatát, étel- és italáldozatot vittek a sírokhoz.¹²⁸

A pogányokhoz hasonlóan a keresztények is ajánlottak fel lakomákat a halottak tiszteletére, melyeket *refrigeriának* neveztek.¹²⁹ Adat van arról, hogy Tertullianus¹³⁰ korában az elhunytak évfordulóján megünnepelték az eucharisziát. A katakombák festményei és szobrai olyan lakomajeleneteket ábrázolnak, melyek egy szimbólumba sűrítik a keresztségi életet, az eucharisztikus misztériumot, a halotti tort és az örök élet boldogságát.¹³¹

A pontoszi görögöknél napjainkban is szokásban van, hogy a húsvétot követő első vasárnapon, Tamás apostol vasárnapján a családok kimennek a temetőbe hozzátartozóik sírjához, és ott közösen étkeznek.¹³² Egyesek hordozható székeket, asztalokat visznek magukkal, melyeket a sírok között helyeznek el, mások a sírokra asztalokat állítanak vagy abroszokat terítenek le, s az ételeket állva fogyasztják el.¹³³ Mintha ezeken az örömtelínek tűnő alkalmon a 2000 évvel ezelőtti őskeresztény idők elevenednének meg. A halottak tiszteletére rendezett lakomák feltételezhetően hasonló formában zajlottak le a pogányoknál és a keresztényeknél is, csak idővel az áldozati lakoma a keresztényeknél más értelmet nyert, átítatódott Krisztus tanításaival. Valószínűsíthető, hogy kezdetben az eucharisziához nemcsak hordozható asztalokat, ha-

¹²⁸ Molnár 1994: 23.

¹²⁹ Molnár 1994: 23.

¹³⁰ Quintus Septimius Florens Tertullianus, röviden Tertullianus (160 körül, Karthágó – 225 körül, Karthágó) latin patrisztikus gondolkodó, az apologéták egyike. A korai egyház egyik legfontosabb és legbefolyásosabb személyisége.

¹³¹ Uo.

¹³² Pontic Greeks Graveyard Picnic, a St. Thomas Day Tradition: <https://greece.greekreporter.com/2016/05/13/pontic-greeks-graveyard-picnic-a-st-thomas-day-tradition-video/> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 27.); This is a Greek Graveyard Picnic: <https://www.youtube.com/watch?v=6TYXi6zFITQ> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 27.)

¹³³ Uo.

nem egyszerű, földre vagy padlóra helyezhető szőnyeget, terítőt is használtak. Az őskeresztények ugyanis nem voltak kulturálisan egységesek; az étkezési szokásokban, és az étkezések módjában eltérések mutatkoztak.

A közös étkezések lehetőségeit illetően a katakombák eucharisziát, agapéét ábrázoló festményei is változatosságot mutatnak. A római Priscilla-katakomba II. századi *fractio panis* (kenyértörés) festményén¹³⁴ a kenyeret és halat valószínűleg kőből kifaragott kör alakú emelvényre helyezett tálcára rakták.¹³⁵ A résztvevők a tálcák körül levő, félkör ívben összetekert, nagy méretű, hosszú párnára támaszkodtak. A Szent Péter és Marcellinus katakomba egyik festményén a tálcát már egy kerek háromlábú asztalra helyezték.¹³⁶ Egy másik képen viszont a halat egy kerek terítővel fedett asztalon tálták.¹³⁷ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a korai időkben még nem alakultak ki olyan előírások, amelyek az eucharisztia végzésének módját szabályozták volna. Az apostoli korban tevékenykedő keresztényeknek valószínűleg nagyobb volt a mozgásteret az eucharisztia elvégzéséhez szükséges eszközök megválasztásában, s hogy az úrvacsorát asztalon vagy földre helyezett terítőn kívánták-e kiszolgálni, az jelentősen függött egy adott közösség kulturális szintjének lehetőségeitől, étkezési szokásaitól is.

Az oltárterítők őstípusa egy olyan földre vagy padlóra helyezett terítő, ill. szőnyeg lehetett, melyet feltehetően az áldozati éte-

¹³⁴ *Fractio panis* freskó Priscilla-katakomba, Róma 2. század. Web Gallery of Art: <https://www.wga.hu/frames-e.html?html/zearly/-1/2mural/3priscil/1greek4.html> (Letöltés dátuma: 2019. 10. 03.)

¹³⁵ Szent Cataldus katakomba kőből kialakított „asztala” 2–3. század: <https://www.atlasobscura.com/places/st-caldus-catacombs> (Letöltés dátuma: 2019. 10. 03.)

¹³⁶ Eucharisztia falfestmény, Szent Péter és Marcellinus katakomba, 3. század vége: <https://www.akg-images.co.uk/archive/Eucharist-love-feast-2UMDHU1GDHRY.html> (Letöltés dátuma: 2019. 10. 03.)

¹³⁷ Eucharisztia falfestmény, Szent Péter és Marcellinus katakomba, 3–4. század: <https://www.akg-images.co.uk/archive/Eucharistic-love-feast-2UMDHURYCN3J.html>

lek elhelyezése céljából a sírokra is ráterítettek. E terítő azonban új tartalommal bővült és keresztény szimbólummá vált. Talán az apostolok mutattak rá egykor s nevezték Jézus halotti leplének, hogy az eucharisztia végzésében utat mutassanak a pogányokból lett keresztényeknek.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a földre vagy padlóra helyezett terítő alapanyaga lenvászon volt-e. Erre a kérdésre a válasz: vélhetően nem, hiszen a földön történő étkezés az alsó társadalmi rétegek étkezési gyakorlatát jellemezte, a lenvászon alkalmazása azonban hosszú ideig a gazdagok kiváltsága volt, s köztudott, hogy a kereszténység eleinte a szegények között terjedt nagyobb mértékben. A gyékényhez és gyapjúhoz az alsó néprétegek könnyebben hozzájuthattak, mint a külföldről behozott lenvászonhoz. Az ókori Mezopotámiában a lenvásznat nagyjából a gazdag társadalmi réteghez tartozók használták, beleértve ebbe a papokat is. Egyiptomban a múmiák vászonba történő beburkolása, betakarása a fény, a tisztaság szimbóluma, valamint a gazdagság kifejezője volt. Ha tehát Jézus és tanítványai az utolsó vacsorán padlóra helyezett terítő vagy szőnyeg mellé telepedtek, az bizonyára nem vászonnál készülhetett, s ebből következik, hogy ez a terítő Jézus halotti leple sem lehetett. A keresztények gyakorlatában a vászon alapanyagú hordozható terítők, később oltárterítők, majd világi használatban elterjedt asztalterítők Jézus halotti leplére vezethetők vissza. A pogány halotti áldozat terítőjét az első keresztények Jézus halotti leplével cserélték fel, s a későbbiekben ennek másolatait, helyettesítőit alkalmazták a liturgiában oltárterítőként.

Az asztal ill. a földre vagy padlóra helyezhető szőnyeg, terítő már a pogány kultúrákban is a közös étkezések és a transzcendensnek szentelt áldozat helye volt. Ily módon nemcsak az asztal, hanem a terítő (szőnyeg) is az oltár előzményének tekinthető. Az egyházi használatban levő vászonneműek közül egyedül az *antimenszion* tartják számon hordozható oltárként. Felmerül a kérdés, hogy az *antimenszion* létezett-e hordozható oltár szerepkörben a rögzített oltárok megjelenése előtt is.

Averky érsek¹³⁸ véleménye szerint az *antimenszión* története a kereszténység legkorábbi időszakára nyúlik vissza.¹³⁹ Szokásban volt ekkor, hogy az eucharisziát a mártírok sírján végezték.¹⁴⁰ Amikor a IV. században megengedték a keresztényeknek, hogy templomokat emeljenek, áthelyezték a vértanúk maradványait a templomba. Mivel azonban a templomok száma tovább növekedett, nehézségbe ütközött, hogy minden templom számára teljes ereklyét szerezzenek. Ezt követően alakult ki az a gyakorlat, hogy a szent ereklyéknek csak egyes részeit kezdték az oltárasztal alatt elhelyezni. Az *antimenszión* eredete Averky szerint ebből a folyamatból vezethető le.¹⁴¹

Ivancsó István¹⁴² az *antimenszión* keletkezési idejét a keresztényüldözések korába helyezte, s kialakulását a pogányok által meggyalázott ereklyékkel hozta összefüggésbe. A keresztények az oltárban levő ereklyét kivették, hogy gyolcskendőbe csavarva elrejtésük.¹⁴³

A keresztények liturgiavégzése azonban már a kezdeti időszakban sem volt háborítatlan. A szentek teste, testrészei, csontjai, a velük kapcsolatba hozható tárgyak már a kereszténység első századaiban vallásos tiszteletben részesültek, kultuszuk pedig a kései antikvitásban, a III–IV. században alakult ki. A római katakomb-

¹³⁸ Averky (Alekszandr Pavlovics Tausev) (1906–1976) az Oroszországon Kívüli Orosz Orthodox Egyház érseke. 1953 és 1976 között a Siacusai püspökséget vezette.

¹³⁹ Archbishop Averky Liturgics. 2000: 31. http://orthodoxriver.org/-akathist/static/liturgics_averky.pdf

¹⁴⁰ Uo. Lásd.: Guzsik Tamás: Keresztény liturgiák építészete I. rész Róma és a keresztény kelet 2.3. fejezet A katakombák liturgiája. <http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral1.html#2>

¹⁴¹ Archbishop Averky Liturgics. 2000: 31. http://orthodoxriver.org/-akathist/static/liturgics_averky.pdf

¹⁴² Ivancsó István (1953) görögkatolikus pap, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola teológiai tanára.

¹⁴³ Ivancsó 2013: 46–47.

bákban az ereklyetisztelet 150 után kezdett kibontakozni.¹⁴⁴ Az ereklyekultusz korlátozása miatt Valerianus császár 257-ben betiltotta a temetők látogatását. Valószínű e rendelkezés következménye az, hogy a hívek a vértanúk temetésekor egy-egy testrészt magukkal vittek. A textíliával fölfogott vér feltételezhetően ugyan ezen ok miatt helyettesítette a sírt.¹⁴⁵ Az *antimenszión* kialakulásának tehát már a II. és III. században is meglehettek a feltételei. A rögzített oltárok kifosztása csupán erősítette e liturgiai hagyomány megmaradását és nem kiindulási pontja volt.

Másrészt a keresztények istentiszteletet nemcsak vértanúk sírjánál, hanem magánlakásokban is tartottak.¹⁴⁶ A sírra helyezett asztal, valamint terítő idővel a sírnak, mint szakrális középpontnak a helyettesítője lett. Ezen eszközök alkalmazásával a szakrális középpont áthelyezhetővé vált. Nagy Konstantin türelmi rendeletét követően (313, *mediolanumi edictum*) a templomépítkezés megindulásával a rögzített oltárok is a sírszimbolikát hagyományozták tovább. Az oltár egyaránt utalt a sírra és a feltámadásra, s a halál életé való átváltoztatását jelképezte.¹⁴⁷

Az *antimenszión* bizonyára létezett már a rögzített oltárok megjelenése előtt is. Hiába van ugyanis oltár a bizánci rítusú egyházakban, *antimenszión* nélkül a Szent liturgia nem végezhető el. A keleti egyházban jelen van egyfajta ősi kötődés, ami hosszú időn keresztül nem hagyta, hogy e liturgikus textília jelentőségéből, szerepköréből veszítsen. Ezt igazolja az a tény is, hogy az eucharisztia végzésekor az *antimenszión* az *iliton*mal együtt alkalmazzák. Holott – a nyugati egyház *korporáléjához* hasonlóan – elegendő lehetne egy liturgikus textília is. Az *antimenszión*ot elkülönítik ugyan az oltárterítőktől, hiszen ereklyekendő a rendeltetése, de az eucharisztia

¹⁴⁴ Mircea 2006: 599.

¹⁴⁵ *ereklyetisztelet* szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/E/ereklyetisztelet.html>

¹⁴⁶ Hamman 2016: 192.

¹⁴⁷ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 163; Pál–Újvári 2001: 364; Tánczos 2007: 157–158.

során mégis oltárterítő szerepkörrel ruházzák fel, mivel az *ilíton*mal együtt kerül az oltárra. Ez valószínűleg azt jelzi, hogy az *antimenszion* vagy annak őstípusa már az *ilíton* (nyugati egyházban *korporálé*) liturgiában való alkalmazása kezdetén is gyakorlatban volt. E liturgikus eszköz egyes közösségekben – feltehetően már az apostoli korban is – szakrális középpontnak, oltárnak, számított, s csupán az oltárasztalok, rögzített oltárok általános elterjedését követően vált azok helyettesítőjévé. Az *antimenszion* őstípusa egy földre vagy padlóra helyezett egyszerű vászonerítő lehetett, amely Jézus halotti lepléből származtatható, s amely az ereklyekultusz kialakulását követően ereklyekendővé vált.

Jézus arctakaró kendője, a *szudárium* keszkenő, zsebkendő¹⁴⁸ jelentéssel is előfordul a Szentírásban. A *sudarium* latin szó ezen kívül verejtéktörölő kendő értelemben is ismert. A görög σουδάριον (*soudáριον*) törölközőt és szalvétát is jelent. Az ókori héberek ún. *sudrát* viseltek, ami az arab fejfedőhöz a keffiyehhez (más néven *keffiyeh* vagy *sbemaghl*), ill. a turbánhoz hasonlított, s amelyet a férfiak az esküvő után a fejükre tekerve egy kalappal együtt hordtak. A *sudra* (héber és arámi סֻדְרָא /*sudara*?) kifejezést a latin *sudarium* szóból kölcsönözték, amely kendőt vagy zsebkendőt jelent. A σουδάριον/*sudarium* szó jelentései között nem található olyan, amely arra utalhatna, hogy ezt a kis méretű kendőt a földre helyezett terítőkhöz hasonlóan ételek felszolgálatára használták volna. Ha esetleg ez mégis előfordult, a *szudárium* kis mérete miatt nagyobb létszámú csoport ellátására nem volt alkalmas. Így az *ilíton* és a *korporálé* vélhetően nem a földre teríthető kendőből, hanem Jézus halotti arctakaró kendőjéből származtatható, s melynek oltárterítőként való alkalmazása feltételezhetően az asztalterítő megjelenési idejéhez, az II. századhoz köthetők (lásd a *mantele* asztalterítővé válása az ókori rómaiaknál). Ez alapján nem elképzelhetetlen, hogy az *antimenszion* őstípusa már az *ilíton*, illetve *korporálé* liturgiai alkalmazása előtt is gyakorlatban volt.

¹⁴⁸ Károli 1990: 98; Lukács 19:20. *Uram, ímbol a te girád, melyet egy keszkenőben eltéve tartottam.*

2.6. A SZAKRÁLIS KÖZÉPPONT

Abban a folyamatban, melynek során a *szudárium* oltárterítővé alakult át, jelentős összekötő szerepe lehetett a csodatevő kendőknek, melyek első írásos említése az Apostolok cselekedeteiben (Kr. u. 70–100) lelhető fel. Ez alapján Pál gyógyító ereje kendőkre, kötényekre áradt:

*És nem közönséges csodákat cselekszjik vala az Isten Pál keze által: Annyira, hogy a betegekhez is elvivék az ő testéről a keszkenőket, vagy kötényeket, és eltávozáának azoktól a betegségek, és a gonosz lelkek kimenének belőlök.*¹⁴⁹

A görög nyelvű újszövetségben: Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ὁ θεὸς ἐποίει διὰ τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἀποφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τὰ τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐκπορεύεσθαι.¹⁵⁰ Vulgatában:

*Virtutesque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli, ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore ejus sudaria et semicinctia, et recedebant ab eis languores, et spiritus nequam egrediebantur.*¹⁵¹

A gyógyító kendők kultusza azonban már korábban is létezhetett, hiszen a tanítványok gyógyító tevékenysége Jézus megbízásán és felhatalmazásán alapult:

¹⁴⁹ Károli 1990: 165; Ap. Csel 19: 11–12.

¹⁵⁰ Ap. Csel 19: 11–12. Görög Újszövetség – Magyar nyelvtani elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=14#120302201400030>, Görög szöveg kiejtése: Dünámeisz te ú tász tükhúszasz hó Theósz epóiei diá tón kheirú Paúlu, hószte kai epi ászthenúntasz apophéreszthai apo tú khrótósz autú szudária hé szimikinthia kai apallaszszthai ap autón tász nószusz, tá te pneúmata tá ponérá ekporeúeszthai.

¹⁵¹ Ap. Csel. 19: 11–12. The Vulgate: <https://www.sacred-texts.com/bib/vul/act019.htm>

És előszólítván tizenkét tanítványát, hatalmat ada nékik a tisztátalan lelkek felett, hogy kiűzzék azokat, és gyógyítsanak minden betegséget és minden erőtelenséget.¹⁵²

A keresztények első nagy csodatevője Jézus volt, s nyilvánvaló, hogy a hozzá köthető tárgyak (halotti lepel, arckendő) is gyógyító erővel bírtak. Jézus nemcsak a zsidók földjén, hanem a pogányok között is gyógyított,¹⁵³ így tevékenységének híre már az apostolok térítő munkáját megelőzően is elterjedt a pogányok lakta területeken. Ezt támasztja alá V. Abgarus edesszai király legendája is. Pál gyógyító kendői a pogány múmiaportrék gyakorlatából kiformalódó, nem kézzel festett Krisztus-képből, az *Akheiropoietosz*-ból vezethetők le. Feltételezhetően az egész alakos múmialepel is hasonló átalakulási folyamaton ment keresztül.

A szentek sírjaival vagy csontjaival érintkező csodaerejű kendők¹⁵⁴ is Jézus arctakaró kendőjével és halotti leplével állíthatók párhuzamba, s azokból eredeztethetők. A mártírok ugyanis Krisztus követői, akik életükkel és halálukkal Krisztus mellett tettek hitet, s így Krisztust imitálják (*imitatio Christi*).¹⁵⁵ Szenvedéseik, megaláztatásaik, haláluk Krisztushoz teszik őket hasonlóvá. Kendőikben, lepleikben Krisztus kendője, leple él tovább. Sírjaik Krisztus sírját idézik, ahol a feltámadás csodája végbement. *A szombat végén pedig a hét első napjára virradólag, kiméne Mária Magdaléna és a másik Mária, hogy megnézzék a sírt.*

És imé nagy földindulás lőn; mert az Úrnak anyyala leszállván a mennyből, és oda menvén, elbengeríté a követ a sír szájáról, és reá üle arra. A tekintete pedig olyan volt, mint a villámlás, és ruhája fehé, mint a hó. Az őrizők pedig

¹⁵² Károli 1990: 13; Mt. 10: 1.

¹⁵³ Gadarai megszállott gyógyítása: Károli 1990: 80, Luk. 8: 26–39; A kánaáni asszony lányának gyógyulása: Károli 1990: 21–22, 52; Máté 15: 21–28; Márk 7: 24–30.

¹⁵⁴ Belting 2009: 77; 2000: 60.

¹⁵⁵ Lásd Boudewijn Dehandschutter és D. Tóth Judit munkáit. Dehandschutter 1979; D. Tóth 2019.

*tőle való féltőkben megrettenének, és olyanokká lőnek mint a boltak. Az angyal pedig megszólalván, monda az asszonyoknak: Ti ne féljetek; mert tudom, hogy a megfeszített Jézust keresitek. Nincsen itt, mert feltámadott, a mint megmondotta volt.*¹⁵⁶

A mítoszokban, népmesékben a csodás gyógyulások, újjászületések az év sarokpontjain, leginkább a téli napforduló idején következnek be. Egyes mítoszokban az élet vizének forrása a világfa tövénél ered.¹⁵⁷ Az archeoastronomia nézőpontjából ez azt jelenti, hogy a világfa töve a Bika korszak (Kr. e. 4320 – Kr. e. 2160) téli napfordulás pontjának, a Vízöntő állatövi jegynek (vagy egy másik azt helyettesítő csillagképnek) felel meg, s hogy az adott mítosz időbeli gyökerei a Bika korszakba nyúlnak vissza.

A feltámadás csodaeseménye Jézus sziklasírjában ment végbe. E sziklasír előzményének a pogány vallások barlangjai tekinthetők. Az antikvitásban több isten születése, neveltetése kötődött barlanghoz.¹⁵⁸ A gyermek Zeusz barlangban rejtőzött. Mithras szülőhelye egy barlang volt, s szentélyei is földbe vájt üregek voltak.¹⁵⁹

Máté evangélista Jézus feltámadását a Kos korszak (Kr. e. 2160 – Kr. u. 1.) téli napfordulójához, a Bak állatövi jegyhez köthető szimbólumokkal ábrázolta. A sírnál levő angyal a sarokpont megjelenítője, a négy égtájat őrző angyal egyike. Az az elképzelés, hogy a csillagok és mennyei testek angyali lényeket jelenítenek meg és maguk is angyalok, már megtalálható a babiloni és iráni gondolkodásban is, de visszavezethető egészen a sumer csillagkultuszig.¹⁶⁰ A zsidó–keresztény gnosztikusok a csillagokat ugyancsak angyaloknak tekintették.¹⁶¹ A bibliai időkben az angyalok az állatöv

¹⁵⁶ Károli 1990: 41; Máté 28: 1–6.

¹⁵⁷ Sápy 2018: 47–48.

¹⁵⁸ Pál–Újvári 2001: 73.

¹⁵⁹ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997: 33.

¹⁶⁰ Czövek 2015: 61.

¹⁶¹ Czövek 2015: 61.

azon négy csillagképét jelképezték, melyeket a naptári fordulópontok helyeiként tartottak számon.¹⁶²

Máté evangéliumában a sír szájánál levő kő, valamint az angyal látványától halottá dermedő asszonyok a Bak állatövi jegyre utalnak. A kővé dermedés a mítoszokban, népmesékben is gyakori motívum, amely a Kos korszak téli napfordulós pontját szimbolizálja.¹⁶³ A Kos korszakban a Föld precessziós mozgásának következményeként az alvilág (pokol) bejárata a Bak állatövi jegyben volt. Nem csoda, hogy *Mária Magdaléna és a másik Mária* olyanokká lettek, mint a halottak, hiszen szimbolikus értelemben az alvilág kapujában álltak. A görög újszövetségben az idézett ígerész *νεκρός* (*nekrós*/ halott) szava egyébként névelő nélkül a holtak birodalmát, az alvilágot is jelenti.¹⁶⁴ A nagyszombati események evangéliumi ábrázolása a hellenisztikus kor pogány vallásainak csillagszimbólumaival, időszemléletével hozható kapcsolatba. Jézus a Bak állatövi jegyben szállt alá a poklokra. A sír szájáról elhengerített kő pedig alvilágból való kiemelkedésének, feltámadásának szimbóluma.

Jézus sziklasírja a feltámadás misztériumának a helyszíne, szakrális középpont. Ezt testesítik meg a szentek sírjai is. Az ott történt csodák Jézus feltámadását idézik. A feltámadás és a gyógyulás gyökerei egy töről fakadnak. Mindkettő egy kedvezőtlen tartományból mozdul ki a kedvezőbb felé. Aki feltámad, az kigyógyul a halálból, s kap egy lehetőséget az újrakezdesre, jóvátételre. A különbség a kettő között abban nyilvánul meg, hogy a feltámadás a betegségből való felépüléshez képepest egy új, ismeretlen dimenzióban bontakozik ki.

¹⁶² Czövek 2015: 24.

¹⁶³ Pap 1994: 191. A görög mitológiában a gorgók (Szthenó, Eurüalé és Medusza) tekintetétől minden élőlény kővé változott. Tokarev 1988: I. 674.

¹⁶⁴ ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσεισθησαν οἱ τηροῦντες καὶ ἐγενήθησαν ὡς νεκροί. Máté 28: 4. Görög Újszövetség – Magyar nyelvű elemzésekkel. Esztergomi Hittudományi Egyetem honlapja: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=203&chapter=22&verse=14#120302201400030>

Jézus pokolból való kiemelkedése csillagászati korszakváltó szimbólum is.¹⁶⁵ Ez a magyarázata annak, hogy Máté evangéliumában az alvilág bejáratát nem a Halak korszak (Kr. u. 1–2160) téli napfordulás pontja, a Nyilas csillagkép jelképezi, hanem a Bak állatövi jegy. Jézus, Isten báránya, aki a Kos korszak végén azért jött a világra, hogy a Halak korszak képviselőjeként új irányvonalat mutasson, s megváltsa, kigyógyítsa a kor emberét „betegségeből”.

A Föld Naphoz viszonyított helyzete, az évszakváltások, a váltóponton való áthaladás az ember agyműködésére, lelki folyamataira jelentős hatást gyakorolnak, s ennek következményeként a tudatalatti működése is fokozottabbá válik.¹⁶⁶ Az így felszínre kerülő ősképeknek meghatározó szerepe van a vallási kultuszok kialakulásában is. Jézus és a szentek sírjánál végbement csodaesemények a tudatalatti kivetülésének a maradványai. A szakrális közép pontot képviselő szimbólumok, mint például a sír, a Jézus testével érintkező lepel, kendő ugyanazt a tudatalatti információt közvetíti. S ugyanaz az üzenet „sugárzik” már közel kétezer éve a keresztények oltárterítőin, úrasztali terítőin keresztül is. E szimbólumok ugyanarra a homályból átsejlő őstudásra, őstapasztalatra vezethetők vissza.

Az üdvtörténeti események: Jézus születése, halála, feltámadása párhuzamba állíthatók az emberi élet fordulóival. A születés-halál-újjászületés archetípusos képzeteinek ötvöződése a lakodalmi és halotti szokásokban is kimutatható.

A kendő mint nászmotívum, az egyesítés, eggyé válás szimbóluma többek között a magyar halotti szokásokban is fellelhető. A jegykendőt, melyet a kézfogó alkalmával a vőlegény és a menyasszony egymásnak ajándékozott, fiatal lányok és legények halálakor az elhunyttal együtt eltemették. A Kis-küküllő mentén Ádámoson, Balavásáron és Marosugrán a felravatalozott lányok egyik kezébe, Bonyhán mindkét kezébe zsebkendőt tettek, ami a jegy-

¹⁶⁵ Jankovics 2008: 125.

¹⁶⁶ Sápy 2019: 190.

kendőt jelképezte.¹⁶⁷ A koporsóban fekvő legény arcára – ha már házasodóban volt – jegykendőt terítettek.¹⁶⁸ Keresztény felfogás szerint a halott leány Krisztus menyasszonya, a halott legény pedig a mennyország vőlegénye. E nászmotívum azonban már a kereszténység előtti vallásokból is ismert. Az ókori görögök például a női lelket Hádész menyasszonyának, a férfiét Persephoné vőlegényének tekintették.¹⁶⁹

Voltaképpen az a kendő is, mellyel a legenda szerint Veronika letörölte Jézus arcáról a vért, jegykendőnek értelmezhető. A kendő Veronika Jézussal való misztikus egyesülésének és kereszténnyé válásának szimbóluma.

Az oltárterítők pólya szimbóluma, valamint a halott lelkének pólyában való ábrázolása is ellentétes tudatalatti tartalmakat egyesít. A vászonleplek, kendők rendeltetése az, hogy az „átváltozás” folyamata háborítatlan körülmények között menjen végbe.¹⁷⁰ Az *Istenszülő elszenderedése* ikonon Mária pólyában ábrázolt lelke egy épp bábból kikelő, repülni készülő pillangó képzettársítását kelti. Az emberben úgy tűnik hasonló késztetések munkálnak, mint egy pillangóban: az átalakulás, átlényegülés megfelelő körülményeit szándékozik megteremti.¹⁷¹

¹⁶⁷ Szendrey 1941: 47.

¹⁶⁸ Kunt 1987: 151; 1990: 80.

¹⁶⁹ Róheim 1990: 192; Sápy 2015: 266.

¹⁷⁰ Tánczos 2007: 254.

¹⁷¹ A vászonleplek használata előtt egyes kultúrákban az átváltozását zavartalan körülményeinek biztosítása céljából a halottakat állatbőrbe göngyölték. „Kis harcos múmiáját rejtette a nyírfakéreg burok”: <https://ma7.sk/kavezo/kis-harcos-mumiajat-rejtette-a-nyirfakereg-burok> (Letöltés dátuma: 2020. 04.10.); *temetés* szócikk <http://lexikon.katolikus.hu/T/temet%C3%A9s.html>. Archaikus kultúrákban megfigyelhető, hogy az áldozati állatok bőrével a csontjait letakarják. A lapp mitológia csodás tulajdonságú, átváltozásra képes rénszarvasának, a lappok totemőseinek és nemzetségalapítójának, Mjandasnak a vadászok fogadalmi rénnel áldoztak, s rituális lakomát követően az állat csontjait prémjével letakarták, mert azt hitték, hogy a rén (vagy annak lelke) visszatér az életbe. Tokarev I. 1988: 550. A honfoglaló magya-

2.7. ARCHETÍPUSOK

A tudatalatti több ismeretet tárol az ember halál utáni jövőjéről, mint a tudat. Amit a tudat elhatárol, azt a tudatalatti összevegyíti. Így történhet meg az, hogy az egymástól külön álló területek, mint például az étkezés és a halál szférái egymásba folynak. Így lehet a halotti áldozatnál használt terítőt, szőnyeget halotti lepelnek értelmezni, s így válhat a halotti lepelből oltárterítő.

A halotti lepel és a terítő rendeltetésbeli azonosságát igazolják a magyar temetkezési hagyományok is. A mátraalji palócoknál például a 20. század elején a *veresvégű ruhának* nevezett abrosz szemfedélül is szolgálhatott. A terítőt ketté fejtették, s egyik fele került az egyik, másik a másik házastársra. Tardról is van példa arra, hogy abroszt vágtak ketté férj és feleség szemfedelül.¹⁷² Asztalterítővel gyermek halottat is letakartak.¹⁷³ Magától értetődik, hogy az ősképek egyesülésének kezdeti szakaszában nem az asztalterítő, hanem a földre terített abrosz volt a kiindulópont, hiszen az asztalterítő

rok temetkezési szokásaiból ismert, hogy a sírokba a lovat koponyájával és négy lábsontjával temették a halott mellé. Ennek két módja volt: amikor a lóbőrt kitömték, s úgy fektették a halott mellé, valamint, amikor a lóbőrt negyven napig a sír fölött egy rúdon fellógatták, s aztán a sír végébe, a tetem lábához beásták. László 1944: 452–456. László 2019: 96. A holttest megóvását segítik a szőnyegek is. Az anatóliai törököknél a lepelbe tekert holttest alá kilim szőnyeget, fölé imaszőnyeget (*seccade*) terítenek, így teszik koporsóba és viszik a halottbúcsúztató szertartás (*venaçe alayı*) színhelyére. Kale Köyü faluban a türkmének szőnyegbe csavarják a holttestet, mintegy ágyat készítenek számára a sírban. Bartha Júlia: Az anatóliai törökök temetkezési szokásai III: A halál beálltától a torig: <https://turkinfo.hu/kultura/-hagyományok/az-anatoliai-torokok-temetkezesi-szokasai-iii-a-halal-bealltatol-a-torig/> (Letöltés dátuma: 2019, 12. 04.) A temetői imaszőnyeggel (*kula*) halottaikat, sírhantjukat szokták lefedni a muzulmánok. Jajczayné Kanyó Évszám nélkül: 49.

¹⁷² *szemfedél* szócikk: Fél 1981: IV. 634–635.

¹⁷³ K. Csilléry 1981: I. 25. *abrosz* szócikk.

csak a II. század első felétől jött gyakorlatba.¹⁷⁴ Az abrosz szemfedőként való alkalmazása azonban az ősképek utólagos hatásának, visszahatásának az eredménye, hiszen elsőként nem a terítő használt a halotti lepelhez, hanem a halotti lepel a terítőhöz. Ez a pogány halotti áldozat kereszténnyé válásának folyamatából is következik.

Az archetípusos képzetek ötvöződése a pogány halotti tor és a keresztény *refrigeria* esetében is kimutatható. A szimbólumok keveredésének iránya azonban eltéréseket mutat. Míg a pogány halotti toron az étkezés szféráját viszik át a halotti kultuszba, és az étkezés eszközei válnak a halotti rítus részévé, addig a *refrigeria* esetében ez fordított irányú, Krisztus kereszthalálának és feltámadásának szimbólumai egyesülnek a lakomák terítőivel. A keresztények számára a sír melletti lakoma az eszkatologikus lakomát jelenti, melynek előképe az eucharisztia. Az utolsó vacsora terítője azért sem lehet Krisztus halotti leple, mert a megváltás műve a nagyszüneti események alkalmával még nem teljesedett be. Az utolsó vacsora csupán Krisztus megváltó halálát vetítette előre.

Az *antimenszion* őstípusának tehát már az apostoli korban is léteznie kellett, hiszen archetípusok újrafogalmazására, átértelmezésére leginkább a kezdeteknél, új szellemi áramlatok születésénél van lehetőség.

Az ősképek keveredése riasztónak, ízléstelennek tűnhet azok számára, akik többnyire a tudat szintjén élnek, s nincs igazán lehetőségük arra, hogy mélyebbre tekintsenek, „alámerüljenek”. A tudat elkülöníti az életet a haláltól, a tudattalanban azonban nincsenek éles határvonalak, a halál a tudatalatti világban körvonalazatlan. A halál közelségének megtapasztalása elősegítheti az archetípusok felszínre kerülését. Járványok, háborúk, természeti katasztrófák, egyéb fenyegetettség a tudatalatti tartalmak fokozott működését vonhatják maguk után, mely pszichés jelenség bárhol és bármikor megnyilvánulhat. A modern ember is átélhet ehhez ha-

¹⁷⁴ *Mantile*, *mantile* szócikk: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/4896.html>

sonlót. A 19. század végén például az Egyesült Államokban gyakorrivá vált a temetőben étkezés szokása, melynek háttérében országos járványok álltak. A kolera és a sárgaláz miatt jelentős mértékben megnövekedett az elhalálozás, s a hozzátartozók azzal a szándékkal, hogy együtt lehessenek elhunyt családtagjaikkal, kimentek a temetőbe, s az ételeket gyakran a sírokon ülve vagy azok közelében fogyasztották el.¹⁷⁵

3. Összegzés

Összegzésképpen megállapítható, hogy az utolsó vacsora asztalterítője nem lehet Jézus halotti leple. Jézus idejében ugyanis még nem létezett a torinói lepel méreteinek és formájának megfelelő asztal. A torinói lepelhez illeszthető négyszögletes, hosszúkás asztalforma csupán a IX. század második felétől jelent meg. Ez az ún. *bakos asztal*. Másrészt asztalterítőt sem használtak még Jézus korában, az ételeket – ahol ez szokásban volt – általában fedetlen asztalokon fogyasztották. A rómaiak az asztalokat csupán a II. század elejétől, Hadrianus császár uralkodása idején kezdték kendővel megteríteni. Az asztalterítés szokásának állandósulását a bakos asztaltípus elterjedése hozta magával a Krisztus utáni első évezred vége felé.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Remembering When Americans Picnicked in Cemeteries. For a time, eating and relaxing among the dead was a national pastime: <https://www.atlasobscura.com/articles/picnic-in-cemeteries-america> (Letöltés dátuma: 2019. 12. 27.)

¹⁷⁶ A fennmaradt ábrázolások arról tanúskodnak, hogy Magyarországon a XII. század első felében már szokásban volt az étkezések alkalmával felállított asztal leterítése. Az abrosz általános elterjedése azonban még hosszú időt vett igénybe. Kezdetben a királyi és főúri körökben figyelhető meg, és akkor is leginkább ünnepi alkalmakon. A magyar parasztságnál az abroszhasználat kezdete a XIV. végétől adatolható, azonban még a 20. század elején is kizárólag ünnepjelző szerepe volt.

Az sem valószínű, hogy az asztal, ill. asztalterítő őstípusa, a földre helyezett terítő vagy szőnyeg lett volna Jézus halotti leple, hiszen ekkor ilyen vászon alapanyagú terítők még nem voltak használatban. A keresztények számára Jézus halotti leple teremtette meg azt a szellemi és fizikai hátteret, amely a különböző vászon anyagú oltárterítő-típusok kialakulását eredményezte. Az utolsó vacsora terítője a vászon alapú földre, ill. padlóra helyezhető terítők létezése esetén sem lehetne Jézus halotti leple, hiszen a megváltás műve a nagycsütörtöki események alkalmával még nem teljesedett be. Az utolsó vacsora csupán Krisztus megváltó halálát vetítette előre, s ezt az archetípusok újrafogalmazása szempontjából sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A keresztények oltárterítői Jézus halotti leplére vezethetők vissza, melyeknek kezdetben két típusa alakult ki: a *szudariummal* rokonítható, négyzet alakú kendők, a *korporálé* és az *iliton*, valamint a ptolemaioszi kor halotti lepleit idéző, téglalap alakú terítő, az *antimenszion*.

Az *antimenszion* kialakulására jelentős hatással volt a földön való étkezés ősi gyakorlata és a pogány halotti áldozat szokása. Az *antimenszion* őstípusa egy olyan földre vagy padlóra helyezett terítő, ill. szőnyeg lehetett, melyet az áldozati ételek elhelyezése céljából feltehetően a sírokra is ráterítettek, s mely Jézus halotti leplével azonosulva jelentésbeli átalakuláson ment keresztül, s keresztény szimbólumként az ereklyekultusz elterjedésének időszakában, valamikor a II–IV. század között ereklyekendővé vált. E liturgikus eszköz egyes közösségekben – feltehetően már az apostoli korban is – szakrális középpontnak, hordozható oltárnak számított, s csu-

Hétköznap az asztal terítetlenül állt, és fedetlen asztalról ettek. A terítőt csupán néhány jeles alkalomkor (lakodalom, temetés, búcsú) vetették elő, esetleg nagyobb ünnepeken is használták, de egyes falvakban csakis karácsonykor volt szokás az asztal lefedése. K. Csilléry 1982: 255; Elekes 1991: 241–309; K. Csilléry 1977: 24; 1982: 258; Az abroszhasználat tehát legfőképpen az emberi élet fordulóihoz (átmeneti rítusok), valamint az évkör váltópontjaihoz, az évszakváltáshoz kapcsolódott.

pán az oltárasztalok, rögzített oltárok elterjedését követően, a III. századtól vált azok helyettesítőjévé. Nem elképzelhetetlen, hogy az *antimenszion* őstípusa már az *ilíton*, illetve *korporálé* liturgiai alkalmazása előtt is gyakorlatban volt, hiszen a *szudáriumot* arctakaró kendőként, szalvétaként, verejtéktörölő kendőként tartották számon. Oltárterítőként való alkalmazása bizonyára összefüggésben van a rómaiak asztalkendőjével, a *mantelevel*, melyet a II. század második felében kezdtek asztalterítőként használni.

A jelen tanulmány nem foglalkozik a torinói lepel eredetiségének a kérdésével. Ha történetesen a lepel egy műtárgy lenne, akkor is kiemelt figyelmet érdemelne, hiszen mintegy 2000 éve fennálló, téridő határokat meghaladó üzenetet közvetít. Isten egyszerűen Fiát adta, aki azért jött az emberek közé, hogy jóindulatával, megváltó halálával egyensúlyt teremtsen, s hogy a világ a lehető legkisebb veszteség árán fenntartható maradjon.

Irodalom

- ADAMIK Tamás – DÖRÖMBÖCZI János (szerk.)
1999 *Apokrif levelek*. Budapest: Telosz Kiadó
- ARATÓ Miklós Orbán – VERBÉNYI István
1989 *Liturgikus lexikon*. Budapest: Ecclesia kiadó
- ASBÓTH Oszkár
1907 *Szláv jövevényszavaink I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- ATIYA Aziz S.
1968 *A History of Eastern Christianity*. London: Methuen & Co.
- BÁLINT Gábor
2005 A római lakomák Martialis szemével. *Ókor*. IV. 3. 32–37.
- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I.* Budapest: Szent István Társulat

- BÁTKY Zsigmond
- 1931a A magyar „asztal” eredetéhez. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Táranak Értesítője*. XXIII. 34–37.
- 1931b A magyar „szék” eredetéhez. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Táranak Értesítője*. XXIII. 31–34.
- BELTING, Hans
- 2000 *Kép és kultusz*. Budapest: Balassi kiadó
- 2005 *A biteles kép: képviták mint hitviták*. Atlantisz könyvkiadó: Budapest
- BERKI Feriz
- 1984 *Az orthodox kereszténység*. Budapest: Magyar Orthodox Adminisztratúra
- BOROVSKY Samu
- 1900 A népvándorlás kora. In Marczali Henrik (szerk.) *Nagy képes világtörténet. 4. kötet* 562–582. Budapest: Franklin-Társulat, Révai Testvérek
- BOUSTAN, Ra'anan S.
- 2005 *From Martyr to Mystic: Rabbinic Martyrology and the Making of Merkabah Mysticism. (Texts and Studies in Ancient Judaism) Tübingen*. Mohr Siebeck
- CULLMANN, Oscar
- 1991 *A karácsony ünnepeinek kialakulása és a karácsonyfa eredete*. Budapest: A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliái és Judisztikai Kutatócsoportjának kiadványai
- CZÖVEK Judit
- 2015 „Mert angyalait rendeli ki számodra, hogy megőrizzenek minden utadon.” Az archaikus imádságok angyalképzetében kimutatható reliktum-elemek mitopoétikus, dichotomikus szembeállításai. In Barna Gábor – Keszeg Vilmos (szerk.) *Patrimónium és társadalom a 20. században: A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 57–83.

- CSENGERY János
 1942 *Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- CS. SEBESTYÉN Károly
 1930 A magyar ház asztala. *Népünk és nyelvünk.* II. 175–183.
- CSÓKE Sándor
 1976 *A magyar nyelv állítólagos szláv jövevényszavai.* Eberstein: Kőrösi Csoma Sándor Historische Gesellschaft
- DEHANDSCHUTTER, Boudewijn
 1979 *Martyrium Policarpi. Een literair-kritische studie.* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 52), Leuven: University Press
- DÖMÖTÖR Tekla
 1977 Átmeneti rítusok (szócikk) In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet* 166. Budapest: Akadémiai Kiadó
- DR. LIPPAY Lajos
 1934 *A keleti egyházak.* Budapest: Szent István Társulat
- D. TÓTH Judit
 2019 *Mártírok, szentek, keresztény filozófusok Nüszjai Szent Gergely műveiben.* Budapest: Kairosz Kiadó
- ELEKES Lajos
 1991 Királyi és főúri udvar. In Domanovszky Sándor (szerk.) *Magyar művelődéstörténet II. kötet* 241–309. Szekszárd: Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt.
- FÉL Edit
 1981 Szemfedél, szemfedő (szócikk). In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon IV. kötet* 634–635. Budapest: Akadémiai Kiadó
- FOSS, Clive – MAGDALINO, Paul
 1977 *Róma és bizánc.* Budapest: Helikon Kiadó
- GEORGES, Karl Ernst
 1879–1880 *Ausführliches lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch: aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel. 2. Band.* Leipzig: Hahn'sche Verlags-Buchhandlung
- GLARE, P. G. W.
 1982 *Oxford Latin Dictionary.* Oxford: Clarendon Press

- GUERRERA, Vittorio
 2001 *The shroud of turin: A case for authenticity.* Charlotte, North Carolina: TAN Books
- HAFENSCHER Károly
 1999 *A keresztény istentisztelet I.: Bevezetés, alapvetés, történeti vázlat, liturgikus év.* Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyháztörténeti Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság
- HAMMAN, Adalbert
 2016 *Igy éltek az első keresztények.* Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
- HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János
 2005 *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig.* Budapest: Osiris Kiadó
- HEGEDŰS Zsuzsa – ORLOVSZKY Géza (ford.)
 1996 *Marcus Gavius Apicius: Szakácskönyv a római császárkorból.* Budapest: Enciklopédia Kiadó
- HILL, Harriett
 2014 *The Bible at Cultural Crossroads: From Translation to Communication.* London: Routledge
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György
 1997 *Jelképtár.* Budapest: Helikon Kiadó
- IVANCSÓ István
 2013 *Görög katolikus szertartás.* Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
- IZZO, Januarius M. (O.F.M.)
 1975 *The Antimension in the Liturgical and Canonical Tradition of the Byzantine and Latin Churches: An Inter-confessional Study.* Romae: Pontificium Athenaeum Antonianum
- JAJCZAYNÉ Kanyó Erzsébet Dr.
 é. n. *A keleti szőnyeg.* Budapest: Szent István Társulat
- JANKOVICS Marcell
 2008 *3+1: a négy évszék szimbolikája: fejezetek A számok könyvéből.* Debrecen: Csokonai Kiadó
- JEDIN, Hubert
 1998 *A zsinatok története.* Budapest: Ecclesia
- KAESZ Gyula
 2008 *Ismerjük meg a bútorstílusokat.* Budapest: Háttér Kiadó

- KÁROLI Gáspár
 1990 *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás.* Budapest: Magyar Bibliatanács
- K. CSILLÉRY Klára
 1958 Adalékok az asztal történetéhez. *Néprajzi Közlemények.* III. 1–2. 1–25.
 1977 Abrosz (szócikk) In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet* 24–26. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1977 Asztal (szócikk) In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet* 152–155. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- KERKESLAGER, Allen
 1998 Jewish pilgrimage and Jewish identity in Hellenistic and early Roman Egypt. In David Frankfurter (szerk.) *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt.* Leiden, Boston: Brill
- KNIEZSA István
 1955 *A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- KOROLEVSKIJ Cyríl
 1929 Antimension. (szócikk) In Giovanni Treccani (szerk.) *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti III.* Roma: Istituto Giovanni Treccani
- KOVÁCS Károly
 1969 *Hellenizmus, Róma, zsidóság: Az Újszövetség korának világa.* Köln–Bécs: Útitárs Kiadó
- KUNT Ernő
 1987 *Az utolsó átváltozás: a magyar parasztság halálképe.* Budapest: Gondolat Kiadó
 1990 Temetkezési szokások. In Dömötör Tekla (szerk.) *Magyar Néprajz VII. Folklor 3. Népszokások, néphit, népi vallásosság.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- LÁSZLÓ Gyula
 1944 *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest: Magyar Élet
 2019 *50 rajz a honfoglalókról a szerző rajzaival.* Budapest: Kairosz Kiadó
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert, – JONES, Henry Stuart – MCKENZIE, Roderick
 1996 *A Greek-English lexicon: revised supplement.* Oxford: Oxford University Press

- LUKÁCS Zsófia
 2011 *A bútorkészítés és a bútorhasználat fejlődése Magyarországon a XV–XVII. században.* (doktori értekezés) Lelőhely: Budapest: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
- MIHÁLYFI Ákos
 1923 *A nyilvános istentisztelet: egyetemi előadások a lelképásztorkodástan köréből.* Budapest: Szent István Társulat
- MIRCEA, Eliade
 2006 *Vallási hiedelmek és eszmék története.* Budapest: Osiris Kiadó
- MOLNÁR Ambrus
 1994 Adatok temetési szokásaink eredetéhez: a virrasztás mai gyakorlata a Küllő és Nyárad menti református és unitárius gyülekezetekben. In Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.) *Vallási Néprajz 6. kötet.* Budapest: ELTE Folklore Tanszék
- NEUMANN, Erich
 2005 *A Nagy Anya: A Magna Mater archetípusai a jungi pszichológiában.* (Ford. Turoczy Attila.) Budapest: Ursus Libris Kiadó
- PAP Gábor
 1994 Vízi Péter és Vízi Pál. In Pap Gábor (szerk.) *Csodakút: népmese, beavatás, álomfejtés, napút, mélylélektan, ezotéria: tanulmányok a népmeséről.* 165–200. Debrecen: Pontifex Kiadó
- PÁL József – ÚJVÁRI Edit
 2001 *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Budapest: Balassi Kiadó
- PENTIUC, Eugen J.
 2014 *The Old Testament in Eastern Orthodox Tradition.* Oxford University Press
- PÉNTÉK János
 2015 *Történekek a nyelvben a keleti végeken I.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- PILIPKÓ Erzsébet
 2013 A kárpátaljai magyar görögkatolikus templomok liturgikus tárgyai. In Pilipkó Erzsébet (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 8: konferencia Balatonfüreden, 2009. október 1-3.* Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum
- POPOVA Olga – SZMIRNOVA Jengelina – CORTESI Paola
 1996 *Az ikon.* Budapest: Officina '96 Kiadó
- RÓHEIM GÉZA
 1990 *Magyar néphit és népszokások.* Szeged: Universum Reprint

- RUBINYI Mózes
 1901 *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához*. Különnyomat: Magyar Nyelvőr. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- SÁPY Szilvia
 2015 *A halotti búcsúztató: a műfaj eredete és történeti rétegei*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék: Ethnica Kiadó
 2018 A terítő négy sarka: Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítőjének csillagszimbólumai. *Valóság*. LXI. 8. 46–62.
 2019 Ady Endre: Egy jövőendő karácsony. *Napút*. XXI. 2. 188–197.
- SIHLER, Andrew L.
 1995 *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford University Press
- SNODGRASS, Mary Ellen
 2004 *Encyclopedia of kitchenhistory*. New York–London: FitzroyDearborn Publisher
- SZENDREY Ákos
 1941 A halott lakodalma. *Ethnographia*. LII. 1. 44–54.
- TAFT, Robert F. – SCHULZ Hans-Joachim
 2005 *A bizánci liturgia*. Budapest: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány
- TÁNCZOS Vilmos
 2007 *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest: Kairosz Kiadó
- TIMKÓ Imre
 1971 *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
- TOKAREV. Sz. A.
 1988 *Mitológiai enciklopédia I–II*. Budapest: Gondolat Kiadó
- TÖRÖK József – BARSZ Balázs – DOBSZAY László
 1999 *Katolikus liturgia III.: A liturgikus év*. Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyháztörténeti Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság
- VALPY, Francis Edward Jackson
 1832 *Second Greek Delectus; or, new Analecta Minora ... With English notes, and a copious Greek and English lexicon, etc.* London: A. J. Valpy
- VÍZ László
 1986 *A torinói halotti lepel*. Budapest: Ecclesia Szövetkezet

WESSELOW de Thomas
2012 *The Sign: The shroud of turin and the secret of the resurrection.* New
York: Dutton

Sajátos 17. századi kis serlegek a református gyülekezetekben

P. SZALAY EMŐKE

A református liturgikus tárgyak kiemelt jelentőségű szerepet játszanak a magyar iparművészeti kutatásban. Ennek magyarázata, hogy a református egyház nem fogadott el előírásokat a szertartási tárgyakra vonatkozóan, a hívek minden olyan poharat és tálát, valamint terítőt felajánlhattak a templomaiknak, amelyet szépnek és értékesnek tartottak. Ennek megfelelően minden korszakban a legkedveltebb tárgyformák, amelyek a mindennapi és ünnepi asztalokat díszítették, kerültek templomi használatba. A használati edények és terítők az évszázadok alatt elhasználódtak, a református templomokban ugyanakkor napjainkig fennmaradhattak.

Az 1995-től napjainkig tartó időszakban a Kárpátaljai Református Egyházban, a Szerbiai Református Egyházban, a Szlovákiai Református Egyházban, a Tiszáninneni Református Egyházkerületben és a Tiszántúli Református Egyházkerület négy egyházmegyéjében, több mint 1000 gyülekezet emlékanyagának áttekintését, felmérését végeztük el.

A feltárt emlékanyagból az ötvösmunkákat kiemelve a 15–17. századi gótikus és későgótizáló kelyhek, 16–17. századi tölcserés és talpas poharak, kenyérosztó tálak, tányérok, 16–20. századi úrasztali és keresztelőkészletek közlése során több mint ötszáz ötvöstárgy vált ismertté.¹

Az úrvacsora osztás liturgikus tárgyai között kiemelkedő jelentőségű a Krisztus vérét jelképező bor átnyújtására szolgáló

¹ P. Szalay 2017, 2018, 2019a, 2019b, 2020, 2020a. A kutatásokat a következő OTKA, NKFI 37.347; 68.859; 78.247; 81.589; 91.029; 109.852; 116.131. sz. támogatásokkal végeztem.

úrvacsorai pohár. Ebben a funkcióban a korban legkedveltebb asztali poharakat, kelyheket használták. A 17. században számos pohárforma volt kedvelt. Ezek közé tartozik egy kis serlegnek nevezett kis méretű, 15 cm körüli magasságú forma is.

Poncolt kis kelyhek

Kiss Erika részletesen ír erről a jellegzetes kis méretű kehelytípusról. A félgömb alakú kuppával ellátott, rövid szárú serlegek talpa kerek, nódusuk többnyire baluszteres, szájperemük alatt gyakran gyűrű díszlik.

Véleménye szerint valószínűleg világi megrendelésre készültek. Készítési idejük határait a 16. század utolsó évtizedei és 1640 közé eső öt évtizedre teszi.

Megállapítása szerint a református gyülekezetekben nagyobb számban fordulnak elő. Véleményét erősítik az általam feltárt edények, a felmérésünk során több ilyen munkával találkoztunk.

Az ismertté vált poharak díszítésében három eltérő megoldással lehet találkozni. Egyes műveken domborított szalagdíszek, egy munkán vésett díszítés jelenik meg. Külön csoportot egy újabb jellegzetes díszítés kapcsol össze, ezeken rézsútosan rendezett, beütött pontsorok díszítenek.

Alábbiakban a utolsó változatának példáit szeretném bemutatni, amely közül az első tárgyat a kárpátaljai református gyülekezetek felmérésének indulásakor 1996-ban az Ungi Egyházmegye egyik gyülekezetében, Ungtarnócon őrizi a református gyülekezet.

Közölt kelyhek

A viszonylag szerény forma és díszítés eddig kevésbé került az érdeklődés előterébe, így természetes, hogy csupán néhány eset-

ben közöltek ilyen kelyheket. Az alábbiakban csupán ezt a jellegzetes díszítést követő példákat sorolom elő.

Roth, Victor az erdélyi százsz kelyhek közül egy hasonlóan pontozott kelyhet közöl, amelynek készítését a 17. századra teszi.²

A Mátyás kiállításon Kiss Erika mutatott be egy ilyen díszítésű edényt, amelyet a Jankovich-gyűjtemény egyik serlegéhez hasonlított. A beütött, pontozott díszítést zománcozott üvegedények díszítéséhez hasonlítanak, azt imitálónak nevezi. Készítési helyként Felső-Magyarországot nevezte meg.³

1. *Kis serleg*. Abaujszántó – Abauji Református Egyházmegye TIREK

Ezüst, öntött, domborított, poncolt, vésett díszítéssel.

Kerek, vízszintes peremű talpa domborodó sávossal. Szára kúpos, tetején tárcsa. Nódusza hólyagsoros, öntött tagok kapcsolják a félgömb alakú kupa aljához, amelyet a szájperem alatt gyűrű oszt. Díszítés: a talp sávjában és a kupán ferde rácsmintában beütött pettyesorok. A szár tárcsáján bordák, a nóduszon hólyagok és gyöngysorok, az öntött tagok S alakúak, gyöngysorokkal, kacsokkal. Szájperemén vésett ovális keret. Alján vésett „E”.

Jelzés nélkül.

Készült: 17. század második fele

Méret: talp átm.: 14,6 cm száj átm.: 9,4 cm m.: 26,1 cm
[Közölve P. Szalay 1995. 110–116. Uő.: 2018. 17. 30. kép]

² Roth 1922: 171. 411. sz. kehely. II. 141. tábla 3. kép

³ Kiss 2008. XI. 303.

A település a dinasztia alapító Rákóczi Zsigmondnak Alaghy Judittal között házassága révén 1590 után lett Rákóczi birtok.

Abaujszántó gyülekezete kiemelkedő jelentőségű 16–17. századi emlékanyagot őriz. Három 17. századi serleg, illetve kehely és két 17. századi kenyérosztó tál az egyház ötvösművű kincseit, mellettük 9 db 18. századi ónedény alkotja a templom klenódiumkészletét. Innen ismert egy minden bizonnyal debreceni készítésű szőlőfő serleg, amelynek a gyülekezetbe kerüléséről nincsenek adataink. Hasonlóan ismeretlen a többi ezüst edény idekerülésének körülménye is, így a bemutatott kis kehelyről sem tudni, mikor és hol készült.⁴

A kis kehely a legszebb ötvösmű a csoportban, magas művészi színvonalú, jelentős mester alkotása. A kehelyen alkalmazott öntött kapcsolótagokhoz hasonló elemek a bizonyosan debreceni készítésű bodrogszentesi domborított díszítésű kis kehelyen látható. Mivel már a 15. században elterjedt volt az öntött elemek használata az egyes ötvösmunkákon, ezt a hasonlóságot nem tekinthetjük bizonyoságnak arra nézve, hogy esetleg közös készítési helyre utalhat.⁵ Másrészt Abaujszántó a Felvidék legjelentősebb ötvösközpontjához, Kassához közelebb fekszik, mint Debrecen.

Az eddigi kutatások alapján kitűnik, hogy Debrecenből számos ötvösmunka került a környék református gyülekezeteibe, amiben valószínűleg szerepet játszhatott, hogy a város jelentős hatása a reformátusok lakta széles körben érvényesült. Talán nem teljesen alap nélküli, hogyha felvetjük, esetleg ismét Debrecenhez fordultak, illetve innen szerezték be úrasztali edényeiket a gyülekezet tagjai.

⁴ P. Szalay 1995: 110–116.

⁵ Rákossy 2009: 145–153.

2. *Ikerserleg*. Ungtarnóc – Ungi Református Egyházmegye KRE

Ezüst, aranyozott, reneszánsz, domborított, öntött, vésett dísz. Sima szélű talpa tagolt, felül domború, nódusza baluszteres, félgömb alakú kuppáján gyűrű. Díszítés: a talpon és a kuppán szabályos rézsútos sorokban elhelyezett beütések. A talp felső részén kettős, lekerekített végű keretezésben rácsozáshoz hasonló vonalak között pontsorok, illetve kisebb hasonló keret alatt ötszirmú rozetták váltakoznak. A nóduszon nyújtott domború hólyagok gyöngyökkel váltakoznak. A kupa alján kisebb-nagyobb kettős karéjok között vésett virágok. A szájperec alatt hármastagolású gyűrű, felette vésett reneszánsz mustra, vonalakkal áthúzott hullámindán dús, vonalazással díszített hajladozó levelek.

Jelzés nélkül.
Készült: 17. század
Méretek: talp átm.: 7,3 cm. száj átm.: 8,8 cm. m.: 16 cm.
[Közölve P. Szalay 2001. 207 B4. kép, uő.: 2002. 31. 26–27. kép]

Ungtarnóc református gyülekezete 1617-ben vette birtokba a katolikus templomot. 1619-ből már lelkészének nevét is ismerjük. A század folyamán több környező kisebb település is leányegyháza, filiája volt. Ekkori jelentőségét több 17. századi klenódium bizonyítja: két kehely, egyik a fentebb ismertetett kis serleg, két ezüst tál, egy ónkanna. A 18. századból maradt fenn 3 ónedény és három 18. századi úrihímezés. A 17. századi egyik ezüst tál szerepel az adományozó neve – Tarnóczi István és felesége, Nagymihályi

Mária adta 1641-ben. Sajnos a tálon nem található ötvösjegy, amely lehetővé tenné készítési helyének meghatározását.⁶

Ez utóbbi dátum esetleg lehetőséget adhat feltételezésekre a kis serleg készítési idejét illetően, ugyanis lehet találkozni az adományozások során azzal, hogy a szükséges liturgikus tárgyakat, kehely és kenyérosztó tál, az adományozók egyszerre ajándékozták templomuknak. A tál 1641-es évszámát a kehely vonatkozásában is elfogadván, Kiss Erika megállapítása erősítéseként vélhetjük.

Az Ungi Egyházmegyében a református gyülekezetekben Erdély és Felső-Magyarország ötvössége találkozott. A közeli Ráton nagyszebeni, Nagygejőcön kassai készítésű kehelyt őrzött meg a gyülekezet.⁷ Mivel a kis kehely jelzéssel nincs ellátva, nem zárhatjuk ki egyik helyről történő származását sem, bár formailag eltér az erdélyi hasonló pontsordíszes közölt példától.

3. *Kis serleg*. Komáromcsehi – Komáromi Református Egyházmegye SZRKE

Ezüst, öntött, poncolt, vésett díszítéssel. Kerek, vízszintes karimájú talpa domborodó, szára kúpos, felül gyűrűvel, nádusza baluszteres, felül három S taggal kapcsolódik a kupához, mely gömbölyű aljú, kissé öblösödő szája alatt gyűrűvel. Díszítés: a talpon és a kuppán rézsútos, rácsozott mezőben nagy beütött pontok, a száron, a náduszon és a kupa alján lekerékített levélsor, a sima szájperemen vésett leveles

hulláminda. Jelzés nélkül.

⁶ Molnár 2001: 205; P. Szalay 2001: 207–209.

⁷ P. Szalay 2001: 151, 122.

Készült: 17. század

Méreték: talp átm.: 8 cm száj átm.: 8 cm m.: 15 cm.

[Közölve P. Szalay 20015. 38. B3. kép]

Komáromcsehi ma csupán szórványként működő kicsiny református közösség. A gyülekezet történetéről annyit tudunk, hogy 1647. január 16-án a protestáns seregek által benyújtott jegyzékben az 1608 óta elfoglalt és visszaadandó templomok között említik Csehi templomát, ami annak bizonyítéka, hogy ekkor református egyházközség létezett. A különböző nemesi családok által birtokolt település a török időkben elnéptelenedett. A 18. században települt újra, nagyrészt szlovák lakosokkal. 2011-ben már csupán 9 református élt a faluban.⁸

Az egykori gyülekezet emlékét ezen a kis kelyhen kívül egy kevésbé igényes másik kehely őrzi. Ez a tény az egyházművészeti tárgyak másik nagy jelentőségére hívja fel a figyelmet. Az egyháztörténet számára éppoly becsesek a fennmaradt emlékek, mint az iparművészeti kutatások számára.

A kis kehely színvonalában hasonló az abaújszántói egyház ötvösművéhez. A formai megoldások, a talp és a szár kialakítása, a kis öntött tagok a felsorolandó öt kelyhen e két edényen mutatnak nagyfokú hasonlóságot.

Sajnálatos módon ezen a kis kelyhen sem találunk ötvösjegyet, nincs támpont a készítési hely meghatározásához, ismételten csak feltevéseink lehetnek. Komáromcsehi Komáromhoz közel fekszik. Komáromban már a 17. században dolgoztak ötvösök, működött ötvös céh.

Kecskés László, a komáromi ötvösség feltárója az általa ismert emlékanyag alapján megállapította, hogy a komáromi ötvösök ismert megrendelői szinte kivétel nélkül református egyházak voltak.

„Rendkívül érdekes képet kapunk ötvöseink vevőköréről, ha Magyarország térképén feltüntetjük azokat a helységeket, ahová Komáromból kerültek nemesfém tárgyak. A helységek, Komáro-

⁸ B. Kovács 2015: 38.

mot és Sopront kivéve, a török háborúk idején ellenséges megszállás alatt álltak.”⁹

Sajnálatos módon ebben az esetben is csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Az eddig ismert emlékanyaga alapján nem tűnik alap nélkülinek annak felvetése, hogy esetleg komáromi ötvös lehetett a mívelője.

4. *Ikerpohár*. Sárospatak – Zempléni Református Egyházmegye TIREK

Ezüst, aranyozott, öntött, domborított, poncolt, vésett díszítéssel.

Kerek, kissé domborodó talpából kúposan emelkedik a szár, rajta baluszteres nádusz. A kupa csaknem félgömb, szája alatt domború gyűrű. Díszítés: a talpon és a kupa oldalán rácsminta, minden kocka belsejében nagy beütés, a kupa alján lekerekített vég, csepp alakú mezőkben egymás felett három négyzirmű kis rozetta küllőkkel.

A náduszon keretelt cseppek, közöttük gyöngysorok. Szájpereme törött, hiányos.

Jelzés nélkül.

Készült: 17. század

Méretek: talp átm.: 6 cm száj átm.: 8 cm m.: 13 cm

Sárospatak Református Gimnázium ajándéka

TIREK Múzeuma, leltári szám: F. 1949. 3.

[Közölve P. Szalay Emőke 2010. 110. 320.]

⁹ Kecskés 2001.

Sajnos a sárospataki kis kehely esetében nemcsak készítési helye, de őrzési helye tekintetében sem tudunk semmit, mivel a múzeumi leírókarton szerint a Református Gimnázium ajándéka-ként került a múzeumi gyűjteménybe.

Mindezek hiányában csupán a tárgyhoz kapcsolható analógi-ák keresésével próbálkozhatunk. Itt ismét Kiss Erikára utalhatunk, aki egy hasonló példányt Felső-Magyarországon készültnek tekintett. Véleményét elfogadva, szintén az itteni ötvösközpontokban készültnek véljük, közelebbi meghatározás nélkül.

5. *Kis kehely.* Jánd – Szabolcs-Beregi Református Egyházmegye TTRE

Ezüst, aranyozott, öntött, domborított, poncolt, vésett díszítéssel.

Kerek, kissé domborodó talpából kúposan emelkedik a szár, rajta öntött nádusz. A kupa csaknem félgömb, szája alatt domború gyűrű. Díszítés: a kupa alján hegyes végű domborított levélsor, oldalán átlós rácsminta, minden kocka belsejében nagy beütés, a kupa alján lekerekített végű levelek sora. A kupa száján vésett hullámos viráginda. Törött, hiányos.

Jelzés nélkül.

Készült: 17. század

Méretetek: talp átm.: 7,5 cm száj átm.: 7,5 cm m.: 14 cm

[Közölve *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II.* 1987. 424. P. Szalay 2010. 110. 320.]

A kis kehely törött állapotú, csupán a jellegzetes kuppájáról alkothatunk fogalmat, amely megegyezik a többi kehely díszítésével.

A jándi kehely 1987-ben közlésre került a *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei* c. munkában. Magam a debreceni ötvösség emlékeinek kutatása során az 1990-es évek elején még szintén láttam a jándi klenódiумok között, viszont 2016-ban az egyházmegyei emlékanyag felmérése során nem találtuk. Ezért érezzük fontosnak, hogy bemutatásra kerüljön.

Az öt kis serlegen a nagyfokú hasonlóság ellenére mind formailag, mind a díszítés végleges megvalósulásában eltéréseket láthatunk.

A kuppák viszonylagos egyöntetű díszítésében ferde rácsozásban helyezték el a mesterek a beütött pontsorokat. Mindegyiknél a kupa kuppakosár szerű levélsorban ül.

Az eltéréseket elemezve a talpmegoldásokra hívjuk fel a figyelmet. A nóduszokat a jándi poharat kivéve mindegyiknél hólyagok, érmesorok, gyöngyök díszítik.

A talpon is a beütött pontsorok a jellegzetesek, viszont a szár mindegyiknél eltérő megoldású.

Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük, hogy mindegyik magyar készítmény, felvidéki készítésű, de esetleg debreceni ötvösmű is akadhat közöttük. Ez utóbbi vélekedést a kis serlegek fentebb említett másik csoportjának, a domború szalagdíszes, gyümölcsköteges edénycsoportnak az ismeretében tesszük.

Rövidítések

KRE	– Kárpátaljai Református Egyház
SzRKE	– Szlovákiai Református Keresztyén Egyház
TIREK	– Tiszáninneni Református Egyházkerület
TTRE	– Tiszántúli Református Egyházkerület

Irodalom

- B. KOVÁCS István (társszerző)
2015 Az egyházközségek története. In P. Szalay Emőke (szerk.): *Komáromi Református Egyházmegye I–II. Magyar Református Egyház Javainak Tára* 29–30. Szlovákiai Református, Keresztyén Egyház XII–XIII. Debrecen
- ENTZ Géza (szerk.)
1986–1987 *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II.* Budapest
- KECSKÉS László
2003 *Komáromi ötvösök és asztalosok.* Komárom
- KISS Erika
2008 Ötvösművek a 16–17. századi Magyarországon. In: Mikó Árpád – Verő Mária (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon. 16–17. század.* Budapest 99–113.
- MOLNÁR Ambrus (társszerző)
2006 *Az egyházközségek története. Ungi Egyházmegye. Magyar Református Egyház Javainak Tára 9.* Debrecen
- RÁKOSSY Anna
2009 A sokszorosítás szerepe a későközépkori magyarországi kelyhek készítésében. In Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans.* Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Emlékkönyv. 145–153.
- ROTH, Victor
1922 *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens I.* Goldschmiedarbeiten I–II. (Hermannstadt, 1922)
- P. SZALAY Emőke
1995 Az abaúji egyház szőlőfőserlege. In Bencsik János (szerk.): *Tokaj és Hegyalja IX.* Miskolc 110–116.
2002 Ötvösmunkák és fémedények a Kárpátaljai Református Egyház gyülekezeteiben. In Küllős Imre – P. Szalay Emőke (szerk.): *Magyar Református Egyházak Javainak Tára 5. V. Iparművészeti emlékek a kárpátaljai református gyülekezetekben.* Budapest 11–154.
2002 *Debreceni ötvösség.* Debrecen
2010 *Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjtéményi Tanács, Debrecen

- 2017 „Az Írás ívóeszközéről beszél...” I. Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2018 „Az Írás ívóeszközéről beszél...” II. Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen.
- 2018a *Úrasztali és keresztlődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegye gyülekezeteiben I–II.* Abaúj Református Egyházmegye, Encs
- 2019a „Az Írás ívóeszközéről beszél...” III. Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2019b „Vevé a kenyeret...” Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács
- 2020a *Ezüst úrvacsorai borosedények. XVI–XX. századi kannák és kupák a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben.*
- 2020b *A keresztség sakramentuma. XVI–XX. századi ezüst keresztlődények a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református gyülekezetekben.* Debrecen
- P. SZALAY Emőke (társszerzőkkel)
- 2006 *Ungi Egyházmegye. Magyar Református Egyház Javainak Tára 9.* Debrecen
- 2015 *Komáromi Református Egyházmegye I–II. Magyar Református Egyház Javainak Tára 29–30.* Szlovákiai Református Keresztény Egyház XII–XIII. Debrecen

Adatok Végvár ünnepeiről

BARNA GÁBOR

*Tóth Zoltán (1943–2015) történész
kollégám, barátom emlékére,
aki sokat tett Végvár és végvári rokonai
20. századi mindennapjainak és ünnepeinek feltárásáért!*

(A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója alapító elnökének, nagytiszteletű Molnár Ambrusnak ösztönzésére kezdettől fogva fontosnak tartotta a történelmi körülmények miatt a mai országhatárokon kívülre került nemzetrészek sokszempontú, így vallási néprajzi kutatását is. A román fennhatóság alá került Temes megyei, többségében református Végvár kutatásával az Ő törekvéséhez kapcsolódunk!)

Ünnepeknek nevezzük azokat a kitüntetett alkalmakat, napokat, amelyek kiemelkednek a „csendben folydogáló” munkás hétköznapi napokból. Az ünnep tehát rendkívüli idő.² Az ünnepen az emberek másként viselkednek, mint a hétköznapiokon. Az ünnep jellemzői ezt a rendkívüliséget jelzik.³ Az ünnep maga tabu, legtöbbször szigorú dologtiltással.⁴ A Tízparancsolatban a 4. helyen szerepel: *az Úr napját szenteld meg!* Nagyapáink, dédapáink bizony nem is dolgoztak sem vasárnapon, sem más egyházi ünnepen! Az ünnep tágabb összefüggéseket nyit meg, relativizálja a munka- és a hétköznapi világát.⁵ Az ünnep csak a hétköznapi függvényében érthető meg.

¹ Tóth 2015.

² Van der Leeuw 2001: 338.

³ Hubert–Mauss 2000: 62–63.

⁴ Van der Leeuw 2001: 339.

⁵ Nyíri 1975: 140.

Az ember mindig valamilyen alkalomból ünnepel: megemlékezik valamiről, vagy remél valamit.

„Kezdet és vég, elmúlás és születés, élet és halál ad okot az ünnepre”.⁶

Az ünnep fontos alkotóeleme még a csönd is. Találkozás a magasabb valóságokkal,⁷ a létezők totalitásával. Vágy a másra, az istenivel való találkozásra.⁸ Napjaink ünnepléséből talán ez, a csönd hiányzik leginkább. Az ünnepek a rend és a stabilitás érzését hozzák életünkbe és világunkba, hiszen évről évre ismétlődnek.⁹ S ez nemcsak a nagy egyházi ünnepekkel van így, de ismétlődnek egyéni és társadalmi/közösségi életünk ünnepi alkalmai is: születés- és névnapok, szeretteink halálozási évfordulói, osztálytalálkozók, helyi búcsúk és falunapok, tanévnyitás és ballagás – és a sor folytatható. Ünnepre minden emberi közösségnek szüksége van. Szüksége azért, hogy emlékezetét és emberi kapcsolatait ápolhassa, a múlthoz és a jövőhöz, embertársaihoz és az Istenhez való viszonyát kifejezze.

Ez a rövid előadás egy Temesvárhoz közeli, többségében református magyar falu, Végvár ünnepeit mutatja be vázlatosan és a 20. században, egy impériumváltás és több politikai rezsimváltás folyamatában. Csak az általánostól eltérő, sajátos szokásokra utalok. A kétszeres kisebbségben lévő katolikusokkal most nem foglalkozom, jóllehet a két felekezet együttműködése példaértékű.

Az egyházi év nyitánya *advent első vasárnapján az úrvacsoraosztás*. Az elmúlt évtizedekben vált gyakorlattá lelkészek tevékenysége révén az *adventi koszorú* állítása, amit napjainkban adomány gyanánt a templomban is felállítanak.

A Mikulás-nap az óvoda és az iskola révén terjedt el a 20. század folyamán. Újabban egyes iskolai osztályokban a gyerekek

⁶ Nyíri 1975: 140–141.

⁷ Idézi Nyíri 1975: 144.

⁸ Nyíri 1975: 144.

⁹ Bálint 1943.

egymást ajándékozzák meg: nevet húznak és másnap reggel a tanító egyenként engedi be őket az osztályba, hogy ajándékukat társuk padjára tegyék.¹⁰

Karácsony szombatján, szenteste délután 5 órakor van rendszerint az istentisztelet. Ekkor *jön az angyal* a templomba és ajándékosztás van a gyerekeknek és a rászorulóknak. Manapság egyik-másik évben 150 csomagot is kiosztanak a Megváltó születésének ünnepén. Amíg a gyerekek egyik vagy másik szülővel, nagyszülővel a templomban van, addig odahaza előkészítik a karácsonyfát, *megjön a Jézuska*. Ezt követően mennek haza, ahová szintén *megjött az angyal* a családokhoz.

Egy korábbi lelkész által bevezetett templomi betlehemes játék Végváron nem tudott meghonosodni. A templomozást követően kezdődik a *kántálás*. Fő résztvevői, a konfirmandusok, saját családjukhoz és a presbiterekhez mennek kántálni. Énekeik benne vannak a református énekeskönyvben. Különösen népszerű volt a *Krisztus urunknak áldott születésén* kezdetű és a *Mennyből az angyal*. Ez utóbbi – az adventi koszorúval együtt – már a felekezeti határok elmosódását, sőt, a vallási és a világi határok átlépését mutatja.

A 20. század első évtizedéig valamilyen örökzöldet, legalább annak egy ágát használtak karácsonyfaként. Az 1950–1960-as évektől fenyőfát állítanak nemcsak otthon, hanem a templomban is.

Karácsony napján régen és ma is kötelező volt a *templomozás*. Ekkor úrvacsoraosztás is volt, amire a karácsony előtti héten, a *nagyhéten* készültek fel. Karácsony másnapján a templomlátogatás már gyengébb volt.

Karácsony betibe a legtöbb háznál disznót vágtak, s ez adta az ünnepi ételek alapját. Karácsony süteménye a *mákos kóttés* volt és karácsonyi süteménnyé lépett elő a későbbi évtizedekben a *bájjli* is, amit szenteste vacsorakor vágtak meg. Az ünnepi sütemény a *fonatos kalács* üresen vagy mazsolával. Minden ünnepre szerették a rétest, karácsony tájékán a *tökös rétest*. A kalácsot és a rétesféléket

¹⁰ Bálint 1977.

mára a torták váltották fel. Karácsonyi bált karácsony másnapján, vagy a rákövetkező hétvégén tartottak.

Az elmuló óévet éjfélnélkor harangszóval búcsúztatják ma is. Az istentisztelet után tartják a szilveszteri bált, többször vacsorával egybekötve a kultúrházban, a kocsmákban. Szilveszter jellegzetes étele a rétes.

Az utóbbi néhány évtizedben honosodott meg a gyülekezetben a vízkereszt utáni ökumenikus imahét. Utóbb már ehhez, *böjtelővasárnap*hoz igazították az úrvacsora osztás időpontját. Farsangkor Végváron mindig tartottak bált.

Hamvazószerda a nagyböjt kezdete. Dologtöltő nap, nem szabad mosni. Ezt a napot a római katolikusok szigorú böjtként tartják, a reformátusok azonban nem.

*Virágvasárnap*ra a kiskerteket rendbe tették, ekkorra elültették a virágokat.¹¹ Húsvét előtt tartják a felkészítő *nagybetet*, amikor délutánonként van felkészítő istentisztelet. Mind a katolikus, mind a református lakosság számára nagy ünnep volt nagypéntek. Ekkor is élt a munkatiltalom, különösen a mosás tilalma. Egyes református családokban nagypénteken böjtöltek: pattogatott kukoricát ettek a csillag feljöttéig. Ekkor főzték a sonkát és a tojást, amit csak a csillag feljöttét követően lehetett megszegni és enni. Végváron a nagypénteknek nincs meg az a kiemelkedő fontossága a jelenben és a múltban sem, mint általában a református közösségekben.

Az ünnepre főzés általában *nagyszombat*ra maradt és marad: báránnyt sütnek, tésztát sütnek és este felekezetük templomába mennek. *Húsvétvasárnap* délelőtt van a reformátusoknál a templomozás úrvacsoraosztással, majd ezt követően családi ebéd. Ez a rokonlátogatás ideje is. Húsvét másnapján is van református istentisztelet. Húsvét sajátos étele a főtt sonka és a tojás, amit sonkalében szoktak megfőzni. Tojást is festenek mind a mai napig, amit egyszerűen intéznek el: hagymalevélben főzik, s a tojásra hereleveleket kötnek.

¹¹ Kádár 1984: 128.

Húsvét másodnapján, hétfőn jártak locsolkodni a gyerekek, régebben a felnőttek is. Elsősorban a rokonságot, szomszédságot járták végig.¹²

A második világháborút követő évekig a *húsvéti bált* mindig az ünnep másnapján, hétfőn tartották. Húsvét hétfőn délután, a locsolás megtörténte után valamelyik kocsmában kugliverseny keretében egy bárányt sorsoltak ki a résztvevők között.¹³ A szocialista Romániában a *húsvétbétű* azonban munkanap volt, ezért a bált húsvét vasárnap estére hozták előre. 1990 óta a *húsvétbétű* ismét munkaszüneti nap.

Áldozócsütörtök a végváriak szerint szigorú dologtöltő nap. Ekkor nem szabad mosni, kenyeret sütni és a mezőn dolgozni. Aki ezt megszegi, abba *belecsap a villám*, mondták. A konfirmandusok vizsgája a presbiterek előtt ekkor volt, s van ma is. Pünkösöd a református egyházban az úrvacsoraosztás újabb alkalmá, a konfirmandusok *veszik* első ízben *az úrvacsorát*. Ilyenkor ők veszik a szent jegyket, a kenyeret és a bort, és *terítik meg az úrasztalát*. A gondnok vezeti fel őket az úrasztalához. A konfirmandusok, fiúk és lányok vegyesen, ilyenkor a presbiterpadban ülnek elől, a presbiterek pedig egy paddal hátrább ülnek. A konfirmandusok a lelkésztől emléklapot kapnak, bibliát, énekeskönyvet. Az istentisztelet végén a Mózes-szék előtt kapják az áldást, eléneklik a „Szent hitünkről vallást tettünk” kezdetű éneket és imádkoznak. A konfirmandusok közül valaki köszönetet mond a felkészítésért, virágot, pénzt adnak a papnak, vagy valami ajándékot a gyülekezetnek, az egyháznak.

Az istentisztelet után odahaza folytatódik az ünneplés a konfirmandusok családjában. Újabban ezeket az összejöveteleket a *Riveto* közösségi házban¹⁴ tartják. A konfirmandusok a családtól is

¹² Balázs Kovács–Gutai 2002: 333.

¹³ Kádár 1984: 139.

¹⁴ Riveto = a település német, magyar és román betűiből, első szótagjából összeállított név: Rittberg, Végvár, Tormac, amelynek Végváron háza is van.

kapnak ajándékot: a lányok arany fülbevalót, lányok és fiúk arany nyakláncot a szülőkötől vagy a keresztszülőkötől. A keresztszülők kötelessége öltöztetni a konfirmandust.

Pünkösöd másnapján az iskola udvarán népünnepélyt tartotak. Ez a szórakozásról, mulatságról szólt. Az idősebbek fehér asztal mellett borozgattak, elbeszélgettek. A gyerekeknek volt ott zsákban futás, lepényevés, karikadobás, szerencsekerék, tombola, kacsahalászat. Lóversenyeket, jószágkiállításokat is rendeztek ekkor.¹⁵

Az újabb keletű szokások között tarthatjuk számon a konfirmációt, érettségit követő ún. *nagykorúsítási ünnepet*, amit a románoktól vettek át. Román neve: *majoratul*. Ilyenkor családi keretben tartanak ünnepséget a *Riveto*ban vagy a kultúrházban és az ünnepelt ajándékot kap.

Pünkösöd után a következő adventig nem volt jelentősebb egyházi ünnep.

A vallási élet néhány szokásáról szólva elmondhatjuk, hogy az úrvacsorai istentisztelet előtt általában nem reggeliznek. A végvári úrvacsora osztásnak van egy sajátossága: amikor valaki úrvacsorát vesz, családtagjai a padokban felállnak, „így fejezik ki tiszteletüket iránta”.

A református egyházban általában az újkenyérre történő úrvacsoraosztáson mondtak hálát a gazdák gyülekezeti keretben az azévi termésért. A szocialista Románia idejében nagyon kemény eszközökkel gátolták és tiltották a vallásgyakorlást. Vasárnap dél előttre kötelező iskolai programokat írtak elő, hogy a gyerekek ne tudjanak templomba menni. Tilalmazták az egyházi esküvőket. A templomba járó tanulókat nyilvánosan megszegényítették.

A végvári református templomnak három ajtaja van: egyiket a férfiak, másikat az asszonyok használják, a harmadik a fiataloké.

Erdély és a Bánság Romániához csatolása után az új impérium a saját nemzeti ünnepeit vezette be és törvényekkel tiltotta a korábbi, a magyar államiséghez kapcsolódó ünnepek megtartását,

¹⁵ Kádár 1984: 139; Balázs Kovács–Gutai 2002: 333.

a magyar nemzeti szimbólumok használatát. A román hatalom ideológiája és ehhez kapcsolódó ünnepi rendszere a megszállás kezdete óta háromszor változott. A Bánságban 1918 és 1948 között a királyi Románia törvényei voltak az uralkodók, 1948-tól 1989 végéig pedig a szocialista, kommunista Romániáé. A legújabb változás pedig 1989 után következett be.

A királyi Romániában megemlékeztek a király életének alkalmairól. Május 10-e volt a király születésnapja. Ezen a napon ki kellett tűzni a román nemzeti zászlót. Ezt a hatóságok megtették, de a magyarság nem vett részt az ünnepségeken. Október 25-e a királyi Romániában a hadsereg napja volt. A magyarok ezt sem ünnepelték, de tudomásul vették.

1948-ban ez is megváltozott. A szocializmusban, majd a Ceausescu-érában a két legnagyobb ünnep május 1-e és augusztus 23-a volt. Május elsejét központi, temesvári felvonulással, valamint iskolai keretben, akár sportversenyekkel ünnepelték. A felvonulót Temesvárra beszállították. Augusztus 23-a számított még nagyobb ünnepnek. Az 1980-as években ugyan Ceausescu születésnapjáról is megemlékeztek, de inkább csak a rádióban és televízióban, nem vált általános társadalmi ünneppé és munkaszüneti napá.

A szocialista Romániában október végén tartották a termésnapot, városban és faluban egyaránt, amit a termelősövetkezetek és az állami gazdaságok szerveztek a román kommunista párt irányításával. Ez azonban viszonylag régibb ünnep. Megvolt már a II. világháború előtt is, az 1950-es években pedig még a nagyobb gazdák is bemutathatták termékeiket.

A szocializmus hozta be a nemzetközi *nőnap*, március 8-a megünneplésének gyakorlatát. Megünnepezték már az óvodában és az iskolában is. A faluban *nőbált* rendeztek. A szocializmus korából máig megmaradt a nőnap megülése, sok tekintetben keveredve *anyák napjának* gyakorlatával. Román hatásra ilyenkor ajándékosnak *márciuskák*at is. Ezek mindig piros szalaggal ellátott kitzűzők. Jellegzetes mintájuk a patkó, a kéményseprő, a négylevelű lóhere –

ez szerencsét hoz, vagy a szívecske. Márciuskát a tanítónők is kapnak. Ezt két-három napig illik viselni.

1989 után került be a román állami és nemzeti ünnepek közé az 1918. december 1-i gyulafehérvári román népgyűlés emléknappja, amelyen az erdélyi románok egy része kimondta csatlakozási szándékát a királyi Romániához. Ez a magyarság számára azonban gyásznappal, nem ünnepekként.

Március 15-ét 1990 előtt nem volt szabad megülni Végváron. Tiltották a szocialista Romániában, de a második világháború előtt a királyi Romániában is. A végvári magyarok először 1990 márciusában tarthatták meg, ám mindmáig csak egyházi keretek között ünneplik. 1989 után lehetővé vált október 6-a szabad megünneplése is. Ennek keretét részben a református egyház adja, de most már kilépett a világi szintre is. A március 15-i ünnepséget 2011-ben már a parkban, a háborús hősi emlékműnél tartották. Fáklyás meneteket szerveznek, a magyar nemzeti színekkel kokárdát viselnek. Énekkel közreműködik a Nőszövetség is.

Sajátos közösségi ünnepei és formai jegyei voltak a katonai bevonulásoknak Végváron, amíg létezett Romániában a sorkatonaság intézménye. Utána elmaradtak a katonasághoz kötődő szokások. A sorozáson részt vett fiúk hazajövetelük utáni szombaton *regrutabált* tartottak. Bevonuláskor tartották a *búcsúztatót*: zenészeket fogadtak, egész éjjel mulattak és reggel zenekarral kísérte ki őket a család a vonat indulásához. Végvári szokásként említették, hogy egy-egy liter pálinkát adtak a vonatvezetőnek, s az dudált jó hosszan, amíg a vonat a községnél haladt. Erről mindenki tudta, hogy valaki katonának megy.

Zárszóként: ünnep az időben. Az idő alapegysége a jelen, ez köti össze a múltat és a jövőt. Szent Ágoston szerint ezért helyesebb a három idősíkot úgy megnevezni, mint „jelen a múlttól”, „jelen a jelenről” és „jelen a jövőről”.¹⁶

Ünnepeink túlnyomó többsége „emlékezet-ünnep”. Az ünnepek és a rítusok szabályszerű visszatérése kezeskedik az identi-

¹⁶ Augustinus 1987: 365.

tásbiztosító tudás közvetítéséért és tovább örökítéséért, az ismétlés pedig garantálja a csoport tér- és időbeli összetartozását. A múltjához ragaszkodó közösség gyakorlati célja az, hogy egyfajta időbeli keretben szervezze és orientálja magát, hogy megőrizze identitását a fenyegető szétzilálódás ellenében, amelynek minden közösség kitéve érzi magát. Ezért hagyományokban, legendákban, emlékművekben tartja elevenen a múltat.¹⁷ Így a tér és az idő összekapcsolódik az emlékezés rítusaiban.¹⁸

Az ünnepi rendben, amely az emlékezet időbeli rögzítése, jól kirajzolódnak a mindenkori hatalom érdekei, törekvései. Az emlékezés egyik serkentője maga a hatalom. 1918 után az új román impérium a maga nemzeti ünnepeit vezette be és tiltotta a magyar nemzeti ünnepek és szimbólumok használatát. 1948, a kommunista fordulat után egy szűk társadalmi csoport saját történelmi emlékezetének alkalmaira próbálta felcserélni a vele szembenálló keresztény világnézet ünnepeit. A román kommunista/szocialista hatalom végkép nem tolerálta a hétköznapiakra eső keresztény egyházi ünnepek megtartását (pl. nagypéntek, áldozócsütörtök, úrnapja), azok munkanapok voltak.

A vallás központi szervező szerepe vesztett erejéből. Párhuzamosan az általa képviselt és elbeszél, jövőre irányuló „üdv történet” ismerete is visszaszorult: mind kevesebben tudják, mit és miért ünnepelünk karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor vagy más keresztény ünnepen. Úgy tűnik, a mának egyre kevésbé van szüksége a keresztény ünnepekre mint emlékezet-helyekre és emlékezet-alkalmakra.

A 19–20 század fordulóján a vallás helyébe részben a nemzeti gondolat került, s az ennek megfelelő ünnep-struktúra. Ekkortájt formálódott ki állami/nemzeti ünnepeink szerkezete. Jól tükrözi ezt a folyamatot a román és a magyar állami és nemzeti ünnepek kialakulása. A hivatalos magyar nemzeti ünnepek sorába március 15. csak 1927-ben lépett, amikor Végvár néhány éve már

¹⁷ Carr 1999: 78.

¹⁸ Candau 1996: 107–113.

román uralom alatt élt. A román nemzeti ünnepek rendje is módosult a különböző politikai rendszerek alatt. A királyság idején a király ünnepei, a szocializmus időszakában augusztus 23., az ún. román forradalom után pedig december 1., a gyulafehérvári gyűlés napja lett legnagyobb román ünnep. Ezek egyikével sem tudott és tud azonosulni a magyarság.

A végvári példa azt is mutatja azonban, hogy a többségi román társadalomtól is átvettek és saját ünnepi rendjükbe illesztettek néhány rítust, szokást. Ilyennek tekinthetjük a *márciuska* és a *mozsoratul/majoratul* szokását, mindkettő szervesült a helyi szokásrendbe. Azaz a többség asszimiláló nyomásával szemben nemcsak az elutasítás, hanem a befogadás attitűdje is megnyilvánul. Ezáltal pedig a helyi magyar kultúra gazdagodott.

(Köszönettel tartozom informátoraimnak, akik megosztották velem élményeiket, tapasztalataikat, s akik közül többen már nem érték meg e tanulmány megjelenését: Baricsa Sára, Mátyás Erzsébet, Kádár Levente, Nádasdi Mária, Oláh Mária, Palicsák Erzsébet, Pataki Sándor, Szalai Sándor, Szalai Sándorné, Szarvas Klára, Tamássy Éva.)

Irodalom

ASSMANN, Jan

- 1991 Der zweidimensionale Mensch: das Fest als Medium des kollektiven Gedächtnisses In Assmann, Jan – Thomas Sundermeier (szerk.) *Das Fest und das Heilige. Kontrapunkte des Alltags*. Studien zum Verstehen fremder Religionen 1. Gütersloh. 13–30.
- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrákban*. Budapest: Atlantisz
- 2000 *Religion und kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien*. Verlag C. H. Beck, München

- AUGUSTINUS, Aurelius
 1987 *Vallomások*. Budapest: Gondolat
- BALÁZS KOVÁCS Sándor – GUTAI István
 2002 Sárközi családok megtelepedése a temesközi Végváron. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 24*. Szekszárd. 305–336.
- BÁLINT, Sándor
 1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest: Szent István Társulat
 1943 A parasztlelet rendje. In Bartucz Lajos (szerk.) *A magyar nép*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. 201–248.
 1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest: Szent István Társulat
 1977 *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest: Szent István Társulat
- BIERITZ, Karl-Heinrich
 2012 Ressourcen der Identität. Christliche Feste in der Eventkultur. In Benedikt Kranemann – Thomas Sternberg (Hrsg.) *Christliches Fest und kulturelle Identität Europas*. Münster: Aschendorff Verlag. 5–30.
- CANDAU, Joël
 1993 *Anthropologie de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France
- CARR, David
 1999 A történelem realitása. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. h. n.: 69–84.
- FEJŐS Zoltán
 2000 *Az idő antropológiája*. Budapest: Osiris
- HUBERT, Henri – MAUSS, Marcel
 2000 Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágia-ban. In Fejős Zoltán (szerk.) *Az idő antropológiája*. Budapest: Osiris, 35–67.
- KÁDÁR Károly
 1984 *Végvár – 1895-ig Rittberg, román nevén Tormac – Temes megyei községgel kapcsolatos feljegyzések*. Végvár. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár (EA) 22034 Kézirat
- Id. KELE József
 2008 Életképek egy végvári parasztember tollából. In Keléné Fábrián Alexandra (szerk.): *Végvár*. Kézirat
- LANG Ernő
 1984 *Ötvennégy levél, negyvenöt válasz. Fiftyfour Letters, Fourtyfive Answers*. Adelaide

- LEACH, Edmund
 2000 Két tanulmány az idő ábrázolásához. In Fejős Zoltán (szerk.) *Az idő antropológiája*. Budapest: Osiris
- NYÍRI Tamás
 1975 Homo festivus. In Szennay András (szerk.) *Régi és új a liturgia világából. Prof. Radó Polikárp OSB 1899–1974 emlékének*. Budapest: Szent István Társulat. 138–163.
- PATAKI Sándor
 2013 Végvári biblia I–II–III. *Hitel*, 2013 május 29–40, 2013 augusztus 62–74, 2013 október 76–87.
- PIEPER, Josef
 1963 *Zustimmung der Welt. Eine Theorie des Festes*. München: Kösel
- RICOEUR, Paul
 1999 Emlékezet – felejtés – történelem. In Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. h. n.: 51–68.
- RICHTER, Klemens
 1992 *Feste und Brauchtum im Kirchenjahr. Lebendiger Glaube in Zeichen und Symbolen*. Herder, Freiburg im Breisgau
- TÓTH Tibor
 2011 *Élet a Végvár környéki tanyákon*. Kézirat. Bartók Béla Liceum. Temesvár
- TÓTH Zoltán
 2015 „Magam eveztem, ahogy bírtam” Zsigmond Kiss Józsefné, inokai Tóth Éva életrajzi riportja. *Végvár, 1974 december*. Szeged
- VAN DER LEEUW, Gerard
 2001 *A vallás fenomenológiája*. Budapest: Osiris
- VERESS Károly
 1999 *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár: Pro Philosophia – Polis

Református anyakönyvek házassági bejegyzéseinek tanulságai

*A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723–1810)*¹

NAGY VARGA VERA

A kutatás során elvégeztem a ceglédi református anyakönyvek első kötetében feljegyzett házasságkötések kigyűjtését és több szempontú elemzését az 1723–1810 közötti évekből. A vizsgálat témáját az indokolta, hogy a házassági kapcsolatok irányának feltárása választ adhatott etnikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok irányára.²

A települések népességének belső fejlődéséről, a rendszeres statisztikai felmérések (1869) megkezdése előtti korszakból a felekezeti anyakönyvek szolgálnak forrásul. Magyarországon a római katolikus mellett bevett vallásnak a protestáns egyházak számítottak (1608 vagy később 1641), de nem teljesen azonos jogokkal. Az anyakönyvezés jogát II. József császár 1785-ben adta meg.³

Az egyházi anyakönyvek adatai a migráció kutatásban is sokoldalúan felhasználhatók.⁴

¹ 2008–2012 között az ELTE Néprajzi Intézet „Európai Néprajz-Etnológia” valamint a „Történelemtudományok” doktori programok hallgatója voltam. Tanulmányom „*A három város társadalmi kapcsolatai a 18–19. században*” c. PhD disszertáció (2012) kiegészített szövegének részlete. Témavezetőm: Szigeti Jenő emeritus professzor volt.

² Zentai 1967, 1972; Andrásfalvi 1972: 123–167.

³ Kálniczky 1998: 15. Korábbi anyakönyvezésre is vannak példák, pl.: a szomszédos Nagykőrösön 1681-től kezdődően.

⁴ Gyetvai 1990; Juhász 2005: 365.

Pl.: *Kis Bálint* a szentesi gyülekezet történetében emlékezik meg arról, hogy a női öltözetben megfigyelhető különbségek oka, a származási hely szokásainak megőrzése volt.⁵

A forrás kiválasztását pedig az indokolta, hogy a 17. század folyamán Cegléden és Nagykőrösön a város teljes lakossága református volt; és Kecskeméten is igen jelentős volt a reformátusok aránya a város népességében. A közös vallás, a földrajzi közelség, a hasonló gazdasági, társadalmi fejlődés, a szoros kereskedelmi kapcsolatok⁶ a házasságkötések gyakoriságában is megnyilvánulhattak.

Ceglédre a 18. század harmincas éveitől kezdve folyamatosan költöztek be katolikusok, de még a 19. század elején is csak a lakosság egyharmadát tették ki.⁷

A ceglédi református anyakönyvek első kötetét 1723-ban kezdte vezetni *Miskolczy János* prédikátor.⁸ Ez a kötet az 1723–1810-es évek közötti házasságkötések bejegyzéseit tartalmazza, továbbá a keresztelteket 1723–1764, és a halottakat 1758–1772 között. Az anyakönyvet író különböző prédikátorok (Miskolczy János 1723–1758, Regétyi István 1758–1761, Setéthy Máttyás 1761–1781,

⁵ Kis 1836/1992: 300–301.

⁶ Buza 1984.

⁷ Novák 1982b. Téves számítás alapján téves adatot közöl, amikor 1773-ban 53%-ra teszi a katolikusok számarányát. Sárkány 1928: 133. Számítása szerint 1782-ben 4487 fő (58,6%) református és a katolikus 2848 fő (37,3%). Magyar 1987. A ceglédi katolikus háztartásokról, 1773-ból készített elemzést.

⁸ Cegléd – Nagytemplomi Egyházközség irattára. Anyakönyvek I. kötet. Házassultak anyakönyve 1723–1810: 1–151. A lelkész az anyakönyv vezetésének megkezdése előtt nem jegyezte fel a gyülekezet rövid történetét. (Több település esetében megtörtént, így a megtelepedés körülményeit leíró adatokból a beköltözés irányai megállapíthatók.) Cegléden a református lakosság kontinuos volt. Ezúton köszönöm meg *Lizsik Zoltán* református lelkész szívességét, aki munkám elvégzését lehetővé tette. – A tanulmány megállapításait az I. kötet adatainak elemzése során alakítottam ki.

Mótsi Mihály 1781–1809) kisebb-nagyobb eltéréssel folytatták bejegyzéseiket.

Az első évtizedekben gyakori volt (különösen a vidékről hozott feleségek esetében), hogy nem jegyezték fel az asszony nevét (pl.: „*Császár András hozott feleséget Monorrul 1724. nov. 21.*”)

Mintegy tíz esztendőszakban (1773–1781) a prédikátor bejegyezte az esketettek életkorát is. A társadalmi rétegződésen belüli hovatartozásról ritkán szól az anyakönyv, többnyire csak a legalsóbb társadalmi réteghez tartozó szolgák, szolgálók házasságkötésénél utal erre, illetve a vidékről származó iparos és honorácior férfi foglalkozását említi. 1804–1810 között rendszeresen közli a házasuló férfi foglalkozását. Néhány esetben az 1870-es évek végén házassági egyezségekre (móringlevelekre) is hivatkozik.

Az általam vizsgált időszakban 1723–1811 között összesen 4060 olyan házasságot kötöttek, amelyben a házasfelek mindketten, vagy legalább egyikük ceglédi volt, így bejegyzést nyertek a ceglédi egyházközség matrikulájába. A 4060 házasságból 656 (16%) volt olyan, amelyben a házaspár egyik tagja vidéki volt. A 656 vidéki házastárs 57 településről származott.

Az adatok feldolgozása nem mintavétellel, hanem minden egyes adat felhasználásával történt.

A kapcsolatok intenzitása szerint három csoportot különíthetünk el: az első csoporttól a harmadikig erősödik a házassági kapcsolatok intenzitása.

1.) 37 településsel (65%) csak véletlenszerű volt a ceglédi reformátusok kapcsolata.

(A települések melletti szám a házasságkötések számát jelöli.)

Békés 2, Bénye 1, Bugyi 1, Dabas 1, Debrecen 2, Ete 1, Fót 1, Gyoma 2, Gyömrő 2, Hajdúböszörmény 1, Hódmezővásárhely 1, Izsák 1, Kiskunhalas 2, Kiskunfélegyháza 1, Kiskunlacháza 1, Körösten 2, Kunhegyes 2, Kunmadaras 1, Kunszentmiklós 3, Nagyrév 1, Nyáregyháza 2, Öcsöd 2, Paks 2, Pécel 3, Ráckeve 2, Rákospalota 1, Solt 1, Szalkszentmárton 1, Szigetszentmiklós 2,

Tápióbicske 1, Tápiószele 1, Tápiószentmárton 1, Tiszaföldvár 2, Tiszakürt 1, Törtel 1, Üllő 2, Veresegyház 1.

Házassági kapcsolatok 1723–1810.

Figyelemre méltó, hogy a közeli Tápió-vidék három településével nem alakult ki szoros kapcsolat. Ennek oka a felekezeti különbség volt. Nagykáta a ceglédi református anyakönyvben egyszer sem szerepelt. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert *Örsi Julianna* a Tápió-vidék katolikus anyakönyveinek adatait vizsgálva, éppen Nagykáta esetében – Ceglédet, mint jelentősebb házassági kapcsolatot jelezte.⁹ Ez a kapcsolat a ceglédi katolikusokkal realizálódott; Nagykátán ebben az időszakban még nem volt református közösség.

⁹ Örsi 1985: 664–665. A Tápió-vidék házassági kapcsolatait a 18–19. századi katolikus anyakönyvek alapján vizsgálta meg. A 18. században Cegléddel (1264-ből) négy esetben és a 19. század első felében 2004 házasságból hatot kötöttek ceglédiekkel.

Nem mellőzhetjük az egyszeri házasságkötések jelentősebb adatainak részletes bemutatását, mert hasznos tanulsággal szolgálnak.

„Békésre Vágó János szabómester vitte Matsali Ferenc lányát, Máriát 1808-ban.”

„Étere vitte Szabó János takácsmester Takács András Anna lányát 1792-ben.” „Albert főtisztviselő (tanító) 1755-ben vitte Szilágyi leányát.”

„Kiskunhalasra vitte Süttő Pál csizmadia Szadán lakott Jubász András özvegyét, Dobos Annát 1789-ben, aki Ceglédről ment férjhez Szadára.”
(Süttő Pál, neve után ítélve, ceglédi származású iparos lehetett.)

„Csizmadia András hozta félegybázi vendégfogadós Zsuri Istvánnak Kata lányát 1735-ben.”

„1774-ben Kolompár János vitte Latzi Kovács Ferenc Éva lányát Kun-szentmiklósról.”

„Nagyrévről Barna András obsitos katona hozta Kiss János Zsuzsanna lányát 1800-ban.”

„1807-ben paksi prédikátor T. Kőrössi János vitte nótárius Tanárki Ferenc lányát, Máriát.”

„1796-ban Hováth János szalkszentmártoni bodnár-mester vitte Zana Péter Kata lányát.”

Végül:

„Özvegy Andrászi András hozta Földváron született, de Kőrösön szolgált Telegdi Juditot.”

A lokális exogámia az esetek egy részében társadalmi endogámiát jelent. Az értelmiségi és iparos réteghez tartozók távolabbi településekkel kerültek házassági kapcsolatba.

(Az 1723–1810 közötti időszakban előfordult 23 esetből 13 ebben a csoportban van.)

A többiek foglalkozását nem ismerjük.

2. A települések következő csoportjával eléggé rendszeres kapcsolat alakult ki.

A 12 település (21%) közös vonása a vizsgált korszakban, hogy mindegyik kisebb lélekszámú falusias település volt.

Jászkisér 11, Gomba 14, Vezenseny 10, Irsa 8, Alberti 6, Tószeg 9, Kisújszállás 6, Ócsa 6, Szentes 7, Rákoscsaba 3, Szada 4, Tiszavárkony 4.

Jászkisérral átlag 10 évenként kötöttek egy-egy házasságot: az 1790-es évektől inkább a ceglédi férfiak hoztak feleséget Jászkiséről.

„1796-ban Otsai János molnármester hozta feleségül Ujj Mihály Erzsébet lányát.”

A Kisérről Ceglédre kerültek tartották a kapcsolatot az ott-hon maradottakkal, különösen a 18. század első felében. Erre utal az is, hogy Kiséren élő rokonaik javára végrendeletekben hagyományoztak.¹⁰

1774-ben Váróczi András kisújszállási kántor – neve után ítélve ceglédi születésű – feleségül vitte Ceglédről Nagy Mihály árva lányát, Máriát.¹¹ Nagy Mihály másik árváját ugyanekkor Cegléd-en Molnár Sándor a város nótáriusa vette feleségül.¹²

1800–1810 között a ceglédiek hoztak feleséget Kisújszállásról.

¹⁰ PmL NkO. Cegléd város levéltára. Végrendeletek gyűjteménye. – A község nagykunsági kapcsolatait hangsúlyozza, ceglédi kapcsolatról nem tud. (Szabó László 1979: 157.) A Jászság katolikus népességének házassági kapcsolatait vizsgálva úgy tartják, hogy a Jászságot házassági endogámia jellemezte; a 19. század fordulójától az exogámia fokozódott. Vö. Barna 1973: 183; H. Bathó 1983: 155.

¹¹ Nagy Varga 1993: 218–220. idézi P. Benkovich 2012: 166.

¹² Az anyakönyv első oldalán emlékeztek meg a templomba 1737-ben beépített kőszószék felállításáról. A prédikátor a „becsülettel említendő tanácsbeliek” között említette meg Váróczi Péter nevét. A ceglédi ágnak ő az ősapja, 1732–1759 közötti években többször szerepelt az anyakönyvben. Neve már az 1715-ös összeírásban is megtalálható „Varátszi” alakban. Az interneten elérhető olvasatban tévesen „Varrátsi”-ként szerepel. Lásd előző jegyzetben. 1732-ben Németh István végrendeletének hitelesítő tanúja volt. Kocsis 1993: 11–12.

„Orosz Mihály 1810-ben a kisújszállási nótárius Zsuzsanna lányát hozta Ceglédre.”

A ceglédi Orosz¹³ és Váróczi család rokoni kapcsolatban állt egymással.

Alberti, Irsa, Gomba és Ócsa kapcsolata Cegléddel azt jelentette, hogy – az esetek többségében – ezekről a helyekről szívesen hoztak feleséget a ceglédi református férfiak.

Alberti: 1744-ig gyakoribb volt a kapcsolat, majd ezt követően csak 1810-ben került sor újabb házasságkötésre. 1743-ban a ceglédi testvérpár Éder György és Éder András hoztak feleséget Albertiből. Ócsa: a kapcsolat az 1740-es években szoros volt, majd 8-10 évenként egy-egy házasságkötés következett.

„1771-ben Mézes Péter az eklézsia kántora hozta Ócsáról Tóth Ferenc nótárius Sára lányát feleségül.”

Irsa:¹⁴ 1760-ig 2-3 évenként volt egy-egy házasságkötés, ettől kezdve ritkábbá váltak a házasságkötések. Mester István két lányát hozták Ceglédre: 1751-ben Milus István Erzsébetet, 1760-ban – 9 évvel később – Borsos István vette feleségül Sárát.

„1753-ban Vad István hozta Várasbáz szolgálóját Évát.” 1803-ban „Majdány András luteránus hozta Ostváth István özvegyét Csík Juditot.”

¹³ Az Oros és Orosz családnév mind Cegléden, mind a Nagykunságban gyakori név. Vö. Szabó L. 1987. 200. Kisújszálláson 1753-ban az első tizedben Oros nevű redemptus családot írták össze. Kurucz 2005. II: 333–337. „Az Orosz családnév Kunmadaras egyik legrégebbi családját jelöli: Orosz György 1571...Az 1713-ban felvett névsorban nem szerepel Orosz György (169?–1775), aki a földváltók jegyzékében 127 forint ára földdel szerepel. A születési anyakönyvben még három Orosz nevű apa szerepel: (János, Pál és György)

¹⁴ A 17 században a ceglédieknek ideiglenes bérletük volt Irsa határában is. Opel 1908: 48, 53. idézi Makkai 1958. I: 109.

Gomba: Az 1730-as években gyakori volt a kapcsolat. Az 1790-es években volt egy újabb hulláma a házasságkötéseknek. „1747-ben Budai Miklós iskolamester vitte Szabó István özvegyét, Annát.” „1767-ben Tót János takácsmester vitte feleségül Bentsik András lányát, Sárát.” Testvéreket hoztak Ceglédre: Pásztor János Anna lányát 1774-ben Tóth Mihály, és 1781-ben, 17 évvel később, Rideg István hozta Ceglédre Katalint.

Tószegre, Szadára és Vezsenybe több ceglédi lányt vittek, míg onnan elvélve egy-egy lány került be Ceglédre. Tószeggel az 1760-as években szorosabbá a kapcsolat, mely 1777–1793 között szűnt meg.¹⁵

Egy ceglédi férfi hozott árva leányt feleségül, hét esetben a tószegiek vittek Ceglédre házastársat, közülük öten özvegyek voltak.

1777-ben testvérek házasodtak Ceglédre:

„Szűcs György vitte Szabó Gergely árva lányát, Sárát és Szűcs János vitte Vajdas Mihály lányát, Erzsébetet.”

„1768-ban tószegi prédikátor Simoni Márton vitte molnár Mihály lányát, Zsuzsannát.”

Szada:

„1760-ban Dobos Mihály hozta Juditot Szadáról, 1792-ben lányát Dobos Sárát Szadára vitte Juhász András.” „1802-ben Lukács Mihály szadai prédikátor vitte ceglédi prédikátor Motsi Mihály Mária leányát.”

Vezseny: 20 évenként kötöttek egy-egy házasságot, az 1770-es években gyakrabban.

„1726-ban tiszteletendő Ceglédi István úr vezsenyi prédikátor vitte feleségül Baranyi János árva leányát, Ilonát.”

Tiszavárkony és Rákoscsaba néhány esetben került bejegyzésre, de családi kapcsolatok ezekben az eseményekben is nyomon követhetők. Tiszavárkony:

¹⁵ Cegléd és Tószeg kulturális kapcsolata még az 1880-as években is szoros volt. A Kossuth Múzeum néprajzi gyűjteményének néhány feliratos, évszámos kerámiája a tószegi fazekas központban készült. Nagy Varga 1985.

„1746-ban Tiszavárkonyba vitte Vatai István Detki András özvegyét, Annát.” „1806-ban Vatai János leányát, Erzsébetet Szabó Mihály visszahozta Ceglédre.”

Rákoscsaba: *„1760-ban Szoboszlai Mihály lányát, Zsuzsannát vitte Ceglédre Kovács György.” „1775-ben Szoboszlai Mihály hozta feleségül Dávid Erzsébetet.”* (Valószínű, hogy Szoboszlai Zsuzsanna fivére hozott feleséget Rákoscsabáról.)

A társadalmi endogámia jellemző példáit fellelhetők ebben a csoportban is. Emellett egy másik tendencia is kibontakozott, felerősödött. Egyes családok tagjai – csak az azonos családnév alapján következtetve – házassági kapcsolatok létesítésénél előnyben részesítettek egy-egy települést. Az idegen településre került családtaggal a ceglédiek rendszeres kapcsolatban álltak. (Gomba, Szada, Irsa, Alberti, Rákoscsaba, Szentes példái.) Testvérek gyakran hoztak feleséget ugyanarról a településről.

3. A harmadik csoportba tartozó 8 településnek (14%) voltak leggyakrabban házassági kapcsolatai Ceglédde.

Tiszakécske 13, Szentmártonkátá 13, Jászberény 27, Kecskemét 34, Pánd 40, Monor 45, Abony 50, Nagykőrös 287.

Tiszakécske: Tíz évenként vittek feleségnek ceglédi lányokat és csak néhány alkalommal hoztak kécskei lányokat Ceglédre.

„1750-ben Tiszt. Kosdi Sámuel kécskei prédikátor vitte Gönyei István lányát, Máriát.”

Szentmártonkátá: 1775–1792 között szoros volt a kapcsolat, ezután már csak 1807-ben volt egy házasságkötés. Többségben ceglédiek hoztak feleséget Szentmártonkátáról.

„1807-ben Janki Péter prédikátor vitte Hermányi Icht. József lányát, Esztert feleségül.”

Jászberény: Két jászberényi famíliának, Beszteri és Szappanos, többszöri kapcsolata volt Ceglédde.

„1775-ben Beszteri György vitte Baki István Anna lányát.”
 „1756-ban Cegléden keresztelték Beszteri György lányát.”
 1779-ben Beszteri György (48 éves) vette Szűcs Ferenc özvegyét, Zsitva Katát (38 éves)” „1797-ben Ocsai János visszahozta Ceglédre Berényben lakott Beszteri György özvegyét, Zsitva Katát. 1797-ben Beszteri Ferenc vitte Várkonyi István lányát, Erzsébetet.”
 „1784-ben Beszteri István vitte Lendér János lányát, Ilonát.”
 „1765-ben Ványai János hozta Szappanos András Kata lányát.”
 „1775-ben Szappanos András (56 éves) vitte Kovács János özvegyét, Bogdán Ilust (50 éves).”
 „1781-ben Orosz István hozta Szappanos Mihály lányát, Ilonát.”
 „1743-ban Nyíri Miklós vitte Szombati Miklós prédikátor áróját.”
 „1765-ben Berényből jött Nyíri András vitte Varga Mihály koldus mostoha lányát, Katát.”

Kecskemét: 1778 előtt inkább a kecskemétiak vittek Ceglédre házastársat, azután pedig főleg a ceglédiek hoztak Kecskemétről.

„1794-ben ceglédi Kállai Gergely hozta Ölvödi János leányát, Annát.
 1798-ban Ölvödi István (talán a fivére) vitte Ceglédre Posoni András Zsuzsanna lányát.” Ceglédi leány visszakerült származási helyére:
 „1766-ban Kecskeméten lakó Eszenyi Mihály vitte Csizmadia Egres András lányát, Zsuzsannát.
 1797-ben Soltész István hozta Kecskeméten lakott Eszenyi Mihály özvegyét, Csizmadia Zsuzsannát.”

Ceglédre házasodott kecskemétiak:

1728 Kecskeméti Kis Gergely, 1737 Varga Mátyás, 1738 Kara János, 1741 Puskás Gergely, 1742 Pór István, 1742 Parej István, 1743 Dúzsai István, 1743 Széles Pál, 1744 Szabó János, 1745 Bölcskei Gergely, 1765 Pór István, 1766 Eszenyi Mihály, 1767 Dávid István, 1773 Káté György, 1774 Tóth János, 1784 Kók György, 1796 Ölvödi István, 1812 Szöllősi István.

Pánd: A Tápió-vidék 17. századi újratelepedésétől kezdve szoros volt a kapcsolat.¹⁶

A ceglédi református férfiak szívesen hoztak feleséget Pándról (43 esetből 39-ben).

Kovács Mihály nevű (talán apa és fia) két ízben hozott feleséget Pándról: 1730-ban Kósa Péter lányát, Erzsébetet és 1742-ben. Virág Pál két lányát hozták Ceglédre: Ilonát 1768-ban Szalonnás Mihály és Erzsébetet 1772-ben Erős Gergely. Rostás János lányát, Sárát 1777-ben hozta Ceglédre Bóbis István.

1807-ben özvegyét, Veres Zsuzsát ceglédi takácmester Szabó Tamás hozta feleségnek. 1787-ben pedig Zsuzsanna lányát Szegedi Pál hozta Ceglédre.

A pándi Kenéz família tagjai vittek három alkalommal feleséget Ceglédre: 1778-ban Kenéz János vitte Emődi András lányát, Erzsébetet. (1781-ben Orosz Mihály visszahozta Kenéz János özvegyét Ceglédre.) 1798-ban Kenéz János vitte Csizmadia Szabó Gergely lányát, Annát. 1799-ben Kenéz András vitte Boda János lányát, Juditot.

Ceglédi Veres István két lányát vitték Pándra: 1775-ben Takács Virág János (21 éves) vitte a 19 éves Annát és 1779-ben Semetka Márton vitte a 17 éves Juditot.

A pándi és a ceglédi takácsok családi között többszörös házassági kapcsolat volt. 1768-ban a már fentebb említett Virág Pál pándi takácmester lányát hozták Ceglédre: 1775-ben fia, Takács Virág János vitt feleséget Ceglédre. 1807-ben Szabó Tamás ceglédi takács hozott feleséget Pándról, Rostás János özvegyét, Veres Zsuzsát. 1803-ban András János kovács hozta Pándról Ocsakovicski György lányát, Máriát.

Monor: Arányos kapcsolat volt, szinte ugyanannyian kerültek Monorra Ceglédre, mint fordítva. Monoriak vittek ceglédi lányokat: 1725 Szabó István, 1739 Mocsári István, Lugosi Pál, 1743

¹⁶ Pánd az 1630-as évektől folyamatosan lakott település volt, lakói a hódoltság alatt többször húzódtak meg Ceglédre a kisebb rabló portyák elől. Kocsis 1979; 1985: 5. sz. térkép.

Horváth István, Bokros István, Dóczi János, 1744 Dán András, Nagy Pál, 1751 Nagy István, 1765 Böjti András, 1767 Tönköly István, Balla János, 1773 Kiss István, Bán András, Horváth István, 1775 Sarkadi József, 1780 Nagy Mihály, 1810 Tönköly István.

Abony: Inkább az abonyi reformátusok vittek lányt Ceglédre (36:14). Néhány család többszörös házassági kapcsolatot alakított ki ceglédiekkel: Györe, Dobozi, Halasi, Fitos és Szikszai.

„1726: Györe János vitte Hajas Tamás szolgálóját.
1783: Györe István vitte Kovács Mihály mostoha lányát, Kiss Ilonát.
1799: Györe János vitte Kovács Pál özvegyét, Ótsai Erzsébetet.” –
„1737: Dobozi Gergely vitte néhai Molnár Gergely árva lányát.
1772: Dobozi Gergely vitte Nagy István árva lányát, Sárát.
1774: Dobozi György vitte Tóth András özvegyét, Tart Erzsébetet.
1782: Dobozi János vitte Csébi Gergely lányát, Juditot.” *A Dobozi lányok visszakérültek Ceglédre: 1788-ban Kiss József hozta Dobozi Gergely lányát, Erzsébetet.*
1803-ban Nagy Péter hozta Dobozi István lányát, Erzsébetet.
1805-ben Szaniszló János hozta Kása Sámuel özvegyét, Dobozi Ilonát.” – „1741: Halasi Mihály vitte Szelei István szolgálóját, Erzsébetet.
1752: Halasi István vitte Lesti Ádám lányát, Ilonát.
1766: Halasi András vitte Toot Pál Gergely lányát, Annát.” –
„1743: Fitos János vitte Kis András lányát, Juditot.
1759: Fitos István vitte Szebeni János lányát, Juditot.
1771: Cakó Fitos János vitte Onodi András lányát, Annát.
1785: Fitos Gergely vitte Szelei Péter lányát, Juditot.” *Vissza Ceglédre, egy esetben:*
„1774-ben Szebeni Mihály hozta Fitos Pál lányát, Juditot.” –
„1763: Szikszai János vitte Balla János lányát, Ilonát. 1767: Szikszai János vitte Tar János lányát, Annát.
1789: Szikszai István vitte Szabó András özvegyét, Ilonát.” –
„1774-ben Abonyi Oskolamester fia, Fabian Dániel vitte Tóth András özvegyét, Tar Erzsébetet.”

Az abonyi anyakönyvek vizsgálatát *Kocsis Gyula* végezte.¹⁷ Abony lakosai is reformátusok voltak a 16. század óta, 1720 körül

¹⁷ Kocsis 1987: 111–120.

kezdődött a katolikus lakosok beköltözése. A falu 1749-ben mezővárosi kiváltságot kapott. A 19. század elején a református lakosok száma mintegy 800 volt. (14%)

1735–1810 között 510 házasságkötést jegyeztek be az anyakönyvbe. A 18. századot jellemezte az erős lokális exogámia: az egyik fél az Alföld 28 településének valamelyikéről származott. Az egyik ok feltehetően az abonyi reformátusok alacsony lélekszáma. Az exogám házassági kapcsolatok számában szintén elkülöníthető volt a gyakoriság szerinti három csoport. Szoros kapcsolat volt jellemző: Nagykőrös, Cegléd, Tiszakécske, Tószeg és Jászkisér településekkel. (Ceglédnek is erős kapcsolatai voltak ezekkel a gyülekezetekkel.)

A ceglédi és abonyi exogám házassági kapcsolatok vizsgálata egy hat településből álló lokális egységet különített el. Ez a kistáji egység a 18. század végén határozottabb arculatot kapott, mikorra Kecskeméttel és Monorral (a Cegléddel korábban szoros kapcsolatban lévő településekkel) a kapcsolat megszűnt.

Az abonyi házasságkötések időbeli alakulásában két szakasz figyelhető meg. A ceglédi kapcsolatrendszer az első időszakban szélesebb, amely később szűkebbé vált. Abonyt ezzel ellentétes tendencia jellemzi: Az első időszakban a házassági körzet 12 településből állt, a második már 26 települést tartalmazott.

A 87 éven belül két időszak különböztethető meg: az első 1780-ig tart, a második ezt követően 1810-ig. Ez a megosztás összefüggésben van Mária Terézia és II. József jobbágyságot és a protestánsokat érintő törvényeivel.¹⁸

Nagykőrös: A nagykőrösiekkel kötött házasságok száma kiemelkedően magas. Hosszú időn keresztül ezzel a településsel volt legszorosabb kapcsolata Ceglédnek. A nevek és a családi kapcsola-

¹⁸ Mária Terézia egységesítette a jobbágytelek nagyságát és a robot éves mennyiségét. A rendeletet 1767-ben adta ki, de végrehajtása az 1770-es évek végéig tartott. II. József 1781-ben vallási türelmi rendeletet adott ki, amely a protestáns felekezetek és az ortodoxok vallásszabadságát tette lehetővé.

tok vizsgálata más törvényszerűségeket mutat, mint azt Abony, Pánd, Monor stb. esetében tapasztaltuk. Különböző nevű, nem a kőrösi vezető, értelmiségi réteghez tartozó családok tartottak kapcsolatot a ceglédiekkel. *Majláth Jolán* kutatásai nyomán ismert, hogy a 17–18. századi kőrösi vezető, értelmiségi réteghez tartozó családnevek egyike sem fordul elő a ceglédi anyakönyvben bejegyzett nagykőrösi családnevek között.¹⁹

A házassági kapcsolatok időmetszetben

A HÁZASSÁGI KAPCSOLATOK INTENZITÁSA ‰-BAN						
összes eset	1725–1780		1781–1810		1725–1810	
	eset	‰	eset	‰	eset	‰
	1987		2073		4060	
ebből vidéki	445	22	211	10	656	16
ebből alkalmi	34	1,7	23	1,1	57	1,4
ebből közepes int.	50	2,5	26	1,2	76	1,8
ebből nagykőrösi	162	8	125	6	287	7
ebből abonyi	31	1,5	20	0,9	50	1,2
ebből pándi	24	1,2	19	0,8	43	1
ebből monori	41	2	4	0,02	45	1,1
ebből kecskeméti	29	1,5	5	0,3	34	0,95
ebből jászberényi	20	1	10	0,5	30	0,75

A vizsgált időszakban kötött házasságokat éves bontásban grafikonon ábrázoltam. Az ábrán két fontos sajátosság figyelhető meg. Az egyik az, hogy nagyon nagy a házasságkötések számának éves ingadozása. Az általában 1-2 évig tartó igen magasra szökő hullámhegyeket a következő évben, években nagyon mély hullám völgyek követik. 1725–1740 között átlagosan 20-30 között mozgott az évi házasságkötések száma: 1740–1747 között évi 40-50-re emelkedett, majd 1750–1756 között ismét átlagosan 20-30 közé esett vissza. Ha ezeket a jelenségeket a helyi történelem eseményeivel megpróbáljuk összefüggésbe hozni, a következőkre gondolha-

¹⁹ Majláth 1943: 151–152; Erdélyi 1978: 504. A ragadványnevek vizsgálata alapján mintegy 200 származási helyet mutat ki, de ezen belül a ceglédi eredetűek jelenléte nem volt hangsúlyos.

tunk anélkül, hogy a közvetlen oksági összefüggést, illetve az eseményeknek a házasságkötések számára gyakorolt közvetlen hatását bizonyítani tudnánk.

1740-ben Cegléden és környékén pestisjárvány dúlt. Kostyán Mihály szolgabíró és Véber Ferenc József megyei kirurgus március 17-én vesztegzárat rendelt el és külön temetőket jelölt ki a ragályban elhunytak számára.²⁰ A járvány ceglédi áldozatainak számát nem ismerjük, mert a halotti anyakönyvek csak 1758-tól maradtak fenn. A szomszédos Abonyban 63 áldozata volt a járványnak. A házasságkötések száma feltehetőleg azért emelkedett, mert a járvány következtében megözvegyültek a következő évek során feltehetőleg újra házasságot kötöttek. Erre utalhat az a tény, hogy a következő években a férjhez ment nők 15-20%-a özvegyasszony. Az 1750-es évek első felének visszaesése pedig a templomperrel hozható összefüggésbe. A 18. század hetedik évtizedétől kezdődően a házasságkötések évi átlaga 50 fölé, majd 60-80 közé emelkedett, nyilvánvalóan szoros összefüggésben a városban élő reformátusok lélekszámának emelkedésével.

A grafikon segítségével megfigyelhető másik fontos sajátosság az, hogy 1725–1780 között a vidékivel kötött házasságok aránya nagyjából követi az összes házasságkötések számát, általában 20% körül mozog. 1780–1810 között viszont elszakad a vidékivel kötött házasságok aránya az összes házasságkötések számától és a 30 év átlagában 10% körül marad. Ebből tehát azt állapíthatjuk

²⁰ Balogh 1975: 38. idézi Márton Ferenc kéziratából: „Az 1740-ik évről Nagy Kőrösi Krónikában az áll, hogy Nemes és Vitézlő Kostyán Mihály úr Véber Ferenc József kirurgussal a községeket rendre vizitálta, magával vitte a kecskeméti borbélyt Scheidel Józsefet, mártius 17-én Tószegre ment, szoros zárlatot rendelt el a pestis miatt, szigorú rendszabályokat alkalmazott, külön temetőket jelölt ki a ragályozottak holttesteinek. Különösen elrendelte, hogy a már infectus helyekre Albertire, Ceglédre, Abonyba, Zsidóra, Palitára senki ne merészeljen menni, sem onnan valakit befogadni.”

meg, hogy az endogám tendencia a 18. század utolsó évtizedeiben nagymértékben felerősödik.²¹

A házasságkötések intenzitása alapján korábban kialakított három csoport (alkalmi, közepes intenzitású és intenzív házassági kapcsolatok), és ezen belül is az egyes településekkel fennálló kapcsolatok eltérőek. A Cegléddel alkalmi házasságkötési kapcsolatba kerülő községek aránya ebben az időszakban kismértékben visszaesik, 1,7% – 1,1%-ra. A közepes intenzitású kapcsolatok aránya a felére csökken, 2,5% – 1,2%-ra. A házasságkötések száma a korábban intenzív kapcsolatban levő települések esetében is csökken, az általános tendenciának megfelelően. A csökkenés azonban úgy is jelentkezik, hogy egyes településekkel a kapcsolat teljesen beszűkül, lényegében megszűnik. (Kecskemét 1,5% – 0,3%-ra; Monor 2% – 0,02%-ra esik vissza.) Úgyis fogalmazhatunk tehát, hogy a vidékivel kötött házassági esetek számának csökkenésén túl egyes, korábban szorosabb jellegű kapcsolatok teljesen megszűnnek. Lényegében azt mondhatjuk, hogy a házassági kapcsolatok a három legközelebbi református közösségre: Nagykőrösre, Abonyra, Pándra szűkültek. (A 10%-nyi vidékiekkel kötött házasságból 7,6%.)

Papp József Tiszacsege néprajzi monográfiájának házassági kapcsolatokról összegzett adatait tanulságos összevetni a ceglédi példával. A település a Tiszán úsztatott fa kirakodó helye (purtus) volt, és a vízi úton szállított sónak is volt raktára (sóház). A kedvező földrajzi helyzetű református falunak kereskedelmi jelentősége is volt. A szerző ennek okaként azt jelöli meg, hogy a falu lakossága a 18. század folyamán állandóan cserélődött és nyugalmi állapot csak a század végére alakult ki. A rokoni kapcsolatok számai még sok családot összekapcsoltak a korábbi lakhelyével. A református

²¹ Örsi 1983: 36. Több település anyakönyvi adatainak vizsgálata alapján úgy véli, hogy „Magyarországon a települések – a házassági kapcsolatokat tekintve – a 18. században nyitottabbak. Az endogámiára törekvés erősebb a 19. század második felében.” Ezt a megállapítást ceglédi adatok nem igazolják.

csegeieknél a házastárs kiválasztásának elsődleges szempontja az azonos vallás volt. A 18. században vegyes vallású házasságkötés nem fordult elő. Papp József szerint

„a lokális endogámia ekkor vált társadalmilag elfogadott szokássá; a tanyai lakosságnál maradt fenn nagyobb arányban a vidékiekkel kötött házasság.”²²

A házasságkötések időpontja

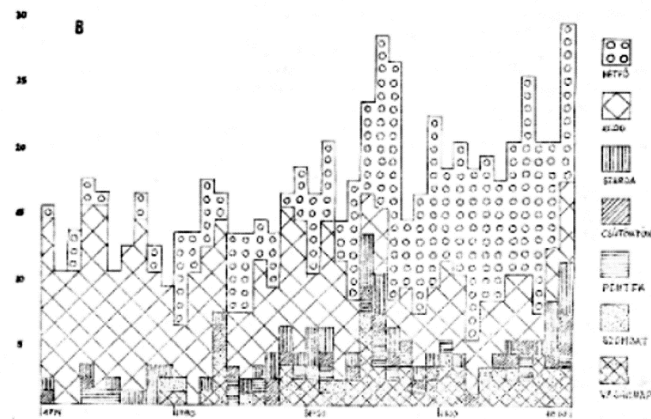
Az esztendőről esztendőre – meglehetősen pontossággal – vezetett anyakönyvi bejegyzések módot adnak annak vizsgálatára is, hogy a 18. században az esztendő mely hónapjaiban, illetve a hét mely napjain kötöttek házasságot. Volt-e kialakult szokásrend, illetve változott-e a szokás a vizsgált majd 90 esztendő alatt.²³ (Az összes házasságkötés 4060 eset alapján.)

Az 1. számú táblázatban közölt adatokból látható, hogy korszakunkban a házasságokat túlnyomórészt a téli időszakban kötötték: november, december, illetve január hónapokban. A házasságkötéseknek ez az év eleji időszaka a farsanggal esett egybe. Január 6-a, vízkereszt előtt ritkán volt egy-egy esküvő, ezek is csak az 1790-es évektől kezdődően fordultak elő. Az 1780-as évekig a házasságok túlnyomó többségét a farsangi időszakban kötötték, a késő őszi, novemberi házasságkötések száma nem volt túlságosan magas. 1744–1787 között igen ritka kivételként fordult elő a decemberben, a karácsonyt megelőző adventi időszakban kötött házasság. Ez az időszak a református vallás előírásai, elvárásai szerint is lelki elmélyedésre, önvizsgálatra szolgált, nem pedig a házasság-

²² Papp 1992: 209.

²³ Óbudán 1786–1789 közötti években a házasságok túlnyomó része január–februárra (40%), május–július és szeptember–november hónapokra esett. Csak két házasság az adventi időszakban: 1787-ben egy katona és 1789-ben egy ausztriai illetőségű fuvaros. Gajáry 1988: 537.

kötéssel együtt járó lakodalmi vigasságokra. Az 1780-as évektől azonban a házasságkötések gyakorisága a farsangról egyre inkább a novemberi időszakra tolódott el, sőt decemberben is igen gyakorivá váltak a házasságkötések.

A házasságkötések napjai

A farsang végétől húsvéig tartó böjti időszakban szintén elég ritkán kötöttek házasságot a ceglédi reformátusok. Az előforduló

esetekben túlnyomórészt megállapítható volt, hogy özvegyaszonyt vagy árva lányt eskettek össze vőlegényével; vagy a vőlegény vidéki volt és így az egyházi szertartást feltehetőleg egyik esetben sem követte lakodalom. A tavaszi és nyári hónapokban is előfordultak házasságkötések, de ezek száma viszonylag alacsony, előfordulásukban semmilyen tendencia nem figyelhető meg.

Az esketések dátumának pontos bejegyzése módot adott arra is, hogy megállapítsuk a 18. század folyamán a hét mely napjain volt szokás az esketéseket és lakodalmakat tartani.²⁴ Az 1780–90-es évekig évente 10–15 olyan nap volt, amelyen a lelkész összeeskette a házassulókat. Ez természetesen szorosan összefügg a fentebb elmondottakkal, tehát azzal, hogy a téli hónapok voltak a házasságkötések. Ekkor még szigorúan betartották azt a tilalmat, hogy adventben, illetve húsvét előtt a nagyböjtben nem tartottak lakodalmat. Az 1790-es évektől azon napok száma, amelyeken eskettek, 15–30 közé emelkedett, annak következtében, hogy gyakoribbá váltak a nyári, illetve az adventi időszakban kötött esküvők.²⁵ Az esküvők túlnyomó többségét azonban ekkor is főleg a téli hónapokban kötötték, így gyakran megtörtént, hogy egy napon 8–12 esketés is volt. Változást figyelhetünk meg abban is, hogy a hét mely napján voltak a leggyakoribbak a házasságkötések. 1725–1780 között a legkedveltebb nap a kedd volt.²⁶

²⁴ Azt, hogy az esküvők dátumai a hét mely napjaira estek, az alábbi személyi számítógépprogram segítségével számoltam ki. Erdélyi Tibor: Öröknapár Commodore-64. Mikrovilág 1986. februári száma. programot átírta és alkalmazta Commodore VC-re Kocsis Gergely.

²⁵ Novák 1983: 22. Az idézett 17. századi házassági szabályrendelet szerinti tilalmas időszakok és korlátozások a 18. századra sokat veszítettek általános érvényükből.

²⁶ Kakuk 1983: 61. A kunszentmártoni katolikusoknál nem jelentős a keddi nap. – A protestánsok körében szinte kizárólag a keddi napon rendeztek lakodalmat. Tálasi 1977: 145. A 18. században az esküvőket Cegléden a leggyakrabban kedden tartották, Abonyban pedig szerdán. A későbbiekben Cegléden megnövekedett a vasárnapi és hétfői lakodalmak száma. Kocsis 1993: 120.

Az esetek többségében (80%) keddi napra estek a házasságkötések, sőt voltak olyan esztendőik, amikor kizárólag ezen a napon voltak a szertartások. Ebben az időszakban viszonylag gyakrabban előfordultak még hétfői, szerdai, csütörtöki napon esküvők. A péntek, szombat és vasárnap ritkán fordult elő esküvők napjaként.

1780 után többirányú változás kezdődött, amelynek eredményeként 1795 tájára ezek a szokások gyökeresen megváltoztak. A legszembetűnőbb változás, hogy a kedd helyett a hétfő vált az esküvők napjává. Ezen kívül gyakoribbá váltak a hét vége felé, pénteken és szombaton kötött házasságok, sőt 1790-től kezdve rendszeressé váltak a vasárnapi esketések is. E fejezet összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy az anyakönyvi bejegyzések elemzésével vizsgálható házasságkötési szokásokban jól megfigyelhető, több irányú változás zajlott le a 18. század végén. A vidéki településekkel a korábbi időszakban fenntartott házassági kapcsolatok beszűkültek; lényegében csak a közvetlenül szomszédos református közösségekkel maradtak fenn, az endogám tendencia fokozódott. A házasságkötések időszaka a farsangról késő őszi, novemberre, sőt az adventi hetekre tolódott át a korábban szinte törvényszerű keddi napot a hétfő váltotta fel. Az endogámia fokozódásának, a vidéki településekkel fenntartott házassági kapcsolatok beszűkülésének egyik legfőbb oka feltehetőleg a magyarországi feudális gazdaság- és társadalomszerkezet 18. század végére kialakuló megmerevedése lehetett. A török hódoltság után a 18. század első felében nagyarányú népmozgás indult meg az Alföld irányába, az elnéptelenedett települések újranépesítésére, a mezőgazdasági művelésből kikerült hatalmas területek újbóli feltörésére. A folyamat az 1770-es évekre nagyjából lezárult, a létrejött helyzetet az úrbéri rendelet szabályozta és egyben rögzítette is. Ez közvetve kihathatott a vidékiekkel való házasságkötések gyakoriságára is. A megfigyelt változások további alakulásának vizsgálatát az 1810 utáni anyakönyvek adatainak feldolgozásával folytatni kell. Más források, elsősorban egyházi körrendeletek feltárásával valószínűleg

még pontosabb magyarázatot tudunk adni a változások közvetlen okaként.

Házasulók életkora

A házasulók életkorát csak egy rövid hétéves időszakban (1773–1780 között) jegyezte fel a lelkész konzekvensen. (A hét év alatt mindössze 4 vidéki férfinak nem közölte az életkorát.) A korábbi házasságra utaló bejegyzést csak a nőknél találunk. Megemlíti, ha özvegyasszony köt házasságot, de a férfiak esetében nem tudjuk, hogy ez az első házassága, vagy megözvegyült férfi házasodik újra. Ennek ellenére jól körülhatárolható az az életkor, amelyben az első házasságukat kötötték.²⁷

HÁZASULÓK ÉLETKORA. NŐK											
Nő	össz.	16 éves	17 éves	18 éves	19 éves	20 éves	21–24 éves	25–30 éves	30–40 éves	40–50 éves	50 éves fölött
1773	57	2	19	14	5	4	4	1	5	3	—
1774	51	2	15	15	6	2	2	2	3	1	3
1775	58	3	11	15	14	1	5	4	1	4	—
1776	27	2	6	12	1	1	—	2	3	—	—
1777	50	1	10	17	4	4	7	4	1	1	1
1778	58	1	14	23	7	2	1	2	4	2	1
1779	86	7	24	23	4	9	2	1	6	—	—

Házasulók életkora (nők).

A férfiak 19 éves koruktól kezdve nőültek. Az ennél fiatalabb férfiak (18 éves) házasságkötése olyan kevés esetben fordul elő, hogy kivételnek tekinthető. A férfiak házasságkötése leggyakrabban 20-22 éves korban történt. A megfigyelhető hét év alatt a férfiak mintegy fele ebben az életkorban kötött házasságot. Habár a legideálisabb életkor 20-22 év volt, az adatok gyakoriságából úgy tűnik, hogy 23-24 éves korban is igen sok házasságot kötöttek. A 25 éves életkorú férfiak házasságkötésének gyakorisága jelentősen csökkent. Megfigyelhető az is, hogy a 25-30 év közötti életkorokban házasodó férfiak között az átlagnál gyakrabban fordulnak

²⁷ Vö. Tárkány Szücs 1981: 291.

elő béres-szolgák. A harminc évnél idősebb férfiak házasságkötésénél már feltételezhetjük, hogy túlnyomó részük özvegyemberként második házasságát köti.

A nők 16 éves koruktól mentek férjhez, de az ilyen életkorban kötött házasság igen ritka. A lányok mintegy kétharmada 17-18 éves korában kötött házasságot. A 19-20 éves lányok házasságkötése is viszonylag gyakori. A 21-24 éves nő már túlkorosnak számított, közülük néhányan özvegyként már második házasságukat kötötték. A 25 évnél idősebb nők szinte kivétel nélkül özvegyasszonyként mentek férjhez. A helyi szokások által legkedvezőbbnek tartott életkorban házasodott fiatalok között nem volt túl nagy korkülönbség, általában 4-6 év.

A feltételezhetően vagy bizonyíthatóan második házasságban a korkülönbség már növekedett; igen gyakran 10-15 évvel is idősebb volt a házastársánál a férfi. Az 50 évet meghaladott korú férfi, ha megözvegyülvé újraházasodott, már általában arra törekedett, hogy a szülőképes korban túl levő nőt válasszon magának, így ezekben a házasságokban a korkülönbség ismét 10 esztendő körültre csökkent.

A református házasságkötési bejegyzések vizsgálata alapján tehát egyértelműen kiderül, hogy a három város szorosabb házassági kapcsolata – és az ezzel együtt járó kulturális kapcsolat – nem igazolható. Kecskeméttel a házassági kapcsolatrendszer a 18. század végére gyakorlatilag megszűnik. Kecskemétnél jóval intenzívebben kapcsolódott Ceglédhez a házasságok révén Abony és Pánd. Nagykőrös esetében erős kapcsolat létezett, sőt a 18. század végén dominánssá vált az összes vidéki kapcsolatban. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez a kapcsolat nem a két város társadalmának felsőbb vezető rétegeivel realizálódott, sokkal inkább a mezővárosi közrendűek – feltehetőleg jelentős részben iparosok – rétegének erős házassági kapcsolatait figyelhetjük meg. A többségében nemesi állapotú nagykőrösi vezető réteg házasságaival vél-

hetőleg a dél-pestmegyei birtokos nemesség irányában erősítette kapcsolatait.²⁸

A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszerének jellemző vonásai a 19. században

A kutatás egyik ösztönző kérdése az volt, hogy a helyi társadalom egészéről mutat-e eltérő vonásokat az iparos réteg házassági kapcsolatrendszere.²⁹ A házasságkötés az életutat meghatározó döntés, amelynek vizsgálatában az egyéni esetek háttérében a rétegre jellemző értékekre és élettervekre is fény derülhet. Csoporttudatát³⁰ milyen akciókkal építi és az egyedi esetek döntése mely településeket részesít előnyben és melyeket utasít el?³¹

A város őslakói a reformátusok, akik a török hódoltság nehéz viszonyai között elsősorban a két szomszédos mezővárossal, Kecskeméttel és Nagykőrössel alakítottak ki az élet számos területén kapcsolatokat. A török hatalom kiűzésével ez az együttműködés részben megszűnt, illetve – amint az elemzésből is kitűnik – Nagykőrösre korlátozódott, részben pedig más irányt vett.

²⁸ Márkus 1971: 59–61. A kőrösi nemesek tudati elkülönülése nagyon erős volt. A nemesi gőg megnyilatkozása a becsületsértési, verekedési perekből kitűnik. A „civis eredetű gazdalakosok” nehezen fogadták el és szokták meg a nemesek társadalmi előjogainak és érzékenységének tiszteletben tartását. A vagyonos nemesek zárt csoportként „Nemes vadászó Compánia” (1770 körül) létrehozásával fejeződött be.

²⁹ Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága 1988. november 15–16-án rendezett VI. Kézműves-ipartörténeti Szimpóziumára Kocsis Gyulával közösen készített előadás és megjelent tanulmány (1989) eredményeinek felhasználásával készült összefoglalás.

³⁰ Kocsis Gyula az „egységtudat” terminus technicust használja. Kocsis 1989: 215.

³¹ Kocsis 1987: 111–120.

A ceglédi református egyház házassági anyakönyveiből gyűjtött adatok elemzése során az endogám és az exogám jelenségeket és a kapcsolatkötési tendenciák intenzitásának három csoportját különítettük el. A katolikus anyakönyvezés csak a 18. század közepén kezdődik és ebben a században még nem tünteti fel, ha a jegyesek közül valamelyik nem ceglédi, tehát az exogámia nem vizsgálható. A város törzsökös lakossága a többséget alkotó református felekezet volt, a népesség 50-55%-a.³²

A város a század folyamán is agrártelepülés,³³ ipara nem eléggé differenciált, szolgáltató- és agrártermék feldolgozó jellegű kézművesipar volt. Az 1840-es évek közepén a lakosság többségét alkotó úrbéres népesség 32%-a jobbágy volt: 939 gazdaság. A háztartások 48%-a (1404) házas zsellér volt.³⁴ Az iparosok a század első felében a lakosság 2%-át tették ki és a század végére ez az arány megkétszereződött. (4%) Az iparosok az utóbbi csoportban helyezkednek el és a városban élő armalista nemesek közül is sokan foglalkoznak iparúzéssel. A iparosok közül a csizmadiák, szabók, szűcsök, takácsok, lakatosok, asztalosok, kovácsok és kerékgyártók az 1770-es években már megalakították céheiket. A szíjgyártók, molnárok és ácsok céhei a 19. század első évtizedeiben alakultak meg.

A református anyakönyvek bejegyzései az 1720-as években kezdődnek. Az anyakönyvezés metódusa, a bejegyzések részletessége rendszertelen időközönként változott, az adatok bejegyzését végző lelkész egyéni gyakorlata szerint. A 18. század folyamán még esetlegesnek számít a foglalkozás feljegyzése.

A házassági anyakönyvek 1811-el induló második kötetében már érzékelhető gyakorisággal megtalálhatók a foglalkozási adatok. Az 1831 és 1834–35 közötti években ismét hiányoznak a foglalko-

³² A lakosság 40-42% katolikus, 2-3%-a evangélikus volt. 2-3 görögkeleti vallás kereskedőcsalád is élt a városban. 1848-tól kezdődően zsidók is költöztek be, és a század végére a lakosság 5%-át tették ki.

³³ A jobbágytelek nagysága kiugróan nagy: 93 hold volt.

³⁴ Szabó A. 1985: 22.

zási bejegyzések. A továbbiakban harminc éven keresztül következetes a foglalkozások feljegyzése, majd 1866–67-ben megritkul és 1868-at követően teljesen megszűnik. Még azokban az években is, amikor rendszeresnek nevezhetők a foglalkozást jelölő bejegyzések, szinte kizárólag a vőlegényre vonatkoznak, az örömszülők foglalkozását csak nagyon ritkán ismerhetjük meg. Ennek következtében az adatok kijegyzése után családfák, leszármazási rendek összeállítására kellett kísérletet tenni, hogy a réteg-endogámia esetei követhetők legyenek.³⁵

Az elemzés során kialakított periodizációt (1811–1849), illetve (1850–1868 és 1888–1900) a történelmi korszakhatáron túl az is indokolta, hogy a leszármazási rendek rekonstruálásából a szülők foglalkozására vonatkozó adatok az 1850-es évektől szaporodtak fel olyan mértékben, hogy számszerűsíthető eredményeket is adtak a réteg-endogámia vizsgálatához. Ezzel szemben a 19. század első feléből rendkívül látványos és ily módon meggyőző, de mégiscsak „lány” adatok, egyes családfák segítik a tendenciák felvázolását. Az 1888–1900 közötti harmadik szakaszban a házassulandók és szüleik, esetleg szüleik és a házassági tanúk foglalkozását elegendő esetben tartalmazzák az anyakönyvek.

Lokális exogámia

Az 1811–1849 közötti első periódusban a ceglédi reformátusok összesen 3607 házasságkötését jegyezték be a lelkészek az anyakönyvekbe, amelyből mindössze 186 alkalommal volt vidéki az egyik házassulandó fél. A lokális exogám házasságok tehát 5%-át tették ki az összes házasságkötésnek. Az exogám házasságkötések aránya a 19. század végéhez viszonyítva csökkenő tendenciát mutat.³⁶

³⁵ Ezek a leszármazási rendek hiányosak, mert az anyaggyűjtés nem lehetett teljes, csak az iparosként megjelenő személyeket gyűjtöttük ki.

³⁶ Nagy Varga 1987: 106.

A vidékiek túlnyomórészt a Duna-Tisza köze településeiről származtak, de megtalálhatók közöttük tiszántúli, dél-alföldi és észak-dunántúli mezővárosok, falvak lakói is. Kétharmad részük azonban a környékbeli nyolc településről származott: *Nagykőrös, Abony, Pánd, Kecskemét, Monor, Szentmártonkáta, Jászberény, Jászkeisér*. A kapcsolatok közül az első helyen Nagykőrös szerepel, innen származott a vidéki házassuló felek egyharmada.

Az anyakönyvben feljegyzett foglalkozási adatok összegzése után kitűnik, hogy az összes exogám házasság 27%-át az iparosréteghez tartozó személyek kötötték, akik így a városi lakosságon belüli arányoknál jóval nagyobb mértékben vesznek részt a lokális exogám kapcsolatokban. Nem számszerűsíthető megfigyelések szerint a fennmaradó 73%-nyi exogám kapcsolatot jelentős részét a béres, szolga, valamint a nemes és honorácior rétegekhez tartozók realizálták, míg a jobbágygazda réteg szokásai ettől eltérőek voltak.

A kérdés másik felére adott válasz az alábbiakban fogalmazható meg: Az ebben az időszakban az iparosok által kötött házasságok (353 eset) 13%-át tette ki az exogám házasságkötés, másként ez két és félszer több, mint az összlakosság esetszámainak megfelelő százaléka.

A réteg exogám házasságai nagyobb részben vidéki iparosok Ceglédről nősülése által valósultak meg, míg a ceglédi iparosok vidéki párválasztása kevésbé volt jellemző. Néhány iparágban kifejezetten erősen jelentkezett az exogámia. Így például a bognárok házasságának (12 eset összesen) negyedrésze, a kovácsok házasságkötéseinek (összesen 30) harmadrésze, az asztalosok házasságkötéseinek (összesen 10) mintegy fele volt exogám. Megfigyelhető, hogy a vidéki kovácsok (főleg Nagykőrösről és Jászberényből) Ceglédről nősültek, a helyi asztalosok viszont vidéken (Nagykőrösön) kerestek feleséget. Az anyakönyvben leggyakrabban szereplő, így valószínűleg a leggyakoribb ipari foglalkozások képviselői (*molnárok: 52 házasság, csizmadiák: 67 házasság, takácsok: 68 házasság, szabók: 43 házasság, szűcsök: 37 házasság*) körében viszont elenyésző számú volt a lokális exogámia.

Az 1850–1868 közötti második időszakban a ceglédi reformátusok összesen 2135 házasságot kötöttek, amelyből 112 alkalommal vidéki volt az egyik házasulandó fél. A lokális exogám házasságok aránya tehát kis mértékben emelkedett: 5,3%. Északmagyarországi vármegyék, sőt Csehország bekapcsolódásával jelentősen kitágult a terület, ahonnan a Cegléden házasságot kötő személyek származtak. A kialakuló távoli kapcsolatok azonban esetlegesen maradtak,³⁷ a szűkebb környéken belül viszont Nagykovács dominanciája növekedett. Az iparosok részvétele a lokális exogám házassági kapcsolatokban a megelőző időszakhoz képest nem változott, akkor is 27% volt. Az iparosok által kötött házasságokon belül (199 eset) az exogámia aránya csekély mértékben nőtt: 15%-ra. Továbbra is jellemző vonás a vidéki iparosok Ceglédre nősiülése, míg a ceglédiek lényegesen kisebb arányban házasodtak vidékről.

Az 1888–1900 közötti harmadik időszakban összesen 1951 református házasságot jegyeztek be az anyakönyvbe. Ebben a számban azok a házasságok is szerepelnek, amelyek az egyház közreműködése nélkül csak polgári anyakönyvvezető előtt kötöttek. Ebben az időszakban külön feljegyezték a születési és a lakóhelyet is, így tehát a beköltözéseket is meg tudtuk figyelni.

164 esetben ceglédiek vidéken születtek és vidéken is lakó személyekkel kötöttek exogám házasságot, amely az összes házasságkötések 8%-át teszi ki. A református népességben belül tehát az exogámia jelentősen növekedett. (Ha ide sorolnánk be azokat a személyeket is, akik vidéken születtek, de házasságkötésük idején már ceglédi lakosok voltak az exogámia aránya elérné a 23%-ot is.)

³⁷ Váróczi Mihály ceglédi születésű szabómester Szentesen telepedett meg és a későbbi generációk pedig elsősorban tiszántúli iparos dinasztiákkal kötnek és tartanak fenn házassági és rokonsági kapcsolatokat. A Váróczi családból a könyvkötő fia, szabómester Monoron házasodott. Vö P. Benkovich 2012: 165–178; Kis 1836/1992: 310. „Míg a török bírta ezt az országrészt, sok török, tatár, rác famíliák telepedtek meg itt. Sokan hoztak Kőrösről, Kecskemétről feleséget.”

Ezekben az esetekben nem ismerjük sem a ceglédi tartózkodás okát, sem időtartamát, így nem vonhattuk be az elemzésbe. A szűkebb értelemben vett exogám házasságok 23%-át kötötték iparosok, így ebben a körben a lokális exogámia csökkenő tendenciát mutat a korábbi időszakokkal összevetve. Ezt a megfigyelést igazolja, hogy az exogámia aránya korábbi 15%-ról 9%-ra esett vissza az iparosok által kötött házasságokban.

A lokális exogámia vizsgálatának összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a 19. század első felében a ceglédi reformátusok körében alacsony volt a lokális exogám házasságkötések aránya. A város református iparos lakosságában ez az arány magasabb volt, mint a többi foglalkozási rétegben. Ez a megállapításunk akkor is igaz, ha csak azokat az eseteket vesszük figyelembe, amelyekben ceglédi férfi házasodik más településről. Az iparos lokális exogámia aránya növekszik azokkal az esetekkel, melyeknek során vidéki iparos férfiak vesznek el többségükben feltehetőleg az iparos rétegből származó nőket. Ennek valószínűségét alátámasztják a tanácsülési jegyzőkönyvekbe jegyzett azon esetek, amelyek során iparos legények a mesterük lányát feleségül veszik és kérik a város közösségébe való felvételüket.³⁸

A 19. század utolsó évtizedeiben változás mutatkozik a lokális exogámia példáinak rétegek szerinti megoszlásában. Míg a városi lakosság egészén belül a lokális exogámia aránya megnőtt, addig az iparosságon belül csökkenő tendenciát mutatott, miközben az iparos réteg aránya a városi lakosságon belül növekedett.

Réteg-endogámia és exogámia

A 19. század első feléből nem rendelkezünk számszerűsíthető adatokkal a réteg-endogámiára, mert az anyakönyvek rendszertelenül közlik a házasulandó férfi apjának nevét, még ritkábban a fiatal pár

³⁸ PML NkO Ceglédi tanácsülési jegyzőkönyvek 1806. XII. 29.

szüleinek foglalkozását.³⁹ A leszármazási rendek vázlatos (csak a házassági anyakönyvi adatokon alapuló) felállításával azonban mégis megfigyelhetünk jellemző vonásokat.

A házassági kapcsolatok körén kívül esik ugyan, de az iparos réteg társadalmi törekvéseit jól jelzi az a tény, hogy fiú gyermekeik többnyire valamilyen mesterséget tanulnak, egy fiú pedig az apja mesterségét folytatja. Ez a szokás a feudális korban természetes is, hiszen az iparosok többnyire házas zsellérek lévén, a jobbágytelekhez jutás lehetőségéből ki vannak zárva. Gyermekeik csak jobbágygazdáknál béreskedvén tudnák elsajátítani a szántóföldi gazdaság működtetéséhez szükséges ismeretanyagot. Így tehát az iparos fia vagy ipart tanul, vagy deklasszálódik és béres, napszámos lesz, illetve egy nagyon szűk körből, a tehetősebb iparosok köréből a honorácior értelmiségbe emelkedhet. Az iparosréteg tehát erről az oldalról zárt, illetve zártságra törekszik. Néprajzi gyűjtéseinkből tudjuk, hogy a többgyermekes jobbágy-, illetve parasztcsaládok a föld szétdarabolódásának csökkentése érdekében egy-egy fiút iparosnak adtak.⁴⁰

Ennek a paraszti „élettervnek” még régebbi múltját, egyben közösségi megítélését tanulságosan szemlélteti a ceglédi mezővárosi tanács 1821-ben Anka Ádám szűcsmester keresetében hozott határozata. Anka Ádám, aki részt kívánt a testvérei által bírt atyai földből, a tanács a körülményeket vizsgálva megállapította, hogy

³⁹ Teljes körű anyakönyvi gyűjtéssel (a keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek feldolgozásával) lehetne meglehetősen pontos számot kialakítani, de ez a feladat és munka messze meghaladta volna a jelenlegi kutatás határait.

⁴⁰ A néprajzi gyűjtéseknek a 19. század közepéig visszanyúló történelmi távlatot azok az anyakönyvi adatok adnak, amikor a lelkész nem mulasztotta el bejegyezni a vőlegény apjának földműves foglalkozását.

„atyja látván, hogy a földből a sok gyermek nem él meg, fiát mesterségre tanította, a szerszámokból és a jószágokból kielégítette.”⁴¹

Ezen túl is több példa van arra, ahogy a mesterek földet nyervén, nemhogy előre mentek, hanem a föld miatt tönkre menvén még földjüket is el kellett venni. Ezért a tanács bölcs döntése szerint „*a folyamodó a maga szüicsmesterségének ekéje mellett maradjon.*”

Az iparos réteg rendszeres utánpótlást kapott a jobbágyságpapaszság soraiból.

A házasságkötések vizsgálata során két nagy csoportot különíthetünk el az iparosok csoportjában. Az egyikbe azok tartoznak, akiknél nem, vagy kevésbé lehet a réteg-endogámiára való törekvést megfigyelni. Azaz iparosként is a parasztság köréből származó házastársat választanak, illetve leszármazottaik is ritkán tűnnek fel az iparos rétegben.⁴² Talán megközelítjük az igazságot, ha feltételezzük, hogy ezekben az esetekben „elsőgenerációs” iparosok döntésének lehetünk tanúi.

A másik csoport tagjai körében igen határozott, szinte kizárólagosságra törekvő réteg-endogámiát figyelhetünk meg. Ennek néhány példáját a mellékletben is összesítettük. Az esetek egy részében feltűnik, hogy a réteg-endogámia esetenként foglalkozási endogámiává is fokozódhatott.

A második periódusban, részben a rendszeresebb anyakönyvezés, részben az előző időszakból a felhalmozódott foglalkozási adatok eredményeként már érdemes számszerűsíteni a foglalkozásra és a réteg-endogámiára vonatkozó adatokat. A feldolgozás során hét típust különítettünk el a házasulók és felmenőik körében előforduló iparos réteghez tartozás alapján. Ezek a következők:

⁴¹ PML NkO ceglédi tanácsülési jegyzőkönyvek 1821. I. 19. Mellékletben Benkő György szüicslegény nevelési és tanítási költségei 1817–1820 közötti évekből.

⁴² Néprajzi gyűjtésből származó adat, hogy a gazdálkodó családok lányai számára emelkedésnek számított – a helyi társadalom értékítélete szerint – az iparos házastárs.

1. csak a vőlegény iparos, mert
 - a./ a szülők nem azok
 - b./ a szülők foglalkozása nem ismert
2. csak a vőlegény és apja iparos, mert
 - a./ a menyasszony apja nem az
 - b./ a menyasszony apjának foglalkozása nem ismert
3. csak a vőlegény és a menyasszony apja iparos, mert
 - a./ a vőlegény apja nem az
 - b./ a vőlegény apjának foglalkozás nem ismert
4. a vőlegény és az örömszülők iparosok
5. a vőlegény nem iparos, csak az apja
 - a.) a menyasszony apja sem az
 - b.) a menyasszony apjának foglalkozása nem ismert
6. a vőlegény nem iparos, csak a menyasszony apja
 - a./ a vőlegény apja sem az
 - b./ a vőlegény apjának foglalkozás nem ismert
7. a vőlegény nem iparos csak az örömszülők

Az esetek besorolása után az 1., a 3. és a 4. típus bizonyult a leggyakoribbnak, ezért ezek bővebb kifejtése indokolt. Az 1. típusban nem jelentkezik a réteg-endogámia. Az 1850–1867 közötti időszakban az összes iparos házasság 60%-a ilyen volt, de 58% azért került ebbe a kategóriába, mert a szülők foglalkozására nem ismerünk adatot. Ez a csoport tehát újabb források bevonásával szűkíthető és tehető egyértelművé. A réteg-endogámia arányát mutató 3-4. típusba a házasságok 20%-a került. További 15% tette ki a 2. típust, amelyben mind a vőlegény, mind az apja iparos, a menyasszony apjának foglalkozását viszont nem ismerjük.

A század utolsó évtizedében az 1. típus aránya 50%-ra csökkent, viszont ebből 30%-nyi esetben a szülők biztosan nem iparosok voltak. A 3-4. típus aránya viszont 27,5%-ra nőtt.

Az elvégzett elemzések alapján megállapíthatjuk, hogy az iparosságon belül, a vizsgált időszak folyamán fokozódott a réteg-endogámia tendenciája. Ezt az állítást erősíti meg a házassági tanúk foglalkozási megoszlásának vizsgálata is. A különböző lehetséges változatok közül hármat emelünk ki, amelyekkel jól jellemezhető az iparosok házassági stratégiája. Megvizsgáltuk, hogy az

1., a 3. és 4. típuson belül milyen arányban fordulnak elő a következő változatok:

a./ mindkét tanú iparos

b./ mindkét tanú földműves

c./ az egyik tanú iparos, a másik értelmiségi vagy hivatalnok.

Az 1. típusban a házasságok 19%-ában mindkét tanú iparos, 11%-ban pedig iparos és értelmiségi a tanúk foglalkozása. Ez azt jelzi számunkra, hogy a földműves származású iparosok a házasságkötésükkel törekedtek erősíteni kapcsolataikat azzal a réteggel, amelybe foglalkozásuk által bekerültek.

A 3. típusban a házasságok 27%-ában mindkét tanú iparos, 14%-ban pedig iparos-értelmiségi. Ezzel szemben a földműves tanúk aránya csak 6%-ot tesz ki, ezek az arányok ezen típus erős iparos kötődését jelzik, akárcsak a 4. típusban, ahol mindössze 1% a földművesek aránya, míg a házasságok 51%-ban a tanúk foglalkozása iparos, illetve iparos-értelmiségi volt. Ezek a szám adatok hangsúlyosan alátámasztják az iparos réteg 19. századvégi endogám törekvéseit.

A század első felében a más vallásúakkal kötött házasságok szinte kizárólag a másik protestáns felekezet, az evangélikus egyház híveire korlátozódtak és még így is néhány esetben fordultak elő. A század közepén a helyi evangélikus iparosokkal kötött házasságok száma növekedett, és a ceglédi református iparosok nyitottabbá váltak a távolabbi vidékről származó katolikus iparosság irányában is, de még ekkor sem volt számottevő a vallási vegyes házasságok száma. A 19. század utolsó évtizedében a ceglédi református lakosság egészének körében jelentősen megnövekedett a másik két keresztény felekezet híveivel kötött házasságoknak a száma, amely a katolikusok esetében elérte az összes házasságkötés 18%-át; az evangélikusok⁴³ esetében pedig 6,3% volt.

A vallási exogámia tendenciája az iparosok körében jóval határozottabban érvényesült, mint a lakosság többi rétegében. A ka-

⁴³ Az evangélikusok lélekszáma a másik két felekezethez viszonyítva alacsonyabb volt.

tolikus vegyes házasságok 36%-át, az evangélikus vegyes házasságok 20%-át kötötték iparosok.

Záró gondolatok a házassági kapcsolatrendszer vizsgálata alapján: A ceglédi református népesség egészén belül megállapítható az iparosság határozott elkülönülése a 19. század első felében és derekán a lokális exogámiában, a más településeken élő iparos családokból származókkal kötött házasságokban is jelentkezett. Ez a lokális exogámia az iparosság szempontjából réteg-endogámia volt; és az erre való törekvés a helybeliekkel kötött házasságokban is megfigyelhető. A 19. század végén ezzel szemben a nem református vallású helyi keresztény felekezetek iparosainak irányában kialakított vallási exogámián keresztül érvényesült a réteg-endogámia; ezzel is határozottabbá téve a városi lakosságon belül az iparos társadalmi réteg körvonalait.

Felhasznált irodalom

ANDRÁSFALVI Bertalan

1972 *Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében.* Klny. Az „Észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálatá”-ból. Budapest. 123–167.

BALOGH Sándor

1975/1977 *Abony történeti és művészeti emlékei (1450–1741).* In Kocsis Gyula (szerk.): Ceglédi Füzetek 21. Abony–Cegléd

BARNA Gábor

1973 *A jászdózsbai lakodalom.* In Bakó Ferenc (szerk.): *Jászdózsa és a Palócság.* Tematikus és lokális monográfiák I. Eger–Szolnok. 153–197.

H. BATHÓ Edit

1983 *A jász lakodalom szokásrendszere.* I. Novák László – Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Folklor és Etnográfia 9. Debrecen. 155–169.

P. BENKOVICH SAROLTA

2012 *Néhány adat a ceglédi és kisújszállási Váróczi család történetéhez (18–19. század).* In Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család.* I. Túrkeve–Szolnok. 165–178.

- BUZA János
1984 *Áruforgalmi adatok a török uralom alatti terület gabonatermesztéséhez.* (Nagykőrös 1626–1682). Kézirat
- ERDÉLYI Erzsébet
1978 Nagykőrösi ragadványnevek a 17–20. századból. (névélet-tani vizsgálat). In Novák László (szerk.): *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából.* Acta Musei de János Arany nominati I. Nagykőrös. 499–530.
- GAJÁRY István
1988 Óbuda keresztény népessége és társadalma a 18. század végén (1786–1789). *Fons* 5. évf. 4. sz. 527–549.
- GERGELY Katalin
1985 Köveskál község lakosságának házassági kapcsolatai 1723–1758. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. Veszprém. 629–643.
- GYETVAI Péter
1990 Migrációkutatás és az anyakönyvek. In Juhász Antal (szerk.): *Migráció és település a Duna-Tisza közén.* Szeged. 45–52.
- JÁROLI József
1974 *Adatok a XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez.* Levéltári Közlemények. 241–246.
- JUHÁSZ Antal
2005 *A Duna–Tisza közí migráció és hatása a népi műveltségre.* Szeged
- KAKUK Mátyás
1983 A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII–XIX. században. In Novák László – Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Folklor és Etnográfia 9. Debrecen. 35–81.
- KIS Bálint
1836/1992 I. A szentesi reformáta ekklésia históriája 1700–1800. II. A szentesi reformáta ekklésia állapota, nevezetesebb tagja-
inak élete, emlékezetet érdemlő dolgaik, változásaik. In
Gilicze László – Kormos László (közreadják): *Kis Bálint A
Békés-Bánáti református egyházmegye története (1836).* Dél-
Alföldi Évszázadok 5. Békéscsaba–Szeged. 293–386.

- KÁLNICZKY László (szerk. összeá. a bevezetőt írta, a mutatót készítette)
- 1998 *A Magyar Országos Levéltárban őrzött anyakönyvek katalógusa.* (Tematikus konspektus). Magyar Országos Levéltár segédletei 4/1. Budapest
- KOCSIS Gyula
- 1979 A Tápió mente falvainak népe, gazdálkodása, települése a XVI–XVII. században. Klny. Az *Ethnographia* XC (1979) 1. sz. 15–41.
- 1985 A Tápió-vidék településtörténete a XII. századtól. In Ikvai Nándor (szerk.): *Tápió mente néprajza I.* Studia Comitatus 15. Szentendre. 67–156.
- 1987a Marriage Connections between Market-town and Village Calvinists in the 18-and 19 centuries (Cegléd and its Environs) In Paládi-Kovács Attila – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *Village and Town. The Second Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology* Budapest. 111–120.
- 1993 18. századi végrendeletek. In Kocsis Gyula (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről.* Ceglédi Füzetek 28. Cegléd. 5–31.
- 1993 A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18–19. század) In Kocsis Gyula (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről.* Ceglédi Füzetek 28. Cegléd. 77–91.
- 2012 Mezővárosi és falusi reformátusok házassági kapcsolatrendszere a 18–19. században (Cegléd és környéke). In Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család I.* Túrkeve–Szolnok. 161–164.
- KOCSIS Gyula – NAGY VARGA Vera
- 1989 A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszere a 19. században az anyakönyvek alapján. In Nagybákay Péter – Németh Gábor (szerk.): *VI. Kézművestörténeti Szimpózium* Veszprém, 1988. november 15–16. Veszprém. 215–224.
- MAGYAR Antal
- 1987 A ceglédi katolikusok háztartásszerkezete a XVIII. században. In Ikvai Nándor (szerk.): *Életmódkutatások Pest megyéből.* Studia Comitatus 18. Szentendre. 123–142.

- MAJLÁTH Jolán
 1943 *Egy alföldi cívis-város kialakulása.* (Nagykőrös gazdasági és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig). Budapest
- MAKKAI László
 1958 Pest megye története. In Dercsényi Dezső (szerk.): *Pest megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfúja V.* Budapest. 59–170.
- MÁRKUS István
 1971 *Kijelölés a feudalizmusból.* Budapest
- NAGY VARGA Vera
 1985 *Évszámok tárgyak a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményében.* Kiállítás katalógusa. Cegléd
 1987 A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723–1810). In Ikvai Nándor (szerk.): *Életmódkutatások Pest megyéből.* Studia Comitatus 18. Szentendre. 99–121.
 1993 Váróczy Erzsébet ládája 1793-ból. Egy tárgy külső megjelenésének és társadalmi pozíciójának változásai. *Néprajzi Értesítő LXXV* 215–228.
- NOVÁK László
 1982a Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In Ikvai Nándor (szerk.): *Cegléd története.* Szentendre. 121–188.
 1983 Viselkedés, házasodás egyházi és világi szabályozói, meghatározói a XVII–XIX. században. In Novák László – Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Folklor és Etnográfia 9. Debrecen. 13–30.
- OPPEL Jenő
 1908 Cegléd a török alatt. In Ries Ferenc (szerk.): *A Ceglédi Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője 1907–1908 évről.* Cegléd
- ÖRSI Julianna
 1983 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XIX. században In Novák László – Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom.* Folklor és etnográfia 9. Debrecen. 31–54.
 1985 Adatok a Tápió mente társadalomrajzához. In Ikvai Nándor (szerk.): *Tápió mente néprajza II.* Studia Comitatus 16. Szentendre. 657–705.
- PAPP József
 1992 *Tiszacsege története és néprajza.* Debrecen

- SÁRKÁNY József (összeállította)
- 1928 Történelmi áttekintés. A ceglédi ref. egyház történelmének jelentősebb mozzanatai. Emlékkönyv Cegléd reformációjának 400. évfordulójára. Cegléd In Kolofont József (szerk.): *Cegléd. Magyar Városok Monográfiája X.* Budapest. 190–217.
- SZABÓ Attila
- 1985 A ceglédi vallásalapítványi uradalom gazdálkodása (1782–1867). In Kocsis Gyula (szerk.): *Ceglédi Füzetek* 22. Cegléd
- SZABÓ Lajos
- 1987 *Kisújszállás város története II.* Kisújszállás
- SZABÓ László
- 1979 *A jáász etnikai csoport.* Szolnok
- SZAKÁLY Ferenc
- 1986 Az alföldi mezővárosok és a magyar feudális hatalom. In Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* Acta Musei de János Arany nominati IV. Nagykőrös. 325–342.
- TÁLASI István
- 1946 Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. In Bartucz Lajos (szerk.): *Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I.* 1944–45. Szeged. 1–35.
- 1977 *Kiskunság.* Budapest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
- 1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest
- ZENTAI János
- 1967 *Adatok az Ormánság néprajzi határának megállapításához.* In Dankó Imre – Mándoki László (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1966). Pécs. 77–101.
- 1972 *Az Ormánság nyugati határa és belső tagolódása.* A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1971). Pécs. 203–210.

Felhasznált nem hivatkozott irodalom

- BALANYI Béla
- 1986 Nagykőrös késő középkori erődítései. In Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* Az Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös. 167–192.

- BARABÁS Jenő (szerk.)
1989 *Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon*. Néprajzi Tanulmányok. Budapest
- BENDA Kálmán
1976 A felvilágosodás és a paraszti műveltség a 18. századi Magyarországon. *Valóság* 4. 54–64.
- BENKÓ Imre
1930 *A három város törvénytétele*. Az Arany János társaság Évkönyvei 1929–1930. Nagykőrös. 153–164.
- FARAGÓ Tamás
1996 *Házasságkötés és társadalom. Buda város a 18–19. század fordulóján*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV. Miskolc. 245–270.
- FILEP Antal
é. n. A mezővárosi műveltség fejlődése. Szentes példája. In Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században*. IV. Az ülészak hozzászólásai. Magyar Néprajzi Társaság – Damjanich János Múzeum. Budapest–Szolnok. 61–63.
- GALGÓCZY Károly
1896 *Nagy-Kőrös város monographiája. I–III*. Budapest
- GUNDA Béla
1963 *A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása*. Műveltség és Hagyomány V. Debrecen. 3–24.
- ILLYÉS Endre
1941 *Egyházfegyelem a magyar református egyházban*. (XVI–XIX századokban). Debrecen
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
2008 *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból* (1633–1700). Forrásközlemények XII. Kecskemét
- KOCSIS Gyula
1987b Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden (1730–1930) In Ikvai Nándor (szerk.): *Életmód-keletések Pest megyéből*. Studia Comitatus 18. Szentendre. 143–185.
1990 Esettanulmány a politikai elkötelezettség társadalmi meghatározottságáról a kiegyezés után (a turini százazas küldöttség társadalmi összetétele). In Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján*. Tanulmányok a magyar reformkorról. Budapest. 487–501.

- 1991 A gyászjelentés szerepe egy mezővárosi társadalom kapcsolatrendszerében (Cegléd). *Ethnographia* CII. 147–159.
- 1992a The Function of Mourning Cards in the Connectionssystem of a Market-town Community. In *Social Network The Third Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology in Konnevesi*
- 1992b A ceglédi katolikusok többcsaládos háztartásai a XVIII. század második felében. In Kisbán Eszter – Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen. 187–198.
- KOCSIS Gyula – NAGY VARGA Vera
1988 „Háromváros”-e a három város? *Ethnographia* CIX. 395–400.
- KODOLÁNYI János
1958 Problémák az ormánsági etnikai csoport körülhatárolásában. *Néprajzi Értesítő* XL. 5–18.
- KÓSA László – FILEP Antal
1978 *A magyar nép táji történeti tagolódása*. Budapest
- KOSÁRY Domokos
1980 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest
- B. LUKÁCS Ágnes
1980 A XIX. századi egyházi anyakönyvek reprezentatív felvétele és néhány Heves megyei vonatkozása. *Archívum* 4. Eger. 34–42.
- MAJLÁTH Jolán – MÁRKUS István
1943 Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Klny. a *Századok* 1943. VII–X. számából. 135–146.
- NOVÁK László
1978 Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században. In Novák László (szerk.): *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából*. Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykőrös. 9–169.
- 1982b *Mezővárosi népművészet* (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd). Nagykőrös
- NYILAS István
é. n. A vármegye népe. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II*. Budapest. 1–37.

- 1931 Cegléd múltja. In Kolofont József (szerk.): *Cegléd*. Magyar Városok Monografiája X. Budapest. 9–99.
- ÖRSI Julianna
1978 *Karvag házassági kapcsolatai a XVIII–XIX. században*. Klny. a Szolnok megyei Múzeumi évkönyv 1978. évi kötetéből, Szolnok
- PETRÓCZI Sándor
1961 Cegléd település- és népességtörténete. Ikvai Nándor (szerk.) *Ceglédi Füzetek 11*. Cegléd
1965 Pest megye újjátelepedése. In Keleti Ferenc – Lakatos Ernő – Makkai László (szerk.): *Pest megye múltjából*. Budapest. 95–118.
- SZABÓ István – SZABÓ László
1978 Nagykőrös mezőváros feudalizmuskori paraszttársadalma. In Novák László (szerk.): *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából*. Acta Musei de János Arany nominati I. Nagykőrös. 359–432.
- SZAKÁLY Ferenc
1986 Az alföldi mezővárosok és a magyar feudális hatalom. In Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Acta Musei de János Arany nominati IV. Nagykőrös. 325–342.
- SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona
2011 A „Háromváros” történeti hagyományai. *Honismeret* 39. évf. 3. sz. 52–54.
- TAKÁCS József
1892 *A ceglédi ev. ref. egyház története*. h. n.
- VÁCZY János
1891 A „Három Város” Cegléd – Nagy-Kőrös – Kecskemét. In Jókai Mór (főszerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből*. Magyarország II. Budapest. 102–120.
- ZOVÁNYI Jenő
1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi református egyház zsinati irodájának sajtóosztálya. Budapest

Vallási néprajz

1. Református néphagyományok. (szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola) Budapest, 1985.
2. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok. (szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola) Budapest, 1985.
3. Módszerek és történeti adatok (szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola) Budapest, 1987.
4. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. (szerk.: Fejős Zoltán – Küllős Imola) Budapest, 1990. [A magyarságkutatás könyvtára 2.].
5. Jubileumi kötet. Tanulmánygyűjtemény a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának tevékenységének 10. évfordulójára. (szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus) Debrecen, 1991.
6. Tanulmánygyűjtemény. (szerk.: Bartha Elek – Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus) Debrecen, 1994.
7. Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében. (szerk.: Küllős Imola) Budapest, 1995.
8. Ökumenikus tanulmányok. (szerk.: Küllős Imola) Debrecen, 1996.
9. Kárpátaljai tanulmányok. (szerk.: Küllős Imola – Molnár Ambrus) Budapest, 1997.
10. Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. (szerk.: Küllős Imola) Budapest, 1999.
11. Illyés Endre néprajzi tanulmányai. (szerk.: Bartha Elek – P. Szalay Emőke) Debrecen, 2002.
12. Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk. (szerk.: Veres Emese-Gyöngyvér) Budapest, 2005.
13. Tanulmánykötet. (szerk.: Veres Emese-Gyöngyvér) Budapest, 2006.

14. Az unitáriusok öröksége. Simén Domokos emlékére. (szerk.: Veres Emese-Gyöngyvér) Budapest, 2008.
15. Hit – Élet – Tudomány. Tanulmányok Molnár Ambrus tiszteletére. (szerk.: Küllős Imola) Budapest, 2010.
16. Válogatott tanulmányok a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójában elhangzott előadásokból 2019. augusztus 26-27. (szerk.: Bihari Nagy Éva – Sápy Szilvia) Debrecen, 2019.